

DIJALOG S POVODOM 6

2013 No.006

INTELEKTUALNA HISTORIJA

BRANIMIR JANKOVIĆ (prir.)

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE I INTERKULTURNE STUDIJE

POSLIJEDIPLOMSKI DOKTORSKI STUDIJ MODERNE I SUVREMENE HRVATSKE POVIJESTI
U EUROPSKOM I SVJETSKOM KONTEKSTU

Branimir Janković (priređio)

DIJALOG S POVODOM 6

Intelektualna historija

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Poslijediplomski doktorski studij Moderne i suvremene hrvatske povijesti
u europskom i svjetskom kontekstu
FF Press

INTELEKTUALNA HISTORIJA

Priredio
Branimir Janković

Urednik biblioteke Dijalog s povodom
Drago Roksandić

Članak s njemačkog prevela
Ivana Cvijović Javorina

Članke s francuskog prevela
Marta Fiolić

Stručna redakтура prijevoda
Branimir Janković
Drago Roksandić

Fotografija na naslovnici (u posjedu dr. sc. Uroša Desnice): Vladan Desnica na Kongresu
Saveza književnika Jugoslavije u Ohridu, 14-17. rujna 1955.

Branimir Janković (priređio)

DIJALOG S POVODOM 6

Intelektualna historija

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Poslijediplomski doktorski studij Moderne i suvremene hrvatske povijesti
u europskom i svjetskom kontekstu
FF Press
Zagreb, 2013.

Sadržaj

Predgovor

Drago Roksandić, Šansa koja obvezuje. Povodom *Intelektualne historije* 7

Uvod

Branimir Janković, Prema historiji intelektualaca
i intelektualnoj historiji 11

Prijevodi

Daniel Morat, Intelektualci i intelektualna historija
(prevela Ivana Cvijović Javorina) 81

François Dosse, Intelektualna historija (prevela Marta Fiolić) 102

Pierre Bourdieu, Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja
(prevela Marta Fiolić) 112

Bibliografija

Izbor iz bibliografije radova o intelektualcima, historiji intelektualaca i
intelektualnoj historiji (priredio Branimir Janković) 127

Prilozi na engleskom jeziku 127

Prilozi na njemačkom jeziku 148

Prilozi na francuskom jeziku 165

Prijevodi 176

Domaći i regionalni prilozi 186

Imensko kazalo 197

Bilješka o priređivaču 209

Predgovor

Šansa koja obvezuje. Povodom *Intelektualne historije*

Šesti svezak biblioteke „Dijalog s povodom“ posvećen je temi „Intelektualna historija“. Priredio ga je Branimir Janković, asistent i znanstveni novak na projektu *Hrvatska historiografija i nastava povijesti (19.-21. stoljeće)* na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Nije to prvi put posljednjih godina što se pripadnik mlade generacije hrvatskih profesionalnih povjesničara javno oglašava radom kakav se donedavno rijetko kada očekivao i od starijih, radno iskusnijih kolega. Riječ je o uistinu ohrabrujućoj novini u hrvatskoj historiografiji kojoj je začetnica kao znanstvena novakinja na projektu *Triplex Confinium* nesumnjivo bila Zrinka Blažević. U međuvremenu je skupina studenata povijesti, članova uredništva studentskog časopisa *Pro tempore*, s Filipom Šimetinom Šegvićem na čelu, objavila čitav niz priloga iz intelektualne historije – što u spomenutom časopisu, što drugdje, uključujući i biblioteku „Dijalog s povodom“ – kojima je zadužila i hrvatsku historiografiju. Ipak se ovim sveskom „Dijaloga s povodom“ Branimir Janković izdvaja među spomenutima, ali i nespomenutima, što i jest bio razlog da mu kao urednik ponudim pripremiti ovo izdanje.

Otvoreni proces neoliberalne tranzicije hrvatskog društva traje već duže od dva desetljeća. Neovisno o prijedporima između intelektualaca-specijalista je li taj proces završen ili nije te u čemu jeste, a u čemu nije apsolviran, teško da su u Hrvatskoj brojni ljudi, neovisno o uvjerenjima, koji će zastupati mišljenje da je hrvatsko društvo razvojno stabilno, okrenuto sa samopouzdanjem prema budućnosti itd. Naprotiv, velika većina će se zasigurno suglasiti da su brojna temeljna pitanja otvorena. Otvoreno je i pitanje kakve su šanse mladog, visokoobrazovanog, radno motiviranog čovjeka da u vlastitoj zemlji svojim radom osigura europski bar približno poželjnu kvalitetu života. Pitanje se može i specificirati. Što može mladi doktor povijesnih znanosti nakon čitava desetljeća profesionalnog sazrijevanja u znanstvenome novačkom statusu očekivati glede svoje stručne i osobne budućnosti na profitom opsjednutom „tržištu rada“, preopterećenu „viškovima“ ljudskih resursa i stalno nezadovoljnu manjkom mladih stručnjaka s poželjnim „kompetencijama“,

dakle, umijećima? Jedva da se itko pritom raspituje za ljude od znanja koje se stječe višegodišnjim studijem, jedva da itko ozbiljnije razmišlja o tome da su umijeća nerazlučiva od znanja, napose od istraživački usmjerenih znanstvenih spoznaja.

U tom je smislu novootkriveni interes za intelektualnu kulturu u hrvatskoj historiografiji, napose među mladim/mlađim povjesničarima, uistinu ohrabrujući fenomen. Doživljam ga prije svega kao fenomen profesionalnog, ali ništa manje i ljudskog samoodređenja, kritički reflektiranog uvjerenja da povjesničari da bi doista „nešto“ bili u hrvatskom društvu ne mogu prije svega biti ničije *ancillae*. Da bi nešto postali poslije svega što se zbilo u hrvatskoj povijesti „kratkog 20. stoljeća“ i što bi se moglo zbiti u 21. stoljeću, stoljeću „globalizacije“, moraju temeljito propitati ne samo doslovno shvaćenu hrvatsku historiografsku tradiciju nego i njezin smisao te moguće dosege u dužem vremenskom trajanju. To nije izvedivo bez širenja obzora rasprave, bez otvaranja temeljnih pitanja u vezi s intelektualnom baštinom hrvatske historiografije i, još naglašenije, u vezi s intelektualnom kulturom hrvatskih povjesničara danas te ove historiografije, u konačnici, u globalnom kontekstu.

Hrvatska povijest su i njezini prošlost i sadašnjost i budućnost (R. Koselleck, pored ostalih). Mjesta i prostori hrvatske povijesti također nisu jednoznačni. Njezin je predmet moguće jedino kompleksno definirati. Njezina je istraživačka agenda raščlanjenija nego ikada u 19. i 20. stoljeću. I na kraju, što je najvažnije, ništa se u njoj više ne može raditi a da ne podliježe, htjeli mi to ili ne htjeli, kriterijima međunarodnog vrednovanja. Time se do kraja zaoštava pitanje profesionalnog, ali i civilnog identiteta mladih povjesničara, što znači da se time eksplicitno dolazi do same srži problematike suvremene intelektualne historije, koju je u ovom svesku „Dijaloga s povodom“ tako sugestivno prezentirao Branimir Janković.

Osobno mi je i drago i, dakako, svojevrsna mi je profesionalna zadovoljština što kolega Janković tako učestalo ističe važnost iskustva „Desničinih susreta“ kao izravnog poticaja za nastanak ovog izdanja. Nas dvojica smo i počeli surađivati na temama elitne intelektualne historije.¹ Detaljniji podaci

¹ Vidjeti: Drago Roksandić i Branimir Janković / uredili, *Baltazar Bogišić i njegovo doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi*, Studijska biblioteka „Povratak s izvorima / S novim pristupima“, sv. 1, Poslijediplomski doktorski studij *Moderna i suvremena hrvatska povijest u europskom i svjetskom kontekstu*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF press, Zagreb 2012.

o bibliografskoj jedinici svjedočanstvo su, nadam se, inovativnog ozračja suradnje, što je u mojoj, sada već dugogodišnjoj sveučilišnoj nastavničkoj djelatnosti jedno među prilično brojnim usporedivim iskustvima.

Za mene osobno, već od vlastitih „pripravničkih“ vremena 1970-ih i 1980-ih godina, imperativ intelektualizacije profesionalnog sazrijevanja bio je i ostao *conditio sine qua non*. Uostalom, svojevremeno sam htio postati profesionalni povjesničar baš zato da bih mogao istovremeno istraživati, po(d)učavati, javno djelovati i, što je posebno važno, radnim sinergijama – točnije, kolektivno-intelektualnim projektima i praksama – mijenjati i sebe i „druge“. Drugim riječima, osobno sam duboko uvjeren da je sve što profesionalno baštinim od početka svoje sveučilišne djelatnosti, 1978. godine, postojano intelektualno problematizirano, individualno ili kolaborativno.

Kada je riječ, s time u vezi, o tome jesu li sveučilišni nastavnici intelektualci ili nisu – slijedeći kriterij kritičke, javne provjere znanja i umijeća – držim da jesu samo onda ako se ponajprije dokazuju sposobnošću podržavanja kritičkog, intelektualnog sazrijevanja (i osamostaljivanja!) svojih studenata i ponajprije svojih mladih suradnika. Neovisno o svim mogućim uvjetovanostima i skepsama prije svega spram samog sebe, Diplomaska radionica (utemeljena 1995.), projekt „Triplex Confinium: hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu“ (utemeljen 1996.), Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije (utemeljen 2001.), „Program znanstvenih rasprava *Desničini susreti*“ (1989./2005.) itd., itd., zatim biblioteke „Povijesna istraživanja“, „Povijest i historija“, „Homines, tempora, loci“, Biblioteka *Desničini susreti* kao i biblioteka „Dijalog s povodom“ te časopis *Ekonomska i ekohistorija* itd. – sve su to kolaborativne inicijative s više ili manje uočljivim osobnim udjelom, ali uvijek, ponavljam uvijek utemeljene u shvaćanju historijske znanosti kao *histoire-problème*, dakle, intelektualnog izazova.

Povjesničari moje generacije još uvijek se nisu suočili s izazovom pisanja „svoje“ intelektualne historije. Nije to jednostavno. Nedavno je André Burguière objavio *L'école des Annales: Une histoire intellectuelle* (Odile Jacobe, 2006., eng. *The Annales School: An Intellectual History*, Cornell University Press, 2009.). Intelektualnu historiju najuzbudljivijeg historiografskog iskustva 20. stoljeća sveo je pritom na obrise: “This intellectual history does not claim to offer a complete historiographica accounting or inventory of the

Annales school but simply to analyze the trajectory of the reflections on change within that historical school, ...“ (str. 10). Teško je to mu zamjeriti. Mnogo je lakše biti okrenut budućnosti nego podnositi račun za sve što jest ili nije učinjeno u prošlosti, napose u prošlosti na razmeđu epoha. Ipak, ovom je prilikom mnogo važnije istaći da bez intelektualnohistorijske zagleđanosti u budućnost jedva da je i moguće očekivati od jedne generacije da će se ikada naći suočena s izazovom da bilancira svoja iskustva. Pitanje je koliko je ijedna generacija u modernoj hrvatskoj historiografiji iskoristila takvu svoju inicijalnu šansu. Zahvaljujući ovom prilikom Branimiru Jankoviću njegova ju je generacija legitimno stekla kao okvir za otvorenu, utemeljenu raspravu i, nadasve, kritički promišljeniju praksu.

Zagreb, 28. kolovoza 2013.

prof. dr. sc. Drago Roksandić

UVOD

Branimir Janković

Prema historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji

Držeći ih istaknutim i utjecajnim protagonistima političkog, društvenog, kulturnog, znanstvenog, obrazovnog i vjerskog života, intelektualci su na osnovi te pretpostavke imali zajamčen prestižan status kako javne tako i istraživačke pažnje modernog i suvremenog doba. Tome je neosporno pridonosila činjenica da je pritom riječ i o sugestivnim oblikovateljima ideja i ideologija (u rasponu od ljevice i desnice, konzervativizma i liberalizma, preko nacionalizma i marksizma, fašizma i nacizma, do socijalizma i komunizma te niza drugih, k tome, dakako, u brojnim izvedenicama, sastavnicama i sljednicama), koji su, usto, i njihovi uvjerljivi širitelji, zagovaratelji, kritičari i tumači. Silazeći pak s terena ideja na hibridno polje realizacije i prakse, intelektualne figure uranjale su primjerice u različita osporavanja i podržavanja određenih političkih i društvenih sistema te izranjale kao sudionici i predvodnici otpora, ali i kolaboracije u ratu, bivajući tako osobe koje u sebi sadrže cjelokupnu protegu raznolikih i proturječnih povijesnih i ljudskih iskustava.

Privlačeći iz tih razloga jaka i kontinuirana svjetla javnosti i različitih disciplina koje su komentirale i istraživale pojedine intelektualce i njihove skupine te, u određenoj mjeri, i intelektualna polja, jasno je kako sâm govor o intelektualcima i bavljenje njima ocrtava na određeni način i konture vlastite intelektualne i društvene povijesti i vlastitih sistemskih uvjetovanosti. Stoga već samim time svaki povijesni i suvremeni iskaz o intelektualcima i intelektualnim krugovima, kao i njihov disciplinarni prikaz može biti predmet zasebne analize različitih struka te naravno same intelektualne historije.¹ Pritom je već iz dosega okvirnog pogleda razvidno kako je takva

¹ Pojam povijesti koristi se u značenju predmeta proučavanja, a pojam historije u značenju proučavanja toga predmeta, stoga se dakle intelektualna historija kao disciplina bavi proučavanjem intelektualne povijesti. Takvo je razlikovanje u hrvatskoj historiografiji opsežnije razradila Mirjana Gross u *Historijskoj znanosti* (Zagreb 1976) i *Suvremenoj historiografiji* (Zagreb 1996).

diskurzivna i predmetna usmjerenost bila suviše dugo zadržavana ponajviše na onim intelektualcima koje se držalo društveno važnim protagonistima, dakle u prvom redu muškarcima što su imali određenu važnost u političkoj, društvenoj i kulturnoj domeni, kao i pojedinim znanostima i strukama. U historiografiji je stoga, umjesto zasnivanja istraživanja usredotočena k obuhvaćanju što opsežnije cjeline ljudskih iskustava, istraživačka svjetiljka, nasuprot tome, odviše vremena bacala svjetlo samo na istaknute pojedince, odnosno prestižne intelektualce, ostavljajući ostale u dubokoj sjeni svoje neumoljive selekcije. Osim vremena potrebnog za širenje opsega subjekata istraživačke pozornosti, trebalo je pričekati da se osmišljeno i intenzivno bavljenje intelektualcima prihvati i kao zasebno subdisciplinarno područje, dakle kao, s jedne strane, historija intelektualaca koja zanimanje za proučavanje određenih osoba temelji na njihovoj ukorijenjenosti upravo u širem fenomenu intelektualaca, te dok se, s druge strane, nije konstituirala izdvojena intelektualna historija kao samostalna historijska poddisciplina, u, jasno, vrlo širokom nizu izvedenica, razilaženja i preklapanja s drugim poddisciplinama i strukama. Onkraj pak disciplinarnih okvira, za javni je govor o intelektualcima primjetno kako u dugoj putanji uvijek iznova izbacuje na obale javnosti neoštećene dijelove diskursa sada već prilično zasićenog pojmovljem uloge, odgovornosti, šutnje i angažmana intelektualaca.

Polazeći od pretpostavke da je svaki javni i stručni govor o intelektualcima čvrsto urezan u neminovne odrednice svojih povijesnih, društvenih, kulturnih, intelektualnih, znanstvenih i drugih zadatosti, kao i trenutne institucionalne i pojedinačne pozicije, čini se na početku potrebnim pokušati samodefinirati iz čega sve proizlazi ovaj tekst i publikacija zamišljeni kao dodatno ulje u već postupno uključeni motor pokretanja historije intelektualaca i intelektualne historije u hrvatskoj historiografiji.

Mjesto bavljenja intelektualcima i intelektualnom poviješću u vlastitom društvenom, intelektualnom i historiografskom polju

Ovaj su uvodni tekst i samu publikaciju iznjedrili Desničini susreti, konstituirani 1989. godine s ciljem usredotočenijeg bavljenja hrvatsko-srpskim/srpsko-hrvatskim prožimanjima, odnosno interkulturalizmom u vremenu kada takve usmjerenosti – usprkos načelnim poticajima jugoslavenskog „bratstva i jedinstva“ u razdoblju 1945-1990. i naporima pojedinaca – ni

u kojem slučaju nije bilo dovoljno, ali, još i više, u vremenu kada su hrvatsko-srpski odnosi u javnosti zadobivali sve polemičnije obrise.² Nakon što je 1990. održan prvi znanstveni skup u organizaciji Desničinih susreta sa središnjom temom časopisa *Nova Evropa*, kao jednom od sjecišta takvih prožimanja u međuratnom kulturnom polju, ratna su događanja 1990-ih godina njihov razvoj posve prekinuli. Obnova Desničinih susreta zbilja se 2005., odnosno 2006. godine, od kada se znanstveni skupovi održavaju kontinuirano u jednogodišnjem ritmu, okupljajući znanstvenike, književnike i, na kraju krajeva, intelektualce iz Hrvatske, Srbije, Slovenije, Bosne i Hercegovine i drugih zemalja iz regije i inozemstva koji u okvirima međudisciplinarnog dijaloga nastoje problematizirati velike teme poput kulture, identiteta, ideologije, rata, kao i samih intelektualaca, te mehanizama njihova uprisutnjenja u povijesti, književnosti i umjetnosti na prostoru Jugoistočne Europe. Tako su – što je posebno bitno za samu tematiku uvodnog teksta – Desničini susreti bili 2009. godine izrijekom posvećeni intelektualcima u okviru središnje teme „Intelektualci i vlast, 1945-1954.“,³ a 2011. i 2012. godine „Intelektualci i rat, 1939.-1947.“,⁴ dok je 2013. godine nosiva tema „Intelektualac danas“. Takvo je usmjerenje bilo uvelike razumljivo samo po sebi kako zbog imena i značenja književnika i intelektualca Vladana Desnice (1905-1967) kome su Susreti i posvećeni, kao i povijesti obitelji Desnica, odnosno lokaliteta Kule Stojana Jankovića u Islamu Grčkom u Ravnim kotarima kod Zadra gdje se oni jednim dijelom i održavaju, ponajviše jer svi zajedno svjedoče o sadržajnim hrvatskim i srpskim kulturnim prožimanjima i slojevitij intelektualnoj povijesti, postajući time više nego prikladan forum za znanstvene, kulturne i intelektualne razmjene regionalnih ishodišta.

Stoga je obnova i kontinuirano održavanje Desničinih susreta od 2006. godine kao znanstvenih skupova na kojima sudjeluju stručnjaci iz regije bilo

² Usp. Drago Roksandić, „O Vladanu Desnici i ‘Desničinih susretima‘“, u: *Desničini susreti 2005.-2008. Zbornik radova*, Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.), Zagreb 2010, str. 257-267. „Desničini susreti“. Prijedlog program znanstvenih rasprava“ D. Roksandić objavio je u časopisu *Naše teme*, god. 33, br. 4, Zagreb 1989, str. 725-730.

³ *Desničini susreti 2009. Zbornik radova*, Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić, Ivana Cvijović Javorina (ur.), Zagreb 2011.

⁴ *Intelektualci i rat 1939.-1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.), Zagreb 2012. Zbornik radova s Desničinih susreta 2012. nalazi se u tisku.

jedno od mjesta koje nakon raspada Jugoslavije i iznimno traumatičnog rata 1990-ih godina nastavlja u 2000-im godinama okupljati intelektualnu, znanstvenu i kulturnu komunikaciju i suradnju između Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine, Slovenije, Crne Gore, Makedonije i Kosova.⁵ Oni u svakom slučaju predstavljaju dodatno upućivanje na potrebu intenzivnije kulturne i znanstvene razmjene među novim državama koje imaju kontinuirana i intenzivna povijesna prožimanja i međusobna povijesna iskustva te uglavnom nemaju značajnije jezične barijere i kojima je teško kompleksnije razumjeti vlastitu kulturu, povijest i suvremenost ako je ne kompariraju s nekom od susjednih. U takvom su kontekstu upravo tema intelektualaca i raznolika problematika intelektualne povijesti moguće poticajne kulturne i istraživačke poveznice, od intelektualaca kao zagovaratelja ili osporavatelja veza između tih zemalja i osoba koje dijele dvostruke ili višestruke nacionalne i kulturne identitete do sukladne intelektualne tradicije koja je uvelike oblikovala suvremeno intelektualno polje tih „država-sljednica“.

I samo pak suvremeno disciplinarno historijsko polje – kao uostalom i povijesti i teorije književnosti te povijesti umjetnosti – u značajnoj je mjeri određeno dosezima i ograničenjima vlastite intelektualne tradicije, više ili manje (ne)osvijestene. Što se tiče historijske znanosti, oblikovanjem hrvatske historiografije kao moderne discipline u 19. stoljeću i njezinim institucionaliziranjem preko Društva za jugoslavensku povjesnicu i starine (1850.), Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (1866.) i Zagrebačkog sveučilišta (1874.) formirala se i figura modernog hrvatskog povjesničara koji matičnu povijest uvelike predočava kroz istaknute ličnosti vlastite nacionalne povijesti, uključujući time, dakako, i intelektualce (književnike, umjetnike, strukovnjake). Pored različitih djela o „glasovitim Hrvatima“ ne treba međutim zanemariti ni značajan interes za izdvojene pojedince s južnoslavenskog prostora, premda ipak prevladavaju prilozima o istaknutim ličnostima matične nacije, što usprkos prisutnosti određenih međusobnih prožimanja obilježava i radove drugih južnoslavenskih nacionalnih disci-

⁵ S obzirom na historiografiju, moguće je pritom spomenuti Dijaloge povjesničara/istoričara u razdoblju 1998-2003. godine, projekte međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija, kao i pojedinačne projekte i individualne osobne kontakte. Nedostaje međutim kontinuiteta, većih projekata i opsežnije suradnje, koja bi u nju uvodila i mlađe suradnike.

plina. Ni 19. stoljeće niti prva i druga Jugoslavija nisu usprkos različitim pokušajima uspjeli oblikovati prihvaćenije zajedničke sinteze ili pak više ili manje zajedničke ili barem isprepletenije i umreženije historiografije, što danas ne postoji ni kao projekt ni kao obuhvatnije nastojanje. U socijalističkoj Jugoslaviji ono što je primjerice zamišljano kao potencijalno zajednička jugoslavenska historiografija bilo je usprkos razmjenama ipak zbir u sebe zagledanih pojedinačnih, republičkih historiografija, čime je „nacionalno pitanje“, odnosno nacionalno motrište, i tada kao i u prvoj polovici 20. te drugoj polovici 19. stoljeća ostalo u prvom planu disciplinarnih „granica“.⁶ Stoga u kontinuitetu prevladavaju sinteze nacionalne povijesti i nacionalno istaknutih ličnosti, a (mono)nacionaliziranje intelektualaca u značajnoj je mjeri obilježje hrvatske historiografije 19-21. stoljeća, što vrijedi i za druge historiografije iz regije. To je, dakako, važan naslijeđeni historiografski okvir u koji se smještaju Desničini susreti s nastojanjem za intenziviranjem znanstvene regionalne komunikacije, odnosno za osmišljenijim bavljenjem intelektualcima u hrvatskoj historiografiji.

U hrvatskoj modernoj i suvremenoj historiografiji pisano je o različitim intelektualcima, naravno, mnogo.⁷ Iz teorijske i metodološke perspektive uočljivo je kako je riječ o proučavanju ponajprije važnih, istaknutih, prestižnih osoba i intelektualaca iz nacionalne povijesti, što je rezultiralo brojnim biografijama političara i intelektualaca različitih profesija. Moguće je međutim primijetiti kako se u velikoj mjeri radi o rekonstrukciji i predočavanju detaljnih podataka o odabranoj osobi, dok sama analiza i interpretacija često zaobilazi usmjeravanje k obradi njihove intelektualne pozicije, utjecaja, formiranja, prožimanja, djelovanja i drugog, odnosno intelektualne povijesti u cjelini. U mnogim djelima nije ni osviješteno da se autori proučavajući određenu osobu bave zapravo intelektualcem, figurom intelektualca, odnosno

⁶ I proučavanje intelektualaca u socijalističkoj Jugoslaviji – usp. Mladen Iveković, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918-1945.*, sv. I-II, Zagreb 1970. – određeno je dakle nacionalnim okvirom.

⁷ Iznesena ocjena koja slijedi je, dakako, preliminarna i služi kao poticaj za diskusiju i nova referiranja o tome. Za sveobuhvatniju ocjenu preduvjet je razmatranje cjeline raspona objavljenih djela o intelektualcima i intelektualnoj povijesti koja bi analizirala teorijske i metodološke odlike, vrijednosti i slabosti cjelovite produkcije. Osim za hrvatsku historiografiju, to bi trebalo učiniti i za slovenske, bosansko-hercegovačke i srpske priloge o toj problematici.

intelektualnim poljem. Nadalje, riječ je uglavnom o radovima koji se više usmjeravaju na pojedince nego na krugove, grupe i skupine intelektualaca. Napose pritom nedostaje izraženije teorijske i metodološke konceptualizacije,⁸ odnosno konceptualiziranja intelektualaca, društva i javnosti, kao i proučavanja intelektualaca iz osmišljene perspektive političke, socijalne, kulturne, rodne i, dakako, kao poseban izazov – intelektualne historije. Posebice s time u vezi privlači komparativna historija hrvatskih, srpskih, bosanskohercegovačkih, slovenskih, crnogorskih, makedonskih i albanskih intelektualaca i intelektualne povijesti, kako bi komunikacija između znanstvenika iz tih zemalja osim razmjene istraživačkih tema i rezultata bila podignuta na još višu – metodološku, teorijsku i epistemološku – razinu.⁹

Osim što je bavljenje intelektualcima i intelektualnom poviješću Jugoiistočne Europe iznimno upućeno na regionalne komparacije, kao i s obzirom na jasne recentne naglaske u globalnom polju humanističkih i društvenih znanosti upravo na komparativnosti i transnacionalnosti, čini se da bi komparativna i transnacionalna historija intelektualaca, odnosno intelektualna historija na teme iz slovenske, hrvatske, bosanskohercegovačke, srpske, crnogorske, makedonske i albanske povijesti mogla uspješno odgovoriti na neke od tih općih poticaja i dati im, k tome, dodatne kvalitete vlastite specifičnosti. U matičnom intelektualnom polju moguće je primijetiti autore i autorice čija pozicija sadrži nastojanja za odgovore na takve poticaje kao i autore i autorice koji se u to ne upuštaju. Prvi se pritom oslanjaju na težnje k praćenju teorijskih i metodoloških dosegā određenog dijela produkcije iz europske (pretežno engleske, njemačke i francuske) i sjevernoameričke historiografske, sociološke, politološke i književnoteorijske literature. Stoga

⁸ Kao suprotne primjere izdvojiti ću u hrvatskoj historiografiji napose knjige Zrinke Blažević *Vitezovićeva Hrvatska između stvarnosti i utopije* (Zagreb 2002) i *Ilirizam prije ilirizma* (Zagreb 2008) koje su konceptualizirane u okviru kritičke analize diskurza i intelektualne historije.

⁹ Upravo iz toga razloga jedan od ciljeva ove publikacije i pripadajuće šire bibliografije je upozoriti na radove na engleskom, njemačkom i francuskom jeziku – od kojih neke donosimo i u prijevodu – kao poticaj za dodatnu teorijsku i metodološku konceptualizaciju i tematsku raznovrsnost istraživanja o intelektualcima i intelektualnoj povijesti. Napose želim istovrsna istraživanja pažnjom na komparativno orijentirana djela koja bi mogla potaknuti istovrsna istraživanja primijenjena na povijest Jugoiistočne Europe, poput primjericke komparativnog okvira knjige Thomasa Krolla *Kommunistische Intellektuelle in Westeuropa. Frankreich, Österreich, Italien und Großbritannien im Vergleich* (1945-1956) iz 2007. godine.

se i u ovoj publikaciji donose prijevodi tekstova i dodatno ukazuje na djela iz tih znanstvenih središta kako bi se pomoću njih što kompleksnije i konceptualno izoštrenije pristupilo proučavanju matične i regionalne povijesti intelektualaca i intelektualne povijesti.

Ne treba zanemariti da se to događa u okolnostima institucionalnog približavanja regije Europskoj Uniji kada političke vlasti, mediji i dio znanstvenih krugova predstavljaju „Zapad“ kao neupitni autoritet i izvoriste modela čije bi prenošenje na „manjkavi“ jugoistočnoeuropski prostor proizvelo zagovarano „restrukturiranje“, modernizaciju i transformaciju. Od takve bih se vrste diskursa idealiziranja „zapadnih“ modela, a negativnog vrednovanja matične znanosti, želio, naravno, jasno odmaknuti. Ta su pitanja nesumnjivo mnogo kompleksnija nego što ih se predočava. No u svakom slučaju iskustva angloameričke, njemačke i francuske znanosti mogu biti važna, napose zbog velikog broja znanstvenika i znanstvenica koji su kroz brojne plodne teorijske i metodološke kritičke rasprave te opsežnu produkciju obradili velik broj tema iz povijesti intelektualaca i intelektualne povijesti, što je, dakako, poticajno za što relevantniju kristalizaciju historije intelektualaca i intelektualne historije u domaćem kontekstu. U hrvatskoj historiografiji, nasuprot tome, djeluje manji broj povjesničara fragmentiranih po različitim područjima, s ograničenim mogućnostima financiranja, k tome većinom u manjoj mjeri okrenut teorijskom i metodološkom profiliranju vlastitog istraživačkog pristupa te pretežno usmjeren na nacionalnu povijest, dok određeni dio povjesničara usto nije dovoljno upoznat s regionalnim i inozemnim historiografijama te ne pokazuje veći interes za primjerice komparativnu historiju ili postavljanje vlastitih istraživanja u komparativnu perspektivu. Pored toga je intelektualni i kulturni kontekst dodatno suodređen u cjelini nedostatnim opsegom postojeće prijevodne literature, s nedostatkom kritičkih rasprava u javnosti i problemskih refleksija na objavljena djela te, kao možda najvažnije, okvirom uglavnom mononacionaliziranog obrazovanja. O samoj pak povijesti intelektualaca i intelektualnoj povijesti gotovo da ni nema prevedenih referentnih inozemnih djela, a napose nedostaje znanstveno-istraživački projekt koji bi se bavio hrvatskom poviješću iz intelektualne perspektive u regionalnom kontekstu.¹⁰

¹⁰ Nije potrebno posebno isticati kako je izrečena ocjena podložna raspravi i drugim očitovanjima, ali na temelju takve njezine artikulacije nastala je ideja realizacije ove publikacije.

Premda se dakle dobiva određeni dojam zatvorenosti u cjelini, treba ipak upozoriti na pojedine povjesničare i povjesničarke upoznate s recentnim teorijskim i metodološkim raspravama čije poticaje primjenjuju u vlastitom radu te intenzivno komuniciraju s kolegama iz različitih disciplina u regiji i inozemstvu. Isto tako, niz je drugih povjesničara i znanstvenika u Jugoistočnoj Europi čija su djela u tom smislu itekako relevantna, a želio bih pritom naglasiti i iznimnu zanimljivost i slojevitost jugoistočnoeuropske povijesti, koju se može metodološki, teorijski i epistemološki vrlo kreativno i relevantno predstaviti. Zbog tih je pretpostavki pozivanje na angloameričku, njemačku i francusku historiju intelektualaca i intelektualnu historiju prije svega dijaloški poticaj dodatnom zagovaranju usustavljanja tih istraživačkih područja u hrvatskoj historiografiji, njihovom dinamiziranju i uključivanju u recentne međunarodne rasprave, pri čemu treba napomenuti da se dakle ne radi o pukom prenošenju „modela“ i „autoriteta“ sa „Zapada“ na „(Jugo) Istok“, jer sve predstavljeno želi biti nadopunjeno poticanjem intenzivne komunikacije i razmjene među historiografijama i drugim strukama s područja Jugoistočne Europe, slijedom uspostavljene tradicije Desničinih susreta.

Ta je tradicija – oblikovana u okvirima Desničinih susreta koji su unazad nekoliko godina kontinuirano okupljali stručnjake iz regije i poticali razmjene i bavljenje intelektualcima, rezultirajući pritom s pratećim zbornicima radova – postupno omogućila da se svake naredne godine pokuša otići sadržajno i konceptualno još dalje.¹¹ Čini se stoga da bi znanstveni skupovi u sklopu Desničinih susreta 2011. i 2012. godine, na kojima je sudjelovalo

¹¹ Zbog toga sam predložio objavljivanje prijevoda teksta D. Morata „Intellektuelle und Intellektuellengeschichte“, što je prof. dr. Drago Roksanđić, urednik „Dijaloga s povodom“, spremno prihvatio i predložio dodatna dva teksta za prevođenje (François Dosse, „Histoire intellectuelle“; Pierre Bourdieu, „Les conditions sociales de la circulation internationale des idées“). Predložio mi je također da napišem s njima u vezi uvodni tekst, da na kraju dodam opsežniju bibliografiju radova iz suvremene intelektualne historije te da se sve to objavi kao zasebna publikacija u seriji „Dijalozi s povodom“. Kolegica Ivana Cvijović Javorina, prof. povijesti i njemačkog jezika i književnosti i doktorandica posljediplomskog doktorskog studija Moderne i suvremene hrvatske povijesti u europskom i svjetskom kontekstu, prevela je s njemačkog članak D. Morata, a kolegica Marta Fiolčić, studentica preddiplomskog studija povijesti i etnologije, prevela je s francuskog članke P. Bourdieua i F. Dossea. Profesor Roksanđić i ja smo napravili stručnu redakтуру sva tri prijevoda. Srdačno mu zahvaljujem kao uredniku „Dijaloga s povodom“ na uredničkom povjerenju, a kolegicama Cvijović Javorina i Fiolčić na suradnji bez koje ova publikacija ne bi mogla biti realizirana.

sveukupno oko 70 izlagačica i izlagača raspravljajući o središnjoj problematici intelektualaca i rata te otvarajući niz pojedinačnih tema, mogli biti solidna osnova za dodatno profiliranje složenije historije intelektualca i za poduzimanje značajnijeg iskoraka prema intelektualnoj historiji. U analizi skupova primijećeno je kako svi prilozi nisu u dovoljnoj mjeri usmjereni prema historiji intelektualaca, a time i prema još zahtjevnijoj intelektualnoj historiji, te da je stoga potrebna dodatna konceptualizacija određenih priloga, kao i orijentacija ka komparativnosti.¹²

Tako bi izgledao pokušaj definiranja odsječaka vlastitog društvenog, historiografskog i dijelom intelektualnog polja kao (samo)razumijevanja razloga koji su vodili prema dodatnom zagovaranju historije intelektualca i intelektualne historije u hrvatskoj historiografiji. Prema onome što je pritom već iskazano, kao i imajući u vidu izostanak prijevoda i pregleda o historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji, mišljenja sam kako je u ovom uvodnom tekstu potrebno krenuti od ishodišnih pitanja. Na samim Desničinih susretima 2011. i 2012. različiti izlagači i izlagačice navodili su razne definicije intelektualaca, obično tek po jednu od njih, stoga mi se čini da poticanje bavljenja intelektualcima i intelektualnom poviješću treba krenuti upravo od pokušaja navođenja što većeg broja definicija i autora koji su se poduhvaćali iznošenja poimanja intelektualca. To je dobilo na dodatnoj važnosti time što je za Desničine susrete 2013. odabrana tema „Intelektualac danas“.

Poimanja intelektualaca: tko je zapravo intelektualac i kako ga definirati?

Svako bavljenje intelektualcima i historijom intelektualaca neizbježno se na samom početku susreće s osnovnim pitanjem tko sve pripada spomenutoj kategoriji intelektualca. Premda su različiti autori fenomen intelektualca vidjeli u svim povijesnim razdobljima, poput antičke Grčke, srednjeg,¹³

¹² Usp. Branimir Janković, „Potrebe i mogući smjerovi daljnjeg rada na teorijskim i metodološkim pristupima problematici intelektualca i rata. Iskustvo „Desničinih susreta 2012.: Intelektualci i rat 1939.-1947.“, Zadar i Islam Grčki, 14-16. rujna 2012.“, u: *Vladan Desnica i Desničini susreti: pogled unatrag, pogled unaprijed. Povodom objavljivanja knjige Intelektualci i rat 1939.-1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011. i 25. obljetnice Desničinih susreta*, Drago Roksančić, Ivana Cvijović Javorina (ur.), Zagreb 2013, str. 43-53.

¹³ Usp. Jacques Le Goff, *Intelektualci u srednjem vijeku*, Zagreb 1982; 2009.

kao i ranog novog vijeka,¹⁴ smatra se prihvaćenim da se intelektualac kao moderna figura pojavljuje s Zolinim „J'accuse“ u Dreyfusovoj aferi 1898. godine, kada se prvi put javlja i sam pojam intelektualaca. Štoviše, većina će autora – poput Morata čiji tekst donosimo u prijevodu – tvrditi da je intelektualac upravo fenomen modernosti. Ako je intelektualac onaj koji izriče javni glas radi zauzimanja za nekog tko je ugrožen ili zbog kritiziranja dominantnog suda tada nije dakle važno njegova profesija već javno djelovanje koje za preduvjet ima postojanje moderne javnosti. Umjesto pripadnosti intelektualca određenoj vrsti akademske i umjetničke profesije ili socijalnom sloju, kriterij određivanja može biti javno društveno djelovanje u onome što ne mora direktno biti njegovo zanimanje, kao i participiranje u političkoj javnosti u smislu postavljanja pitanja koja se tiču širih, općih društvenih i političkih konzekvenci. Premda nije ograničeno na zanimanja, intelektualci humanističke orijentacije, kao i književnici, pritom su nerijetko u fokusu jer su, kao što ističe Morat, navikli na javni govor i prisutnost u javnosti te su ovladali služenjem riječima. Ako je samo javno djelovanje ono što izdvaja intelektualce, onda nije u prvom planu je li to djelovanje u smjeru kritike ili afirmacije, pri čemu su ta dva pola u značajnoj mjeri međusobno povezani i isprepleteni. Ta usmjerenost na javno djelovanje intelektualaca veliku važnost pridaje obilježjima i promjena moderne javnosti, politike i društva tijekom 19. 20. i 21. stoljeća koje, kao što navodi Morat, utječu na mijenjanje uvjeta intelektualne intervencije.¹⁵ Te napomene, dakako, upućuju bavljenje intelektualcima na rezultate društvenih znanosti i utječu na konceptualizaciju istraživanja o intelektualcima.

Julien Benda i izdaja intelektualaca

U skladu s prethodno iznesenim, razumljivo je da su promjene u razvoju društva, politike i javnosti, kao i suvremene ideološke borbe, prožele brojna definiranja i određivanja intelektualaca, čiji će dio biti ovdje predstavljen. Takvo definiranje nerijetko uključuje i ono što bi intelektualac mogao ili

¹⁴ Pri čemu je najviše apostrofiran Voltaire.

¹⁵ To su neke od Moratovih napomena koje donosi prilikom iznošenja vlastitog pogleda na razne definicije intelektualca. O ostalom što sadrži njegov prevedeni tekst više u drugom dijelu uvoda.

trebao biti. Jedno od središnjih djela takvog razmatranja intelektualaca je poznata knjiga *Izdaja intelektualaca* Juliena Bende iz 1927. godine¹⁶ koja mnogima služi kao prvi korak pri ulaženju u problematiku intelektualaca, a svoju poznatost duguje i zaoštrenom naslovnom formulacijom i pripadajućom tezom, na koju se i danas često referira u javnim, kulturnim i znanstvenim krugovima, kao i svojim pionirskim i gotovo odsudnim poticanjem rasprave o ulozi intelektualaca.¹⁷ Benda u knjizi eksplicira kako u modernim društvima „dolazi do degradacije općih, univerzalnih ideja“, stoga se intelektualci kao njihovi „tvorci, protagonisti i tumači pretvaraju u zagovornike parcijalnih političkih ideologija, pokreta, interesa.“¹⁸ Smatra da je intelektualac izdao svoju ulogu koju je svojevremeno imao klerik¹⁹ kao zagovornik univerzalnog. S obzirom na to, u modernosti je status klerika moguće pridodati samo onim intelektualcima koji su „ostali vjerni univerzalnim, a to znači neprolaznim i bezinteresnim vrijednostima: *razumu, pravdi i istini*“.²⁰ Za Bendu su „intelektualci izdali svoju funkciju (zagovor univerzalnih vrijednosti) u korist praktičnih interesa“.²¹ Među ostalim to su i materijalni razlozi, zatim pristupanje političkoj praksi, kao i pokretima poput nacionalizma i fašizma ili pak komunističkoj ideologiji. Iz toga međutim ne proizlazi „potpuni politički neutralizam intelektualaca“, budući da je demokracija „jedini politički sustav koji intelektualac može prihvatiti ostajući vjeran samome sebi“. U tom je smislu Bendina podrška „borbi za oslobođenje radnika“ sukladna zagovaranju univerzalne pravde, a ne parti-

¹⁶ Julien Benda, *La Trahison des clercs*, Pariz 1927 (*Izdaja intelektualaca*, Zagreb 1997).

¹⁷ Zbog tog je referentnog, pionirskog i odsudnog značenja za kritičko problematiziranje intelektualaca i njihove uloge prevedena na hrvatski jezik u novije vrijeme bez obzira što je tada bilo proteklo sedamdeset godina od njezina objavljivanja. Bilo bi zanimljivo vidjeti onodobne reakcije jugoistočnoeuropskih intelektualaca i javnosti povodom objavljivanja francuskog izvornika, usp. primjerice zapis o Bendinoj knjizi slovenskog povjesničara Frana Zwittera, „Iz tujih literaturi in revij – Kultura in politika [Julien Benda, *La trahison des clercs*. Paris (Bernard Grasset) 1927.]“, u: *Sodobnost*, god. 1, br. 1, 1933, str. 45-47.

¹⁸ Rade Kalanj, „Pogovor: Uvijek prijeporni Benda“, u: Julien Benda, *Izdaja intelektualaca*, Zagreb 1997, str. 196-197.

¹⁹ Iz toga je razloga u naslovu Bendine knjige pojam klerika koji se onda povezuje s intelektualcem.

²⁰ Kalanj, „Pogovor“, str. 197.

²¹ *Ibid.*, str. 198.

kularne pravde u granicama komunističke ideologije.²² No kasniji je Bendin komunistički angažman poticao njegove kritičare na ukazivanje upravo na to da je i sam izdao ideju univerzalnosti koju je načelno zagovarao. Stoga složeni i kontroverzni meandri Bendinog intelektualnog i društvenog angažmana još jednom svjedoče kako se uz nečiji govor o intelektualcima uvijek uzimao u obzir i njegov vlastiti angažman. Pritom se, u skladu s prethodno izrečenom napomenom kako svaki govor o intelektualcima ocrta uvijek i određeni vid intelektualne povijesti, može spomenuti kako je Bendu u velikoj mjeri odredila privrženost obrani A. Dreyfusa, zbog čega se navodi kako je intelektualna povijest Francuske za Bendu u neku ruku predstavljala neprekidnu Dreyfusovu aferu.²³ U svakom slučaju, zahvaljujući svojim zaoštrenim tezama i samim naslovom knjige, čini se kako Bendino djelo još uvijek izaziva reakcije na temu uloge intelektualaca, premda su se promišljanja različitih aspekata vezanih uz intelektualce razgranala u novim smjerovima.

Karl Mannheim i slobodno lebdeća inteligencija

Sociolog Karl Mannheim u istom je međuratnom razdoblju temu intelektualaca izrijekom držao iznimno važnom posvetivši joj k tome i opsežan analitički prostor u nekoliko svojih djela i studija. Pišući u kontekstu suvremenih prijevora Weimarske Njemačke Mannheim je u djelu *Ideologija i utopija* iz 1929. godine postulirao poznatu odrednicu o intelektualcima, odnosno inteligenciji kao društveno slobodnolebdećoj inteligenciji (*freischwebende Intelligenz*), kao dakle „relativno besklasan sloj koji nije jednoznačno utvrđen“.²⁴ Smatra stoga kako inteligenciju ne treba gledati samo kroz klasu, odnosno njezinu društvenu osnovu – opirući se „klasno homogenoj određenosti“²⁵ – jer su grupe intelektualca suviše raznolike, pri čemu ih veže

²² Ibid., str. 199.

²³ Ibid., str. 193. Sličnu figuru u drugom kontekstu koristi i Gramsci kada govoreći o intelektualcima u Južnoj i Srednjoj Americi navodi kako tamo „još postoji stanje *Kulturkampf*-a i Drajfusovog procesa, to jest stanje u kome svetovni i buržoaski elemenat još nije dostigao fazu kada se klerikalni i militaristički interesi i uticaj podređuju svetovnoj politici moderne države“, Antonio Gramsci, *Problemi revolucije. Intelektualci i revolucija*, Beograd 1973, str. 133.

²⁴ Karl Mannheim, *Ideologija i utopija*, Zagreb 2007, str. 172.

²⁵ Ibid., str. 173.

njihovo obrazovanje, što im omogućava da budu „društveno uglavnom slobodnolebdeći sloj“²⁶. Mogućnost da na određeni način lebde iznad klasa daje im priliku da sagledavaju dinamične sukobe raznih grupa, ostvare preduvjete za uvid u društvenu cjelinu i budu sposobni odgovoriti na izazove pružanja dinamične sinteze, naglašavajući pritom da „samo onaj tko doista može birati ima interes u tome da se cjelina društvenog i političkog sklopa bude obradi sa svih strana.“²⁷ Pojava slobodne inteligencije, odnosno relativno slobodnolebdećeg srednjeg sloja (koji ima za razliku od drugih između ostalog i mogućnost izbora priključivanja određenim klasnim ili stranačkim partikularizmima), kao i pojava pluralizacije mišljenja rezultat je modernog vijeka budući da je u srednjem vijeku vladao monopolistički tip mišljenja. Tako Mannheimovo konceptualiziranje intelektualaca unutar „složenog sociološkog problema inteligencije“²⁸ sadrži dakle uz sociološku i povijesnu perspektivu.

U sljedećim je radovima koji razmatraju problematiku intelektualaca Mannheim – nakon što je 1933. bio otpušten sa Sveučilišta u Frankfurtu i emigrirao u Englesku – preformulirao i proširio određene aspekte svoje argumentacije. Jedna od studijâ koje je pisao još tijekom boravka u Njemačkoj jest i opsežna studija „Problemi inteligencije: istraživanje njezine uloge u prošlosti i budućnosti“ objavljena posmrtno u *Esejima o sociologiji kulture* 1956. godine.²⁹ Ukazivanje na razlike u Mannheimovoj novoj analizi moguće je prikazati preko kritičkih napomena koje je 1978. u predgovoru beogradskom izdanju *Ideologije i utopija* naveo Vojin Milić, što predstavlja određeni vid jugoslavenske intelektualne povijesti. Uz isticanje Mannheimove važnosti za utemeljenje sociologije znanja i ukazivanje na njegovo odmicanje od marksističke analize, Milić između ostalog navodi da je Mannheim dao „nedovoljno realističnu ocenu društvenog položaja inteligencije u savremenom građanskom evropskom društvu“ i da „nije nigde u dovoljnoj meri ocenio sociološki značaj i dubinu sve veće birokratizacije inteligencije, njenog gotovo potpunog pretvaranja u činovništvo, u sve uže specijalizovane

²⁶ Ibid., str. 174.

²⁷ Ibid., str. 179.

²⁸ Ibid., str. 172.

²⁹ Karl Mannheim, *Eseji o sociologiji kulture*, Zagreb 1980.

stručne činovnike u glomaznim birokratskim aparatima u kojima im objektivni položaj znatno ograničava mogućnost šireg vidokruga a naročito mogućnost slobodnijeg, samostalnijeg idejnog stava. Usled procesa birokratske hiperorganizacije društvenog života društveni položaj inteligencije sve više počinje objektivno – bez obzira koliko je ona toga svesna i kakve iluzije gaji o sebi kao posebnom srednjem sloju – da se izjednačava s položajem proletarija u Marksovom smislu, tj. ljudi koji su vlasnici samo vlastite radne snage i koji zbog svoga održanja moraju da prihvate diktat poslodavca, a ovaj se javlja sve više u monopolskom obliku, pa mnogo izbora nema.³⁰ I zaista, dok se čitaju dijelovi *Ideologije i utopije* posvećeni obradi inteligencije može se jasno dobiti dojam vrlo pozitivno predočene slike intelektualaca, koja je primjerice na jednom mjestu određena kao „budni čuvar u jednoj noći koja bi inače bila isuviše mračna“.³¹ Međutim u *Esejima o sociologiji kulture* Mannheim će iznijeti brojna ograničenja intelektualaca, ali i dalje zadržati odmak od marksističke analize koja prema njegovim riječima intelektualce svodi isključivo na njihove određenosti „društvenim položajem, klasnim interesima i uvjetima života“, jer, nasuprot toga, primjerice „ovisnost pisca o poslodavcu ne sprečava ga da bude izvrgnut društvenim, političkim ili vjerskim strujanjima koja se oblikuju izvan ureda poslodavca, lokalne zajednice ili zemlje koje živi“.³² Mannheim je zbog kritika upućenih knjizi *Ideologija i utopija* smatrao potrebnim naglasiti da ne smatra intelektualce uzvišenim društvenim slojem koji je iznad klasa te je pojasnio kako je u *Ideologiji i utopiji* upotrijebio izraz „relativno slobodnolebdeća inteligencija“ ne smatrajući međutim pod time da se radi o izdvojenoj grupi koja ne podliježe klasnim uvjetovanostima,³³ ali i dalje polazi od toga da je klasni položaj samo „jedna od nekoliko motivacija koje potiču djelovanje“,³⁴ stoga inteligenciju smješta u društveni međuprostor, dakle „između, ali ne i iznad klasa“.³⁵ Vrijednosti

³⁰ Vojin Milić, „Sociologija saznanja između istorizma i marksizma“, u: Karl Mannheim, *Ideologija i utopija*, Beograd 1978, 2. izd., str. LXXIX.

³¹ Karl Mannheim, *Ideologija i utopija*, Beograd 1978, 2. izd., str. 158 (za usporedbu, prijevod u dosad citiranom zagrebačkom izdanju iz 2007. godine, str. 178, glasi: „čuvar u inače premrkloj noći“).

³² Mannheim, *Eseji*, str. 166.

³³ Ibid., str. 113-114.

³⁴ Ibid., str. 116.

³⁵ Ibid., str. 112.

intelektualaca vidi u tome što ih je „njihova naobrazba osposobila za promatranje aktualnih problema iz nekoliko perspektiva, a ne samo iz jedne, kao što to čini većina učesnika u sukobima svog vremena“ te što su sposobni „istodobno doživjeti nekoliko suprotnih pristupa istom problemu“ i zbog toga mijenjati svoja stajališta.³⁶ Intelektualci dakle sudjeluju u „intelektualnom procesu“ kojeg čini „suprotstavljanje nekoliko istodobnih pogleda na svijet, koji odražavaju društvene napetosti u kompleksnoj civilizaciji“, stoga suvremene intelektualce odlikuje dinamičnost, spremnost na mijenjanje svojih gledišta i mogućnost empatije, u vidu sposobnosti da se sagleda i suprotna strana.³⁷

Uronjenost u povijesnu situaciju koju je osobno iskusio s 1933. godinom i zbivanjima nakon nje zasigurno je utjecala da tako opisani intelektualni proces i mogućnosti intelektualaca u zaključku eseja o problemima inteligencije zadobiju tamnije boje jer ih Mannheim rezervira samo za liberalizam u širem smislu, navodeći da razbaštinjenje liberalizma donosi kraj kritičke procjene, premda „nije ni intelektualni proizvod liberalnog doba bio pretežno liberalan“. U svakom slučaju apsolutistička država, masovna demokracija i sovjetska revolucija „ne samo da kreću prema dogmama i kolektivizmu određene vrste, nego su i bolje opremljene za nadziranje mišljenja no što je to bila crkva“. ³⁸ K tome birokratizacija sve više podjarmljuje obrazovanje i ograničava slobodno mišljenje, što Mannheima s obzirom na te i druge nesigurnosti suvremenog svijeta i činjenicu da su intelektualci u manjini nagoni da zaključno vrlo oprezno formuliра prostor djelovanja intelektualca („Prije svega, morao bi razmotriti vlastite mogućnosti i ograničenja.“), pozdavajući se napose u intelektualni proces: „trajni napor da se analiziraju problemi, utvrđuje postojeće stanje i predviđaju promjene, da se otkrivaju mogućnosti kada se pojave i da se shvate i utvrde razna gledišta, a ne da se odbiju ili asimiliraju.“³⁹

U spomenutom predgovoru *Ideologiji i utopiji* Milić je napomenuo da se Mannheim u tom djelu prilikom obrade inteligencije usredotočio samo na

³⁶ Ibid., str. 113.

³⁷ Ibid., str. 125-126. O razlikama Mannheimovog kasnijeg konceptualiziranja inteligencije prisutnog u *Esejima o sociologiji kulture* usp. također pogovor Ante Marušića, str. 266-268.

³⁸ Mannheim, *Eseji*, str. 175.

³⁹ Ibid., str. 178.

europsko građansko društvo i humanističku inteligenciju, ispuštajući znanstvenike prirodnih i tehničkih disciplina, dok je s druge strane Mannheim u *Esejima o sociologiji kulture* naveo kako se marksistička sociologija bavi intelektualcima „isključivo kao funkcionarima i pokornim sljedbenicima“,⁴⁰ stoga je zanimljivo vidjeti kako je o intelektualcima razmišljao jedan marksistički autor, Mannheimov suvremenik.

Antonio Gramsci i organski intelektualac

Kao jedan od predvodnika Komunističke partije Italije i poznati marksistički teoretičar koji je zbog takvog angažmana zatvoren i umro 1937. od zdravstvenih posljedica boravka u zatvoru, Antonio Gramsci u svojim je čuvenim „zatvorskim bilježnicama“ ostavio kratka ali utjecajna razmatranja o intelektualcima i njihovoj povijesti.⁴¹ Gramscijevo pisanje o poticajnom konceptu „organskih intelektualaca“ i njihovom razlikovanju od „tradicionalnih intelektualaca“, kao i njihovom međusobnom odnosu, izloženo je s obzirom na odgovor na pitanje jesu li intelektualci „autonomna i nezavisna društvena grupa ili svaka društvena grupa ima svoju sopstvenu specijalizovanu kategoriju intelektualaca?“⁴² Premda „tradicionalni intelektualci“ zbog kontinuiteta kojeg zadržavaju bez obzira na društvene promjene drže svoju poziciju samostalnom i nezavisnom, Gramsci nastoji pokazati kako se u nekim slučajevima ne radi o samostalnosti, a u drugima da je želja za samostalnim položajem u stvari otuđivanje. Pored „tradicionalnih intelektualaca“, Gramsci posebno naglašava kategoriju „organskih intelektualaca“ koju, polazeći od razine „funkcije u svetu ekonomske proizvodnje“, obrazlaže time da „svaka društvena grupa stvara sebi istovremeno, organski, jedan ili više slojeva intelektualaca koji joj pružaju homogenost i svest o sopstvenoj funkciji ne samo na ekonomskom nego i na društvenom i političkom polju; industrijski kapitalist stvara industrijskog tehničara, naučnika političke ekonomije, organizatora nove kulture, novog prava itd. itd.“⁴³ Društvene

⁴⁰ Ibid., str. 130.

⁴¹ Antonio Gramsci, *Problemi revolucije. Intelektualci i revolucija*, Beograd 1973, str. 117-137.

⁴² Ibid., str. 117.

⁴³ Ibid., str. 117.

grupe koje stvaraju vlastite organske intelektualce nastoje prisvojiti tradicionalne intelektualce i stopiti ih s organskim intelektualcima, zbog čega Gramsci – kao i Mannheim – govori napose o školstvu i fenomenu specijalizacije. Ako pod tradicionalnim intelektualcima možemo u povijesnoj perspektivi smatrati svećenike, književnike, filozofe, umjetnike, pravnike, liječnike, razvidno je kako se pod organskim intelektualcima fenomen intelektualca poima iznimno široko. Pitajući se „koje su ‘maksimalne’ granice prihvaćenog pojma ‘intelektualac’?“, Gramsci smatra da ne stoji podjela na intelektualce i ne-intelektualce, prvo jer ovi posljednji ne postoje, a drugo da svaki rad sadrži određenu intelektualnu stvaralačku aktivnost, odnosno svaka ljudska djelatnost uključuje sudjelovanje intelekta. Iz toga se razloga prema Gramsciju ne treba usredotočiti „samo na neposrednu društvenu funkciju profesionalne kategorije intelektualaca“ ili pak kriterij razlikovanja nalaziti „u samoj prirodi intelektualne delatnosti a ne u celokupnom sistemu u kome su se one (a, prema tome, i grupe koje ih otevljuju) našle u opštem sklopu društvenih odnosa“, napominjući da su svi ljudi intelektualci, „ali nemaju svi ljudi u društvu funkciju intelektualca“. ⁴⁴ To je – osim u očito suprotnim pogledima od Mannheimovih – u određenoj mjeri sukladno s Moratovom napomenom kako kriterij za određivanje intelektualca nije vrsta profesije već način djelovanja. Kako Morat pritom ne spominje Gramscija moguće je primijetiti da bi se uz djelovanje ipak mogla pridodati i Gramscijeva napomena o potrebi promatranja intelektualca u cjelokupnom sistemu i u kontekstu općih društvenih odnosa. Na kraju se može spomenuti da Gramsci u drugom dijelu svojih razmatranja govori o oblikovanju tradicionalnih intelektualca u povijesnoj perspektivi osvrćući se na Italiju, Francusku, Englesku, Njemačku, Rusiju, Sjevernu, Srednju i Južnu Ameriku, Indiju, Kinu i Japan, što još jednom potvrđuje kako promišljanje o intelektualcima uz suvremeni gotovo neizostavno sadrži i povijesni obzor. To, između ostalog, može poslužiti kao sugestija povjesničarima da, kao što teoretičari intelektualca ulaze u povijesnu problematiku, i oni, istražujući povijest intelektualca i intelektualnu povijest, uključe što više metodološke i teorijske konceptualizacije u vlastita istraživanja.

⁴⁴ Ibid., str. 119-120.

Jean-Paul Sartre i univerzalni intelektualac

Prilikom govora o intelektualcu kao modernoj figuri čije personificiranje kreće od Zole, neizostavno se u toj liniji spominje još jedan književnik, Jean-Paul Sartre, kao jedna od središnjih osobnosti poslijeratnog angažiranog intelektualca, koji je uz vlastiti dinamični angažman, dakako, i pisao o tome kako poima intelektualca i potrebu njegova djelovanja. Tri Sartreova predavanja iz 1965. objedinjena pod naslovom „Pledoaje za intelektualce“⁴⁵ održana su u vrijeme njegovog intenzivnog javnog socijalističkog angažmana iz razdoblja omeđenog godinama 1952-1977, kada ga je naposljetku napustio.⁴⁶ Iz toga su razloga tadašnja Sartreova predavanja izrazito marksistički intonirana, sadržavajući k tome i njegov pogled kao filozofa i književnika na problematiku intelektualca. Polazište predavanja su kritike što se upućuju intelektualcima koje se mogu svesti na upletanje u ono što nije njihova nadležnost (to se povlači od takovrsnog negativnog značenja koje se pridaje intelektualcima još od Dreyfusove afere i nastanka samog pojma). Sartre je prihvatio Gramscijev termin „organskih intelektualaca“ – kojeg često upo-

⁴⁵ Jean-Paul Sartre, „Pledoaje za intelektualce“ („Šta je intelektualac?“, „Funkcija intelektualca“, „Da li je pisac intelektualac?“), u: *Portreti*, Beograd 1984, str. 249-302.

⁴⁶ Taj je angažman izazivao brojne kontroverze i vrlo podijeljene reakcije. Stanko Lasić – koji se u svojim *Autobiografskim zapisima* (Zagreb 2000) obračunao s vlastitim komunističkim angažmanom – posebno je, u detaljnom prikazu Sartreovih javnih intervencija, kritičan što to Sartre nije učinio za sebe, budući da je u svojim izjavama opravdavao sovjetske logore, „vidio zločine zapadnog imperijalizma i kolonijalizma, ali ostajao slijep za ruski imperijalizam i kolonijalizam“, zaboravivši „patničke mase koje su bile žrtvovane ‘ostvarenju povijesti’ što ga je on zdušno zagovarao“ itd. „Kao nekadašnji sartrovac, prihvaćam svaki razgovor o Sartreu (...). Ali, svaki razgovor o Sartreu valja početi nesmiljenom i javnom osudom njegova političkog ‘angažmana’“. Stanko Lasić, „Jean-Paul Sartre, nakon dvadeset godina (21. lipnja 1905 – 15. travnja 1980)“, u: *Iz moje lektire. Portreti*, Zagreb 2001, str. 129-130. Drugačije na to gleda Edward Said, iz pozicije vlastitog zagovaranja angažmana: „Kada razgovaramo o intelektualcu kakav je bio Sartre sjetimo se njegova manirizma, osjećaja za važnost osobnog riskiranja, pukog truda, volje da se odupre kolonijalizmu, njegove predanosti ili društvenog konflikta koji je naljutio njegove protivnike i potaknuo njegove prijatelje a možda ga čak i retrospektivno osramotio. Kada čitamo o njegovoj zamršenoj situaciji sa Simone de Beauvoir, o nesuglasicama s Camusom, o jedinstvenom udruživanju s Jeanom Genetom, možemo pretpostaviti kojim prilikama je bio okružen. U danim okolnostima a i zbog njih Sartre je bio Sartre, i suprotstavio se je Francuskoj u Alžiru i Vijetnamu. Ta događanja daju strukturu i napest njegovima idejama i ni u kojem slučaju ga ne diskvalificiraju kao intelektualca. Te okolnosti ga razotkrivaju kao čovjeka od krvi i mesa, kao čovjeka koji može pogriješiti, za razliku od jednoličnog i moralnog propovjednika.“ Edward Said, „Prikazi intelektualca“, u: *Treći program Hrvatskog radija*, sv. 53-54, 1998, str. 182.

trebljava⁴⁷ – i pripadajuće široko poimanje intelektualaca što se ni u kojem slučaju ne zaustavlja samo na humanističkoj već uključuje i tehničku inteligenciju. Stoga intelektualci imaju svoje rasprostranjeno i nužno polazište u specijalistima, odnosno tehničarima praktičnog znanja (stručnjaci, inženjeri, liječnici, pravnici, profesori itd.),⁴⁸ međutim, naprimjer znanstvenici koji rade na izradi atomske bombe su intelektualci tek onda kada upozoravaju javnost na njezine posljedice.⁴⁹ Sličnosti s Gramscijem nalaze se i u sistemskoj analizi društva. Prilazeći kritički buržoaziji kao vladajućoj klasi Sartre napominje kako upravo vladajuća klasa određuje i tehničare praktičnog znanja u vidu planiranja kvota za pojedina zanimanja selekcijom u obrazovanju kao i raspodjelom sredstava u skladu s gospodarskom politikom vođenom profitom, formirajući ih pritom i ideološki.⁵⁰ Tehničar praktičnog znanja koji prihvati ili se pomiri s vladajućom ideologijom za Sartrea nije intelektualac, već je to samo onaj koji ustvrdi partikularizam svoje ideologije i počne ju dovoditi u pitanje.⁵¹ Stoga je za Sartrea intelektualac „čovjek koji dolazi do svijesti o suprotnosti koja postoji u njemu i u društvu između istraživanja praktične istine (sa svima normama koje ona podrazumijeva) i vladajuće ideologije (sa njenim sistemom tradicionalnih vrijednosti)“, uz naglašavanje da je intelektualac povijesni proizvod i da „svako društvo ima upravo one intelektualce koje samo stvara“.⁵²

Nakon definiranja intelektualca Sartre prelazi na drugo veliko pitanje koje se tako često javlja uz govor o intelektualcima – njihovu ulogu, odnosno funkciju. Naglasit će pritom kako intelektualca nije nitko opunomoćio za vršenje svoje funkcije, pri čemu Sartreova pozicija proizlazi iz kritike „buržoaskog humanizma“ smatrajući da čovjek ne postoji i da ga tek treba stvoriti u sklopu nastojanja za ostvarenjem „jednog društva slobodnih ljudi u dalekoj budućnosti“.⁵³ Zaoštrenost njegovih tadašnjih stajališta očituje

⁴⁷ Primjerice napomenom kako su prosvjetiteljski filozofi organski intelektualci buržoazije, J.-P. Sartre, „Pledoaje za intelektualce“, u: *Portreti*, Beograd 1984, str. 256.

⁴⁸ *Ibid.*, str. 253.

⁴⁹ *Ibid.*, str. 251. Usp. napomenu na str. 266 kako profesor ili znanstvenik „zna izvjesne stvari (...); kao intelektualac, on traži“.

⁵⁰ *Ibid.*, str. 257-258, 261.

⁵¹ *Ibid.*, str. 263.

⁵² *Ibid.*, str. 264.

⁵³ *Ibid.*, str. 269.

se u karakteru zagovaranja konkretnog djelovanja intelektualaca i napose tvrdnjama kako je "najdirektniji neprijatelj intelektualca" tzv. lažni intelektualac koji umjereno i reformistički osporava ideologiju vladajuće klase izbjegavajući radikalnost i revolucionarnost.⁵⁴ To je jedna od mnogih točaka koja je odbijala brojne intelektualce od takvog vida Sartreova angažmana.⁵⁵ Gledajući iz današnje perspektive, moguće je složiti se s raznim njegovim opaskama i analizama, kao i emancipacijskim i egalitarnim nastojanjima, primjerice kako intelektualac „vodi praktičnu akciju otkrivanja time što pobija ideologije i razotkriva nasilje koje one skrivaju ili opravdavaju; on radi da bi jednoga dana bila moguća društvena univerzalnost u kojoj će svi ljudi biti *istinski* slobodni i jednaka braća“,⁵⁶ međutim, upravo je apostrofirano pitanje nasilja u situacijama kada je sadržano u takvim egalitarnim i emancipacijskim nastojanjima, odnosno radikalnim i revolucionarnim borbama itekako prijeporno i podložno vrlo različitim tumačenjima.⁵⁷

Navedeni zadatak osporavanja ideologije vladajuće klase moguće je prema Sartreu ispuniti samo zauzimanjem gledišta najpotlačenijih („gledište *univerzalizacije*“), čime bi, prelaženjem na plan akcije, intelektualac napustio „reformističke iluzije“ i prometnuo se u revolucionara.⁵⁸ Pritom Sartre spominje i „prigovor koji se često upućuje intelektualcu, argument moći, vladajućih i srednjih klasa, pripremljen od strane lažnih intelektualaca koji su u njihovoj službi: kako se usuđujete, vi, malograđani, koji ste još u djetinjstvu

⁵⁴ Ibid., str. 270-272.

⁵⁵ Ističe se pritom razlaz Camusa i Sartrea nakon objave Camusovog esaja *Pobunjeni čovjek* 1951. godine, usp. Ronald Aronson, *Camus & Sartre: priča o jednom prijateljstvu i njegovom kraju*, Zagreb 2007.

⁵⁶ Sartre, „Pledoaje za intelektualce“, str. 273.

⁵⁷ Sartre je kritizirao one koji su univerzalno osuđivali nasilje u vidu potrebe jednake osude atentata alžirskih terorista i francuske represije, ističući nasuprot tome da je bilo potrebno shvatiti da je „Alžirski ustanak, ustanak siromašnih, bez oružja, progonjenih od strane policijskog režima“ bio time upućen na oružanu borbu (Ibid., str. 268). Lasić s tim u vezi kritički navodi da Sartre „1972. opravdava napad Palestinaca na Olimpijske igre u Münchenu i masakriranje izraelskih atleta“ (Lasić, „Jean-Paul Sartre“, str. 225). U kontekstu suvremene potrebe osude svakog nasilja, Said pak upozorava da osuđujući govor o primjerice terorizmu ne dopijeva ići dalje i govoriti isto tako i o „zbiljskoj društvenoj i ekonomskoj razvlaštenosti“ (Edward Said, „Javna uloga pisaca i intelektualaca“, u: *Europski glasnik*, god. XI, br. 11, Zagreb 2006, str. 243).

⁵⁸ Sartre, „Pledoaje za intelektualce“, str. 275-276.

primili buržoasku kulturu i koji žive u srednjim klasama, da polazete pravo na to da izražavate *objektivni duh* radničkih klasa sa kojima nemate nikakve veze i koje vas ne žele“,⁵⁹ smatrajući kako on ukazuje na proturječja koja se ipak mogu premostiti, između ostalog, stalnom autokritikom i „konkretnim i otvorenim povezivanjem sa akcijom potlačenih klasa“. ⁶⁰ Treba pritom reći da je Sartreova angažirana argumentacija složena, zanimljiva i sugestivna u svojoj izvedbi, međutim, u svemu ipak prilično apodiktično usmjerena, bez namjere ostavljanja mjesta sumnji. No u svakom slučaju je Sartreovo poimanje angažiranog intelektualca, vezano uz njegov vlastiti angažman, važan i paradigmatičan dio povijesti intelektualaca i intelektualne povijesti.

Treba pritom napomenuti da se intelektualca, između ostalog, spominje i kao čuvara demokracije, koji „osporava apstraktni karakter pravâ buržoaske ‘demokratije’, ali ne zato što ih želi ukinuti, već zato što ih želi dopuniti konkretnim pravima socijalističke demokratije, čuvajući, u svakom demokratiji, *funkcionalnu* istinu slobode.“⁶¹ Upravo je to pitanje slobode došlo posebno do izražaja u trećem predavanju posvećenom pitanju je li pisac intelektualac. Premda je u elaboriranju vlastitog poimanja angažiranog intelektualca bio normativan, Sartre kao književnik nije bio spreman podvrgnuti umjetničko djelo diktatu.⁶² Pisac stoga za razliku od drugih intelektualaca nije usmjeren k pružanju univerzalizacije i praktičnog znanja, nego se, iako se neki pisci angažiraju i upuštaju u borbu za univerzalizaciju zajedno s intelektualcima, posvećuje svojoj umjetnosti.⁶³ Sartre će u argumentaciji spomenuti ono što pisac i intelektualac dijele – oba su proizvedena i uvjetovana svijetom te ih veže pojedinačna univerzalnost i univerzalna pojedinačnost koje sadrži književno djelo,⁶⁴ pri čemu je ono, kao umjetničko djelo, indirektno, aluzivno i

⁵⁹ Ibid., str. 276. Za kompleksnu kritiku, iz postkolonijalne perspektive, „načina na koji intelektualci predstavljaju potlačene [subaltern] skupine“ usp. Gayatri Chakravorty Spivak, „Mogu li podčinjeni [subaltern] govoriti?“, u: *Nacionalizam i imaginacija: i drugi eseji*, Zaprješić 2011, str. 65-162 (citat na str. 81).

⁶⁰ Sartre, „Pledoaje za intelektualce“, str. 279.

⁶¹ Ibid., str. 285.

⁶² S obzirom da Sartre u vrijeme svog prijepornog angažmana objavljuje 1964. vrhunsko autobiografsko djelo *Les Mots (Riječi)*, Lasić ističe da „staljinistički Sartre nije uspio ubiti književnost u sebi i svesti totalitet svoga bića na politiku“ (Lasić, „Jean-Paul Sartre“, str. 227).

⁶³ Sartre, „Pledoaje za intelektualce“, str. 286-287.

⁶⁴ Ibid., str. 292-293.

višeznačno, imajući k tome na umu stvaralačku slobodu i autora i čitatelja.⁶⁵ Pri tome naglašava kako „nema prioritete forme“, dajući vrijednost djelu u prikazivanju cjeline, odnosno društvenog svijeta, izražene pojedinačnim mjestom autora u njemu.⁶⁶ Dolazeći time do konkretnog plana, Sartre ipak navodi sljedeće: „Svaki pisac koji ne bi namjeravao da prikaže svijet atomske bombe i prostornih istraživanja tako kako ga je on doživio u povučenosti, nemoći i nespokoju, govorio bi o nekom apstraktnom svijetu, a ne o tom i bio bi samo zabavljač ili šarlatan. Manje je važan način na koji će on objasniti svoje unošenje u situaciju: dovoljno je da jedna neodređena strepnja koja se provlači iz stranice u stranicu otkriva postojanje bombe; ne postoji potreba da se govori o bombi.“⁶⁷ Osim toga mjesta, Sartre drugdje kao i u zaključku očekuje od pisca priključivanje intelektualcima, onako kako ih je definirao, dok samom djelu ostavlja slobodu.⁶⁸

Osim traga vlastitog poimanja intelektualaca i angažiranosti u vremenu obilježenog procesima i pojavama Hladnog rata i blokovske podjele svijeta, zatim dekolonijalizacije, proizvodnje atomskog oružja i rata u Vijetnamu, Sartre je doživljavao kao najutjecajniji posljednji univerzalni intelektualac nakon kojeg slijedi smrt intelektualca. I sam je bio toga svjestan, iskazavši to u navedenom „Pledoajeu za intelektualce“ („Kod nas se najavljuje njihova [intelektualaca] smrt; pod uticajem američkih ideja, proriče se nestanak ovih ljudi koji umišljaju da znaju sve: napredak nauke će navodno zamijeniti ove univerzaliste ekipama strogo specijaliziranih istraživača.“⁶⁹).

Michel Foucault i specifični intelektualac

Upravo je taj pomak od „univerzalnog“ ka „specifičnom“ intelektualcu eksplicirao Michel Foucault 1976. godine.⁷⁰ Foucault polazi od pretpostavke kako je „dugo vremena ‘lijevi’ intelektualac uzimao riječ“ govoreći

⁶⁵ Ibid., str. 295.

⁶⁶ Ibid., str. 300.

⁶⁷ Ibid., str. 301.

⁶⁸ Ibid., str. 302.

⁶⁹ Ibid., str. 250.

⁷⁰ Michel Foucault, „Mikrofizika moći (Intervju s Michelom Foucaultom)“, u: *Znanje i moć*, Zagreb 1994, str. 156-162.

u ime istine i pravde, predočavajući sebe kao predstavnika univerzalnog, koji je „svijest sviju“.⁷¹ U tome je Sartre bio nesumnjivi egzemplar jer je u navedenom „Pledoaju za intelektualca“ vidljivo i po naslovu i po sadržaju koliko važnost pridaje intelektualcima, i to upravo u obzoru univerzalnosti, primjerice kako bi otkrili vlastiti „klasni partikularizam i univerzalni zadatak“,⁷² kao i u slučajevima kada se intelektualca spominje kao „čuvara temeljnih ciljeva (emancipacija, univerzalizacija, dakle humanizacija čovjeka)“⁷³. Nasuprot tome, Foucault navodi da se pred intelektualca već mnogo godina ne postavlja zahtjev za obavljanjem takve uloge (dakle da, u marksističkoj tradiciji, kao i u Sartreovim elaboracijama, bude figura univerzalnosti sadržane u proletarijatu), stoga se fokus djelovanja intelektualaca zadržao „na određenim sektorima i na preciznim točkama na koje su ih smještali njihovi profesionalni uvjeti rada i njihovi uvjeti života (stanovanje, bolnica, ludnica, laboratorij, univerzitet, obiteljski ili seksualni odnosi)“.⁷⁴ Premda su ti specifični, „neuniverzalni“ problemi nerijetko različiti od onih s kojima se susreće proletarijat i mase, Foucault smatra da im se ipak približavaju „jer se radilo o realnim, materijalnim, svakodnevnim borbama i jer su često susretali, ali u drugoj formi, istog protivnika proletarijata, seljaka ili masa (multinacionalnosti, sudski i policijski aparat, špekulacija nekretninama itd.)“.⁷⁵ Navodi zatim kako se pisca prestaje smatrati privilegiranim intelektualcem u smislu univerzalne svijesti i slobodnog subjekta, za razliku od inženjera, visokih činovnika i profesora koje se do tada držalo državnim i kapitalističkim namještenicima. Suprotno od toga, „od trenutka u kojem se politizacija provodi polazeći od specifične aktivnosti svakoga“, upravo oni, kao i primjerice psihijatri, liječnici, socijalni radnici i mnogi drugi, a posebice profesori i univerzitet, mogu „sudjelovati u jednoj globalnoj politizaciji intelektualaca“.⁷⁶

Kao i Sartre, i Foucault pritom poseban naglasak stavlja na figuru atomskog fizičara, smatrajući da je u procesu razvoja figure „specifičnog“ inte-

⁷¹ Ibid., 156.

⁷² Sartre, „Pledoaje za intelektualce“, str. 278.

⁷³ Ibid., str. 283

⁷⁴ Foucault, „Mikrofizika moći“, str. 156.

⁷⁵ Ibid., str. 156-157.

⁷⁶ Ibid., str. 157.

lektualca počevši od Drugog svjetskog rata (s intenziviranjem u 1960-ima) primjerice atomski fizičar Robert Oppenheimer „povezao univerzalnog i specifičnog intelektualca“, čije je djelovanje kao „znanstvenika-eksperta“ polazilo od specifičnog disciplinarnog i institucionalnog znanja, a doticalo je u vidu atomske prijetnje cjelokupnom čovječanstvu i sâm univerzalni aspekt, pri čemu je napomenuo kako se u svom govoru usredotočio na zapadne intelektualce.⁷⁷

Umjesto nostalgije za velikim „univerzalnim“ intelektualcima, Foucault napominje 1976. kako „uloga specifičnog intelektualca mora postati sve važnija, srazmjerno političkim odgovornostima koje je, htio ne htio, obvezan prihvatiti i atomski učenjak, i genetičar, i informatičar, farmakolog itd.“ Prigovor da je „specifični“ intelektualac stručnjak u službi države i kapitalizma Foucault smatra točnim nadopunjujući ga međutim važnom opaskom kako „u isto vrijeme pokazuje njegovo strategijsko mjesto“.⁷⁸ Time prelazi na naredno plodno povezivanje intelektualaca uz problematiku suodnosa istine i moći, naglašavajući: „Mora se misliti politički problem intelektualca ne u terminima ‘znanost/ideologija’, nego u onima ‘istina/moć’“.⁷⁹ To je dakako različito od Sartreovih promatranja proturječnosti intelektualca „između praktičnog znanja (istine, univerzalnosti) i ideologije (partikularizma)⁸⁰ te sadrži konceptualiziranje istine, moći i njihova suodnosa na novim osnovama, povezujući ih s problematikom intelektualaca. Dok su napomene o određenosti intelektualca „svojim klasnim položajem (malograđanin u službi kapitalizma, ‘organski’ intelektualac proletarijata); uvjetima svoga rada i života vezanim za njegov položaj intelektualca (njegovo mjesto istraživanja, njegovo mjesto u laboratoriju, ekonomski i politički zahtjevi kojima se podvrgava ili protiv kojih se buni, na sveučilištu, u bolnici itd.)“ potpuno suglasne s istovjetnim Sartreovim napomenama, dotle je treća napomena o određenošću intelektualca „specifičnošću politike istine naših društava“⁸¹

⁷⁷ Ibid., str. 157-158.

⁷⁸ Ibid., str. 160.

⁷⁹ Ibid., str. 161.

⁸⁰ Sartre, „Pledoaje za intelektualce“, str. 286.

⁸¹ Foucault, „Mikrofizika moći“, str. 161.

⁸² Ibid., str. 160.

ona točka Foucaultova proširenja spomenute problematike. Pritom treba imati na umu sljedeće: „Svako društvo ima svoj režim istine, svoju ‘opću politiku’ istine: tj. tipove diskursa koje prihvaća i čini da funkcioniraju kao istiniti; mehanizme i instance koji omogućuju da se razlikuju istiniti ili pogrešni izričaji, način na koji se sankcioniraju jedni i drugi; tehnike i postupke koji se koriste da se dođe do istine; status onih koji su zaduženi za to da naznače ono što funkcionira kao istinito.“⁸² Povezanost istine s moći ogleđa se u razumijevanju istine kao „skupa pravila po kojima se odjeljuje istinito od pogrešnog a istinitome se pripisuju specifični učinci moći“.⁸³ Iz toga proizlazi kako: „Bitni politički problem za intelektualca nije da kritizira ideološke sadržaje koji bi bili vezani za znanost ili da djeluje tako da njegova znanstvena praksa bude popraćena ispravnom ideologijom, nego da zna da li je moguće uspostaviti novu politiku istine. Problem nije da se promijeni ‘svijest’ ljudi ili onog što imaju u glavi, nego politički, ekonomski, institucionalni režim proizvodnje istine“.⁸⁴ Stoga intelektualčeva „lokalna ili specifična borba koju vodi donosi sa sobom neke učinke, neke implikacije koje nisu jednostavno profesionalne ili sektorske“ budući da se intelektualac „bori na općoj razini ovog režima istine tako bitnog za strukture i funkcioniranje našeg društva“.⁸⁵

Nemoguće je, s obzirom na Foucaultove napomene o okvirima djelovanja specifičnih intelektualaca u 1960-im i 1970-im godinama, ne primijeniti na situaciju u Hrvatskoj 2000-ih, napose od ekonomske krize 2008. godine, očekivanja da znanstvenik-ekspert u svom ekonomskom ili pravnom fahu intervenira s obzirom na spomenuti „politički, ekonomski, institucionalni režim proizvodnje istine“, posebice u vezi prevladavajućih neoliberalnih kapitalističkih istina koje se ne smiju kritički propitivati i koje se iz ekonomskog nameću drugim sektorima kao i demokraciji u cjelini. Međutim, domaći znanstvenici-eksperti u ekonomskom polju pretežno ne djeluju kao

⁸³ Ibid., str. 161.

⁸⁴ Ibid., str. 162.

⁸⁵ Ibid., str. 161. Vezano uz tako definiranje specifičnog intelektualca, Foucaultov angažman obuhvaćao je, između ostalog, suosnivanje Grupe za informiranje o zatvorima 1971. godine. O tome, kao i odnosu teorije i prakse te politiziranju intelektualaca usp. razgovor M. Foucaulta i G. Deleuza iz 1972. „Intelektualci i moć“, u: Michel Foucault, *Spisi i razgovori*, Beograd 2010, str. 89-101.

specifični intelektualci. No upravo je kritika dogmi neoliberalne kapitalističke ideologije važan element intelektualnih intervencija Pierrea Bourdieua.

Pierre Bourdieu i kolektivni intelektualac

Poput Foucaulta, i francuski sociolog Pierre Bourdieu očitovao je odmak od figure univerzalnog intelektualca kakvu je predstavljao Sartre, iako na drugim osnovama od Foucaulta, pokušavajući u određenoj mjeri pomiriti Foucaultovog specifičnog intelektualca i Sartreovog univerzalnog intelektualca. Premda je jasno iskazao odmicanje od profetske uloge tradicionalnog intelektualca, odnosno intelektualca koji je preuzimao poziciju neprikosnovenog govora u ime univerzalnog, Bourdieu je ipak želio zadržati pojam i perspektivu univerzalnog, zbog čega Sartrea, kao tipa intelektualca univerzalnog angažmana, naziva totalnim intelektualcem, nastojeći neke njegove odlike povezati s obilježjima specifičnog intelektualca u Foucaultovom smislu.⁸⁶ Bourdieuov odnos prema tradiciji intelektualca sartreovskog tipa ogleda se s jedne strane u odmicanju od pozicije totalnog intelektualca koji će autoritativno govoriti o svemu što je društveno značajno, pridavajući sebi istovremeno mogućnost univerzalnog govora u ime radničke klase koja je jedina nositelj univerzalnih vrijednosti, dok će s druge strane ipak cijeniti Sartreovo pridavanje iznimne važnosti angažmanu i misiji intelektualca.⁸⁷ Raspon odmaka sastoji se i u napuštanju marksistički impostirane analize i vrijednosne argumentacije prilikom govora o intelektualcima, pri čemu napose izostaje antagonistička interpretacija različitih skupina intelektualaca (dovoljno je pritom podsjetiti na Sartreovu osudu tzv. lažnih intelektualaca koji nisu dovoljno radikalni i revolucionarni). Bourdieu stoga smatra kako treba napustiti „jednom zauvijek mit o ‘organskom intelektualcu’“⁸⁸ u

⁸⁶ Usp. Pierre Bourdieu, „Universal Corporatism: The Role of Intellectuals in the Modern World“, u: *Poetics Today*, Vol. 12, No. 4, 1991, str. 667.

⁸⁷ Za Bourdieuov odnos prema Sartreu usp. „My feelings about Sartre (On the ‘total intellectual’)“, u: *Political Interventions. Social science and political action*, London – New York 2008, str. 25-28 (francuski izvornik *Interventions, 1961-2001. Science sociale et action politique*, 2002).

⁸⁸ Pierre Bourdieu, „Post scriptum. Za korporativizam univerzalnoga“, u: *Novi Kamov*, 2, 2002, 1, str. 23 (francuski izvornik: „Pour un corporatisme de l’universel“, u: *Les Règles de l’art*, 1992). Za odnos Bourdieua prema Gramsciju usp. Michael Burawoy, „Gramsci meets Bourdieu“, u: Michael Burawoy, Karl von Holdt, *Conversations with Bourdieu*, Johannesburg 2012, str. 51-67.

Gramscijevoj interpretaciji i nastojati okupljati ne samo dio intelektualaca već sve njih, naravno, one koji to prema njegovim kriterijima jesu, u prvom redu one koji promiču univerzalne vrijednosti. Zbog takve želje za okupljanjem intelektualaca iz cijelog svijeta s ciljem konkretnog djelovanja na strani univerzalnog, sada na drugim osnovama, Bourdieu ne smatra dovoljnim poimanje angažirane prakse intelektualaca u vidu Foucaultovih specifičnih intelektualaca koji djeluju na osjetljivim točkama svojih pojedinačnih sektora. Iz toga razloga Bourdieu zagovara figuru velikog kolektivnog intelektualca što će okupljati sve specifične intelektualce koji će za univerzalnu korist udruženo djelovati u internacionalnoj suradnji, u svojevrsnoj Internacionali intelektualaca.⁸⁹

Bourdieuvo promoviranje kolektivnog intelektualca, uz zadržavanje njegovog univerzalnog ishodišta na temelju donekle izmijenjenog poimanja univerzalnog, neodvojivo je, dakako, povezano s društvenim transformacijama Francuske i Europe 1980-ih i 1990-ih godina, kao i s francuskom tradicijom kako promišljanja intelektualaca (ponajviše Sartreovih i Foucaultovih) tako i njihovih angažmana (pri čemu polazišno mjesto u problematiziranju te tradicije i u ovom slučaju ima Dreyfusova afera). Sartreovom smrću 1980. i Foucaultovom 1984. godine Bourdieu je napose u 1990-im pripalo mjesto istaknutog javnog intelektualca u Francuskoj. Globalne promjene 1989. godine i intenzivna preobrazba europskih društava 1980-ih i 1990-ih godina po mjeri neoliberalne kapitalističke ideologije, praćena procesima podvrgavanja politike, društva, kulture, znanosti i obrazovanja ekonomskoj logici i njezinom prođoru u sva društvena područja kod Bourdieua je rezultirala nizom utjecajnih tekstova iz 1989-1992. godine o mogućnostima zajedničkog djelovanja intelektualaca u uvjetima nastupajućih sistemskih promjena uz razrađivanje spomenute koncepcije kolektivnog intelektualca.⁹⁰ Te

⁸⁹ Bourdieu, „Post scriptum. Za korporativizam univerzalnoga“, str. 19.

⁹⁰ Usp. Pierre Bourdieu, „Universal Corporatism: The Role of Intellectuals in the Modern World“, u: *Telos*, 81, Fall 1989, str. 99-110 (objavljeno i u: *Poetics Today*, Vol. 12, No. 4, 1991, str. 655-667); „Pour un corporatisme de l'universel“, u: *Les Règles de l'art*, 1992, str. 543-558 („Postscript. For a Corporatism of Universal“, u: *The Rules of Art*, 1996, str. 337-348; „Post scriptum. Za korporativizam univerzalnoga“, u: *Novi Kamov*, 2, 2002, 1, str. 15-23); „Pour une internationale des intellectuels“, u: *Politis*, 1, 1992, str. 9-15 (objavljeno i u: *Interventions, 1961-2001. Science sociale et action politique*, 2002; „For an international of intellectuals“, u: *Political Interventions. Social science and political action*,

je tekstove isto tako slijedio i zauzetiji društveni angažman napose od 1995. godine kada se Bourdieu kao ugledni profesor prestižnog Collège de France izravno angažirao u velikim štrajkovima u Francuskoj te godine, nakon čega je nastavio javno istupati te producirati radove i uređivati djela koja donose sistemsku analizu mehanizama utjecaja neoliberalne kapitalističke ideologije i korporativnih medija na društvo.⁹¹

U takvom obzoru Bourdieu univerzalne vrijednosti vezuje uz branjenje autonomije književnog, umjetničkog i znanstvenog polja, odnosno polja kulturne produkcije. Upravo zahvaljujući pripadanju tim autonomnim poljima, kao i autoritetom i vrijednostima koje im se u tim poljima pridaju, pisci, umjetnici i znanstvenici bili su u mogućnosti afirmirati se kao intelektualci u trenutku kada su – kao uvjet za označavanje intelektualcima – intervenirali u politički život, poput Zoline političke intervencije u Dreyfusovoj aferi. Bourdieu pritom povijest intelektualaca promatra kroz njihov dvostrani stav prema politici, u rasponu od angažmana pisaca, umjetnika i znanstvenika ili pak odbijanja angažiranja za volju samostalnosti, čime ostaju, kako napominje, u svojoj bjelokosnoj kuli. Kada su na prijelazu 19. u 20. stoljeće samostalni pojedinci iz autonomnog književnog, umjetničkog i znanstvenog polja politički intervenirali kao intelektualci, tada su u sebi uspješno objedinili i tu tobožnju opreku između samostalnosti i angažmana.⁹² Međutim, kao što navodi Bourdieu: „Posve je jasno da intelektualac (ili bolje samostalna polja koja omogućuju njegovo postojanje) nije ustanovljen jedanput zauvijek i zanavijek sa Zolom i da posjednici kulturnog kapitala uvijek mogu ‘nazadovati’“.⁹³ Stoga s obzirom na suvremene procese Bourdieu elaborira kako je polje kulturne proizvodnje izloženo prijetnjama auto-

2008, str. 209-217). Budući da navedeni tekstovi predstavljaju uglavnom u manjoj mjeri izmijenjene verzije osnovnog teksta, važan hrvatski prijevod iz 2002. omogućuje dakle punu informaciju o Bourdieuovom konceptu kolektivnog intelektualaca i razmatranju povijesti i suvremenosti intelektualaca. Tim tekstovima treba pridružiti i prilog „The Role of Intellectuals Today“, u: *Theoria*, Volume 49, Number 99, June 2002, str. 1-6, nastao na temelju predavanja iz 1996. godine.

⁹¹ O Bourdieuovoj poziciji javnog intelektualca i njegovom angažmanu usp. David L. Swartz, „From Critical Sociology to Public Intellectual: Pierre Bourdieu and Politics“, u: *Theory and Society*, Vol. 32, No. 5/6, str. 791-823.

⁹² Bourdieu, „Post scriptum. Za korporativizam univerzalnoga“, str. 16-18.

⁹³ *Ibid.*, str. 18.

nomiji u vidu utjecaja ekonomije, zahtjeva tržišta i tehnokrata, pri čemu je posebno kritičan prema ulozi medija.

Pritom sistemsku analizu društvenih promjena prati navođenje načina na koji bi u takvoj situaciji trebali djelovati intelektualci, na osnovu uvjerenja „kako je iz poznavanja logike po kojoj funkcioniraju polja kulturne proizvodnje moguće izvući realističan program za kolektivno djelovanje intelektualaca“. Bourdieu dakle nastoji osnažiti ulogu intelektualaca upravo u vremenu kada je „u modi posvuda objavljivati, uz veliku galamu, smrt intelektualaca, to jest kraj jedne od posljednjih kritičkih snaga sposobnih da se odupru ekonomskoj i političkoj moći“. ⁹⁴ Nasuprot tome, Bourdieu zagovara mobiliziranje intelektualaca na kolektivno djelovanje s ciljem promicanja vrijednosti etičkog i znanstvenog univerzalizma. ⁹⁵ Zbog stalne krhkosti i ugroženosti autonomije intelektualnog polja, odnosno polja kulturne produkcije, na konkretnom pak planu treba djelovati s jedne strane na osiguravanju autonomije, a s druge na kulturne proizvođače kako se ne bi povlačili u svoju bjelokosnu kulu. Potrebno je da to zajedničko djelovanje bude dakle kolektivna borba, kako bi se izbjegla raspršena i međusobno konkurentna borba intelektualaca, ⁹⁶ čime bi se nasuprot tome zapravo radilo o korporativizmu univerzalnoga. ⁹⁷

Primjetno je kako je Bourdieuov govor o intelektualcima vezan uz reaktualiziranje tradicije etičkih i političkih odlika angažmana intelektualaca sadržanih u činu političke intervencije E. Zole i osmišljavan u suvremenim okolnostima nastupajućih društvenih promjena po mjeri neoliberalne kapitalističke ideologije kao i napuštanja pouzdanja u angažman intelektualaca zbog proturječnih i kontroverznih iskustava njihovog angažmana i povijesnih realizacija utopijskih projekata u 20. stoljeću. ⁹⁸ To Bourdieu međutim

⁹⁴ Ibid., str. 15.

⁹⁵ Ibid., str. 18.

⁹⁶ Ibid., str. 22.

⁹⁷ Ibid., str. 23.

⁹⁸ Usp. primjerice P. Bourdieu, „The Role of Intellectuals Today“, u: *Theoria*, Volume 49, Number 99, June 2002, str. 5-6: „And it is also because I think that the collapse of eschatological illusions, if it has a lot to its credit, leaves a huge void for many people, young people, men and women, and I believe that it is better to propose, even with great uncertainty, a utopia [the utopia of the collective intellectual] rather than to leave everyone in a state of abandonment.“

želi nadomjestiti kolektivnom akcijom intelektualaca u borbi za autonomiju polja kulturne proizvodnje i za univerzalne vrijednosti, sažetima u njegovim riječima pozivanja „na moderno utjelovljenje kritičke moći intelektualaca kao kolektivnog intelektualca sposobnog da nametne diskurs slobode, ne priznajući druge granice osim stega i nadzora što ih svaki umjetnik, svaki pisac i svaki znanstvenik, naoružan svim postignućima svojih prethodnika, nameće sebi samom i svima ostalima.“⁹⁹ Treba istaknuti kako su mnogi u toj operaciji reaktualizacije tradicije intelektualaca i – usprkos novim naglascima – u osnovi ipak zadržavanju vezivanja kolektivnog intelektualca uz univerzalno, kao i oblicima Bourdieuovog izravnog angažmana, vidjeli povratak figuri tradicionalnog intelektualca.¹⁰⁰

No sve u svemu zaključno osobno smatram Bourdieuove tekstove o intelektualcima i njihovoj konceptualizaciji kao i manifestacije njegovog vlastitog angažmana iznimno važnima te napominjem da historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji može isto tako biti vrlo poticajan i plodno upotrijebljen Bourdieuov koncept polja kulturne proizvodnje, odnosno intelektualnog polja, o čemu će kasnije biti više riječi.

Edward Said i intelektualac u egzilu

Neposredno prije nego što će se Bourdieu intenzivno javno angažirati, Edward Said, književni komparatist i teoretičar, javni intelektualac angažiran oko palestinskog-izraelskog konflikta, održao je 1993. seriju poznatih predavanja o reprezentacijama intelektualca, objavljenih naredne godine u zasebnoj knjizi.¹⁰¹ Kao važni postkolonijalni teoretičar, Said je u raspravu o

⁹⁹ Bourdieu, „Post scriptum. Za korporativizam univerzalnoga“, str. 15-16.

¹⁰⁰ Usp. P. Bourdieu, *Political Interventions. Social science and political action*, 2008, str. xiii; Burawoy, „Gramsci meets Bourdieu“, str. 66; William Paulson, „Intelektualci“, u: *Moderna francuska kultura*, Nicholas Hewitt ur., Podgorica 2007, str. 166: „Iako kritičar Sartrove filozofije i tendencije nekih intelektualaca da zauzimaju stavove o svemu i svačemu, Burdije je uglavnom branio čvrsto ustanovljeno, kanonsko shvatanje intelektualca kao onoga čiji autoritet treba da priznaju njemu ravni a ne šira javnost ili mediji, i čije intervencije treba da brane univerzalne vrijednosti.“

¹⁰¹ Saidova predavanja održana 24. lipnja, 1, 8, 15, 22. i 29. srpnja 1993. tiskana u listu *Independent* dostupna su i na internetskim stranicama toga lista. Kasnije su, sa Saidovim uvodom, objavljena u knjizi *Representations of the Intellectual* (London 1994). Od ukupno šest predavanja na hrvatski jezik prevedena su tri: „Prikazi intelektualaca“, u: *Treći*

intelektualcima – u razdoblju brojnih priloga o suvremenom statusu intelektualca – unio aspekt egzila, izmještenosti, „nepripadanja“.¹⁰²

U svojim predavanjima o reprezentacijama intelektualca Said polazi od osvrtnja na pitanje radi li se kod intelektualaca o velikoj skupini ljudi, kako implicira definicija koju je ponudio Gramsci (da su svi ljudi intelektualci, iako nemaju svi funkciju intelektualaca u društvu) ili pak o maloj, rijetkoj i izabranoj skupini, onako kako je to formulirao Benda. Premda smatra kako je „Gramscijeva socijalna analiza intelektualca kao osobe koja ispunjava niz funkcija u društvu (...) puno bliža realnosti nego bilo što što nam predočava Benda“,¹⁰³ kome je uputio i različite kritičke napomene, primjetno je kako Said iz Bendinog djela nalazi poticaje u smislu poimanja intelektualca kao hrabrog i energičnog pojedinca spremnog na oštro suprotstavljanje vlasti i ukazivanje na njezine nedostatke. Stoga će napomenuti kako njegova razmatranja polaze o Gramscijeve teorije, ali naglašava da smatra kako se intelektualca „ne može pojednostaviti s bezličnim profesionalcem“. Iz toga razloga proizlazi: „Od središnje važnosti, za mene, jest činjenica da je intelektualac pojedinac obdaren sposobnošću da predstavlja, utjelovljuje, jasno izgovara poruku, sud, stav, filozofiju ili mišljenje javnosti ili u ime javnosti. Ta uloga ima zadaću postavljanja neugodnih pitanja javno, sukobljavanja ortodoksnom mišljenju i dogmama, biti netko koga vlade i udruženja neće lako kooptirati, čiji je *raison d'être* zastupati sve one ljude i probleme koji se svakodnevno stavljaju na stranu“.¹⁰⁴ Takvo poimanje intelektualca proizlazi iz pozicije angažiranog intelektualca koji smatra kako takva kritička uloga intelektualca ne bi smjela izostati iz brojnih djela o povijesti i sociologiji intelektualaca, kao i onih koji obrađuju problematiku međuodnosa intelektualca i nacionalizma, moći, tradicije, revolucije. Poput Morata, i za Saida je bitno promatranje intelektualca u kontekstu moderne javnosti i odnosa

program Hrvatskog radija, sv. 53-54, 1998, str. 179-186; „Intelektualni egzil“, u: *Tvrda*, 1-2/2000, str. 25-32; „Govoriti istinu moćnima“, u: *Europski glasnik*, god. XI, br. 11, Zagreb 2006, str. 229-235.

¹⁰² Kako glasi naslov njegovih autobiografskih zapisa, *Nepripadanje: memoari*, Zagreb 2007. O takvoj Saidovoj poziciji ukratko piše i Shelley Walia, „Intelektualac i politika izmještenosti“, u: *Edward Said i pisanje historije*, Zagreb 2002, str. 10-15.

¹⁰³ Edward Said, „Prikazi intelektualaca“, u: *Treći program Hrvatskog radija*, sv. 53-54, 1998, str. 181.

¹⁰⁴ *Ibid.*, str. 182.

prema publici te s time povezani aspekti vlastitog predstavljanja, odnosno izvođenja.

Kao književni komparatist Said je u predavanjima govorio i o reprezentacijama figure intelektualca u književnosti, primjerice kod Turgenjeva, Flauberta i Joycea, izdvajajući predstavljanje intelektualca kao socijalnog komentatora koji zna „kako dobro uporabiti jezik i kad intervenirati tim znanjem“, kao dvije „dominante intelektualne djelatnosti“.¹⁰⁵ Za govor pak o suvremenom intelektualcu Said je produbio napomene o neovisnim kritičkim intelektualcima američkog sociologa C. Wrighta Millsa smatrajući kako intelektualci trebaju dovesti u sumnju i raspravljati „o ponuđenim vizijama službene politike i sveprisutnih moćnih medija koji nastoje zadržati *status quo*“ te kako bi, razapeti „između samoće i svrstavanja“, primjerice u situaciji američkih intelektualaca suočenih s Zaljevskim ratom, trebali „probuditi zaboravljeno, povezati zanijekane činbenike i fakte, citirati alternativne putove i akcije kojima bi se mogao izbjeći rat“. Stoga za Saida intelektualac „nije mirotvorac ni graditelj konsensusa, već netko tko cijelim bićem stoji na zadaći kritičke procjene, u smislu apriornih prihvata jednostavnih formula, gotovih klišeja, samodostatnih uvjeravanja moćnika i njihovih akcija. Intelektualci nisu oni koji pasivno negiraju, već aktivno svoje stavove izlažu u javnosti. Ta zadaća ne znači samo kritiku vladine politike, već je to obaveza intelektualnog poziva da ostane u stanju konstantne budnosti, odnosno konstantnog nastojanja ne dopustiti poluistinama, ili iskrivljenim istinama ostvariti učinak.“¹⁰⁶

U predavanju/poglavljju o intelektualnom egzilu, Said kapitalizira svoje bavljenje temom egzila zanimljivo i poticajno povezujući intelektualca s tom tematikom. U problematici intelektualaca u egzilu, Saida posebice zanima slučaj intelektualca „koji se u egzilu ne može, ili, još preciznije, ne želi prilagoditi, preferirajući umjesto toga poziciju izvan mainstreama, poziciju neprilagođenosti, nekooperativnosti, otpora“.¹⁰⁷ No – još dalje – Said navodi da se egzil kao metaforička situacija može pronaći i kod onih intelektualaca koji nisu napuštali svoja matična društva i koje možemo podijeliti na insaj-

¹⁰⁵ Ibid., str. 184.

¹⁰⁶ Ibid., str. 185.

¹⁰⁷ Edward Said, „Intelektualni egzil“, u: *Tvrda*, 1-2/2000, str. 27.

dere i autsajdere, pri čemu su posljednji „u sukobu sa svojim društvom i zato outsidersi i egzilanti kada je riječ o povlasticama, moći i počastima“, stoga upravo situacija egzila, „stanja nikad potpune prilagođenosti“, prema Saidu, najbolje predstavlja intelektualca kao autsajdera.¹⁰⁸ Takvo stanje egzila i marginalnosti može međutim biti i plodno za intelektualce. Said u to ubraja omogućavanje intelektualcu da u „dvostrukoj ili egzilskoj perspektivi (...) vidi mnogo širu sliku“, ne ostajući dakle samo na jednoj poziciji, kao i mogućnost da se stvari vide „ne tek kakve jesu, nego kako su takvima postale“, što znači gledati ih kontingentnima, a ne nužnima.¹⁰⁹ U Saidovim retorički sugestivno oblikovanim formulacijama to zaključno glasi sljedeće: „Za intelektualca iskorijenjenost u egzilu znači i slobodu od uobičajene karijere, u kojoj su glavna obilježja ‘lijepo napredovati’ i slijediti ustaljene korake. Egzil znači da ćeš uvijek biti marginalac i da ono što činiš kao intelektualac mora biti učinjeno zato što ne možeš slijediti unaprijed propisan put. Ako možeš iskusiti tu sudbinu, ne kao uskraćenost ili kao nešto za čim treba žaliti, nego kao neku vrstu slobode, procesa otkrivanja u kojem radiš stvari prema vlastitim obrascima, kako različiti interesi zaokupljaju tvoju pozornost, i kako diktira partikularni cilj koji si sebi postavio: to je jedinstveno zadovoljstvo. (...) Kažem, ipak, da biti tako marginalan i neudomljen poput nekoga tko je stvarno u egzilu, za intelektualca znači biti neobično pun razumijevanja prema suputnicima prije negoli vlastodršcima, više prema privremenom i rizičnome nego onome na što smo naviknuli, prema inovaciji i eksperimentu više negoli pokazuje prema autoritativno zadanom *statusu quo*. Egzilni intelektualac ne reagira na logiku konvencionalnoga, već na smjelost da se nešto poduzme, na promjenu, vječno kretanje dalje, a ne nepokretnost.“¹¹⁰

U predavanju/poglavlju pod naslovom „Govoriti istinu moćnima“ Said uvodi – nakon egzilantskog – iskustvo vlastitog angažmana u javnosti oko palestinsko-izraelskog sukoba. Polazište je pritom već razmatrano pitanje kod ovdje predstavljenih autora, naime, na kojim osnovama temeljiti intelektualnu intervenciju u javnoj sferi i što podrazumijevati pod univerzalnošću, odnosno, prema Saidu, „za intelektualca osnovno pitanje: Kako se

¹⁰⁸ Ibid., str. 27-28.

¹⁰⁹ Ibid., str. 31.

¹¹⁰ Ibid., str. 32.

govori istina? Koja istina? Za koga i gdje?¹¹¹ Jasno je da se ta problematika razmatra u situaciji kada su autoriteti, objektivnost, istina i univerzalno, kako navodi Said, dovedeni u pitanje. Said tome iz postkolonijalne perspektive dodaje i kritiku svođenja univerzalnog samo na europsko. Ističe kako „danas svi govore liberalnim jezikom jednakosti i sklada za sve“, međutim „za intelektualca, problem se sastoji u tome da ta shvaćanja primijeni na stvarne situacije, gdje postoji raskorak između javnog ispovijedanja jednakosti i pravde na jednoj strani, a na drugoj moralno manje poučne zbilje“.¹¹² S obzirom na to Said iznosi kritike upućene globalnom djelovanju Sjedinjenih Američkih Država. Spominjujući Opću deklaraciju o ljudskim pravima UN-a iz 1948. kao i niz drugih regula o pravima različitih skupina, Said navodi kako „nijedan od tih dokumenata ništa ne govori o isključenim ili manje ravnopravnim rasama ili narodima“.¹¹³ Stoga naglašava: „U jednom masovnom društvu koje je skrojeno ovako kao naše cilj govorenja istine sastoji se poglavito u tome da se uputi na bolje stanje stvari, stanje koje je bliže nekim moralnim načelima – mira, pomirenja, ublažavanja patnje (...). Kad pišete i govorite, nije cilj pokazati svima da ste u pravu, nego pokušati promijeniti moralnu klimu, u kojoj se onda agresija naziva agresijom, u kojoj se sprečava ili odustaje od nepravednog kažnjavanja naroda ili pojedinaca, a priznavanje prava i demokratskih sloboda postavljeno je kao norma za svakoga, a ne neopravdano samo za izabranu manjinu.“¹¹⁴

Nakon tih predavanja ranih 1990-ih, Said je desetljeće kasnije u tekstu o javnoj ulozi pisaca i intelektualaca¹¹⁵ nastavio razmatrati dotadašnja pitanja o intervencijama pisaca i intelektualaca u javnoj sferi, međutim tada se, 2001. godine, usredotočio na nastupajuće informacijske promjene u doba elektronskih medija koje su, dakako, izmijenile i okolnosti i mogućnosti javne intervencije.¹¹⁶ Posljedično tome, virtualna komunikacija na druga-

¹¹¹ Edward Said, „Govoriti istinu moćnima“, u: *Europski glasnik*, god. XI, br. 11, Zagreb 2006, str. 229.

¹¹² Ibid., str. 232.

¹¹³ Ibid., str. 233.

¹¹⁴ Ibid., str. 234.

¹¹⁵ Edward Said, „Javna uloga pisaca i intelektualaca“, u: *Europski glasnik*, god. XI, br. 11, Zagreb 2006, str. 237-248 (izvornik „The Public Role of Writers and Intellectuals“, u: *The Nation*, Vol. 273, Issue 8, September 17, 2001).

¹¹⁶ Ibid., str. 239.

čiji način rekonfigurira publiku i javnost, stoga nasuprot činjenicama da „nekoliko golemih multinacionalnih kompanija kojima upravlja šačica ljudi kontrolira većinu svjetske opskrbe slikama i vijestima“¹¹⁷ te da je dominantni diskurs podvrgnut korporacijskom profitu i političkoj moći navodi kako treba koristiti brojne platforme koje nude elektronski mediji.¹¹⁸ Said pritom spominje i Bourdieua, no premda možemo reći da se načelno slažu u kritici praksi velikih medijskih korporacija i promjena koje nameću, treba ustvrditi da Said u nastupajućim komunikacijskim situacijama što ih omogućuju novi mediji vidi, za razliku od Bourdieua,¹¹⁹ ne samo prijetnje već i „emancipacijski potencijal“.¹²⁰

Kao i u dotadašnjim razmatranjima, Said ističe kako je općenita uloga intelektualca da „rastvori i razbistri kontekst“,¹²¹ kao i da ponudi „smireni prikaz kako su identitet, tradicija i nacija konstruirani entiteti, najčešće u bezazlenom obliku binarnih opozicija koje se neizbježno izražavaju kao neprijateljska stajališta spram Drugoga“.¹²² U napomeni pak kako „postoje neovisni intelektualci koji ustvari čine nepovezanu zajednicu, fizički su međusobno razdvojeni, ali su na više načina povezani s golemim brojem aktivističkih zajednica koje ignoriraju vodeći mediji, a kojima su na raspolaganju neke druge vrste“¹²³ komunikacijskih platformi može se vidjeti sličnost s Bourdieuovim poimanjem kolektivnog intelektualca, što Said i izrijekom spominje, navodeći kako za razliku od jednog jedinog velikog intelektualca („najveći mislilac obdaren samo s resursima svojega jedinstvenog mišljenja, ili autorizirani glasnogovornik neke skupine ili institucije koji navodno govori u ime onih koji nemaju glasa, sindikata, partije i tako dalje“) upravo kolektivni intelektualac može pomoći „da se stvore društveni uvjeti

¹¹⁷ Ibid., str. 240. S obzirom na aktualnu medijsku i političku sliku u Hrvatskoj, naredne Saidove kritičke riječi primjenjive su u potpunosti: „Danas su gotovo univerzalne fraze, kao što su ‘slobodno tržište’, ‘privatizacija’, ‘manje administracije’ i slične, postale pravovjerje globalizacije, njezine krivotvorene univerzalije.“, Ibid., str. 242.

¹¹⁸ Ibid., str. 241.

¹¹⁹ Usp. napose Bourdieuov kritički prikaz u: *Sur la télévision*, 1996 (*On Television*, 1998, slovenski prijevod *Na televiziji*, Ljubljana 2001).

¹²⁰ Said, „Javna uloga pisaca i intelektualaca“, str. 241.

¹²¹ Ibid., str. 242.

¹²² Ibid., str. 243.

¹²³ Ibid., str. 240.

za kolektivnu produkciju *realističnih utopija*“. No usprkos tome, Said će – u slučaju vlastitog pisanja o intelektualcima – ipak naglasiti „odsutnost bilo kakvoga glavnog plana, nacрта ili velike teorije o tome što je intelektualcima činiti“ te se zadržati na modalitetima zajedničke suradnje intelektualaca koja „nije samo u definiranju situacije nego i u razabiranjima mogućnosti za aktivnu intervenciju“. ¹²⁴ Navest će također i „tri borbe“ koje su upućene na intelektualnu intervenciju. Kod prve se radi o odnosu prema sjećanju i pamćenju onih povijesnih iskustava kojima aktualna konstelacija moći nije sklona: „Uloga intelektualca je prije svega da prezentira alternativne priče i druge perspektive o povijesti, u odnosu na one koje daju pobornici službenog pamćenja i nacionalnog identiteta – koji često djeluju u terminima falsificiranih jedinica, manipulacije demoniziranim ili iskrivljenim reprezentacijama nepoželjnoga i/ili isključenog stanovništva, te propagiranja junačkih himni koje se pjevaju kako bi se pomelo sve pred njima. (...) Sada su potrebne detoksicirane, trezvene povijesti, koje će učiniti evidentnim višestrukost i složenost povijesti, bez nametanja zaključka kako se povijest bezlično kreće prema naprijed, i to samo u skladu sa zakonima koje postavljaju božanstva ili moćnici.“ Druga točka intervencije jest „konstrukcija polja koegzistencije, a ne bojnih polja kao rezultata intelektualnog truda“, ¹²⁵ a treća obuhvaća – na temelju Saidu bliskog palestinskog iskustva – složene prijepore vezane uz pravdu i ljudska prava. Pritom, na osnovu suda kako „mir nije moguć bez jednakosti: to je intelektualna vrijednost koju pod svaku cijenu valja iznova naglašavati, demonstrirati i podržavati“, „intelektualac možda može biti neka vrsta protupamćenja, mogao bi u prvi plan staviti svoj vlastiti protudiskurs, koji savjesti neće dopustiti da odvrti pogled niti da zaspi.“ ¹²⁶ U zaključku se Said ponovno vraća na egzilsko stanje, napominjući kako upravo „opasno carstvo egzila“ omogućuje svu kompleksnost razumijevanja problema i upućuje na pokušaje djelovanja. ¹²⁷

Saidov doprinos problematici poimanja intelektualaca moguće je zaključno sažeti isticanjem njegovog poticajnog izdvajanja fenomena intelek-

¹²⁴ Ibid., str. 245.

¹²⁵ Ibid., str. 246.

¹²⁶ Ibid., str. 247.

¹²⁷ Ibid., str. 248.

tualaca u egzilu, kako doslovno tako i metaforički. Primjetno je isto tako i Saidovo dodatno osnaživanje mogućnosti kritičke intervencije intelektualaca. Tome je namjerice dana prednost nasuprot želji da se iznese kakav novi koncept intelektualca u smislu Foucaultovog specifičnog ili Bourdieuvog kolektivnog intelektualca. No usprkos tome, Saidov teorijski doprinos razmatranjima intelektualaca vidljiv je u naznačavanju kompleksa „egzilskog stanja“ intelektualaca, kao i ekspliciranju općih uvjeta i mogućih mjesta intelektualne intervencije u okolnostima suvremenih političkih, društvenih, medijskih i komunikacijskih promjena. Iz toga naravno proizlazi kako i Said i Bourdieu u 1990-im i početkom 2000-ih godina – usprkos svima već odavno izrečenim i uvijek iznova ponavljanim najavama i konstatacijama smrti odnosno kraja uloge intelektualca kakvu su imali ili smjerali imati do tada – polažu veliku važnost u figuru (tradicionalnog) intelektualca te potrebe i mogućnosti njihove intervencije.

Stavljanje u suodnos Bourdieua i Saida upućuje na potencijalne perspektive takvog supostavljanja, odnosno uočavanja poveznica ili točki komparacije različitih autora koji su pisali o intelektualcima.¹²⁸ No osim naknadnih učitavanja veza, sličnosti i razlika, razvidno je kako se gotovo svaki autor koji piše o intelektualcima osvrće na prethodna pisanja o njima, od primjerice Gramscija koji se osvrće na Bendu do Saida koji komentira zapise ovdje spomenutih Bende, Gramscija, Sartrea, Foucaulta i Bourdieua. Osim tih autora koje sam u uvodnom tekstu predstavio, niz je, dakako, drugih autora koji su pisali o intelektualcima u sada već stoljeće dugoj tradiciji – naprimjer B. Russell, G. Lukács, J. Ortega y Gasset,¹²⁹ N. Chomsky, P. Ricoeur, J-F. Lyotard, B-H. Lévy,¹³⁰ R. Debray¹³¹ itd. – o kojima nisam detaljnije govorio. Moguće je međutim primijetiti kako je linija od Bende, preko Mannheima

¹²⁸ Primjerice R. Kalanj u spomenutom predgovoru Bendinom djelu *Izdaja intelektualaca* (str. 201) uspoređuje kratko Bendu i Sartrea, a u zaključku (str. 202-203) kontrastira Bendu Foucaultom.

¹²⁹ Preveden je esej „Intelektualac i drugi“, u: José Ortega y Gasset, *Posmatrač*, Beograd 1998.

¹³⁰ Prevedena je knjiga Bernard-Henri Lévy, *Pobvala intelektualaca*, Beograd 1988 (s popratnim tekstom Danila Kiša).

¹³¹ Preveden je dio iz knjige Régisa Debraya, *IF suite et fin*, Pariz 2000 („Krivulja jednog stoljeća“, u: *Europski glasnik*, 11, 2006, str. 331-345).

i Gramscija, do Sartrea, Foucaulta i Bourdieua uglavnom dominantna u tekstovima što se osvrću na autore koji su pisali o intelektualcima,¹³² čemu sam u ovom prikazu pridodao i Saida, čiji se dijelovi iz predavanja/knjige o intelektualcima često navode i citiraju. Taj je izbor u ovom uvodu vođen isto tako i činjenicom postojanja prijevoda njihovih tekstova, kao ukazivanje na prisutnost određene recepcijske tradicije, čija rekapitulacija može biti osnova za daljnje prevođenje recentnih zapisa o intelektualcima kao nastavljanje praćenja dominantnih naglasaka suvremenih rasprava. Tome treba pridodati i kako navedeni autori ishodišno pripadaju različitim disciplinama i na taj način omogućavaju poticajan dijalog historije, sociologije, književne teorije, politologije, što je još jedna od perspektiva u koju treba smjestiti namjere ove publikacije.

Čemu intelektualci u postmoderno doba?

Zbog navedenog neizostavnog osvrtnja svakog autora na prethodne zapise, moguće je pomoću Saida kontrapunktno čitati studiju domaćeg autora Cvjetka Milanje *Čemu intelektualci u postmoderno doba?*¹³³ kao priloga općoj raspravi o suvremenom mjestu intelektualaca. Naime, Milanja se polemički osvrće na prozivanja intelektualaca zbog njihove šutnje koja im upućuju „glasnogovornici“ javnosti, čime se implicira njihova suodgovornost za nastalo stanje, s pravom odgovarajući kako takva prozivanja ne uzimaju u obzir strukturna obilježja dominantne epistemološke paradigme, liberalnog kapitalizma i matičnog društvenog polja. U skladu s naslovom, autora pritom posebno zanimaju okolnosti „postmoderna isključenja uloge javna intelektualca ‘opće prakse’.¹³⁴ Njegova je središnja teza kako „postmoderno doba“ ne ostavlja prostor društvenom značenju koje je svojevrmeno imao

¹³² Usp. primjerice natuknicu T. Reitza „Intellectuals“, u: A. Harrington, B. L. Marshall, H-P. Müller (ur.), *Encyclopedia of Social Theory*, Routledge 2006, str. 285-286.

¹³³ Cvjetko Milanja, *Čemu intelektualci u postmoderno doba?*, Zagreb 2011. Milanja je u zborniku *Desničini susreti 2009. Zbornik radova*, Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić, Ivana Cvijović Javorina (ur.), sudjelovao prilogom „O statusu intelektualca, ili čemu intelektualci danas“ (str. 234-238), koji čini osnovu prvog dijela njegove studije iz 2011. godine. Zbog te se povezanosti s Desničinim susretima, a napose budući da se radi o jednom od rijetkih domaćih suvremenih priloga o intelektualcima objavljenim kao zasebna publikacija, dodatno osvrćem na njega.

¹³⁴ Milanja, *Čemu intelektualci u postmoderno doba?*, str. 5.

tradicionalni i univerzalni intelektualac, odnosno intelektualac uopće. Tome je moguće pridodati kako se i značajan dio intelektualaca počeo odmiciati od uloge koja se pripisivala univerzalnom intelektualcu. Činili su to primjerice Foucault apostrofiranjem specifičnog intelektualca, što spominje i Milanja, kao i Bourdieu i Said, ipak zadržavajući, no sada u drugom obliku i na drugim osnovama, perspektivu univerzalnosti.

Usprkos odmicanju od figure univerzalnog intelektualca, ta želja pojedinih intelektualaca za zadržavanjem angažirane pozicije polemična je prema kritičkom raspoloženju postmodernizma spram angažmana temeljenog na modernističkim univerzalističkim kategorijama. Stoga će Said iz pozicije vlastitog angažmana za ljudska prava i prava naroda u perspektivi odnosa između Zapada i arapskog svijeta oštro kritički ustvrditi kako je primjerice „gotovo idiotski zauzeti ultrapostmodernu poziciju (poput Richarda Rortyja dok se bori sa sjenama neke mutne stvari koju prezrivo naziva ‘akademskom Ljevicom’) i reći – u suočavanju s etničkim čišćenjem, ili genocidom kakav se danas provodi u Iraku, ili sa zlima kao što su tortura, cenzura, glad, neznanje (a većinu su stvorili ljudi, a ne božanski čin), ta ljudska prava su ‘kulturalne stvari’, pa kada se narušavaju ona ustvari nemaju status koji ima pripisuju sirovi fundacionalisti poput mene, za koje su ona stvarna kao i sve na što možemo naići“.¹³⁵ Ta je kritika vezana i uz vjeru da se usprkos rušenju univerzalnih autoriteta ipak treba i može pronaći prostor angažmana: „Vjerujem da u tome još uvijek ima istine, iako francuski filozof Lyotard smatra ideje emancipacije i prosvjetljenja ljudi nevažecim za postmodernističko doba. On vjeruje da su takve uzvišene ideje zamijenjene igrom riječi i lokalnim situacijama. Intelektualci postmoderne zaokupljeni su konkuriranjem drugima i udaljili su se od univerzalnih vrijednosti kao što su istina i sloboda. Smatram da su Lyotard i njegovi sljedbenici govorili o vlastitoj nemoći i indiferentnosti i nisu dobro procijenili mogućnosti djelovanja intelektualaca bez obzira na postmodernizam.“¹³⁶

Prema njima je poprilično kritičan i Milanja, navodeći „intelektualce koji su izgubili stvarnost – *teorijski larpurlatisti*, ‘tekstualisti’ koji su zaronje-

¹³⁵ Said, „Javna uloga pisaca i intelektualaca“, str. 244.

¹³⁶ Said, „Prikazi intelektualaca“, str. 184. Stoga će i na drugim mjestima naglasiti: „Politika je svuda oko nas i nema bijega u realnost čiste umjetnosti ili u realnost neinteresne objektivnosti ili transcendentalne teorije“. Ibid., str. 185.

ni u diskurzivnu praksu i gledaju stvarnost svijeta kao stvarnost teksta, i u tom su smislu među najopasnijim i najnekorisnijim. Među najopasnijim jer prijete metateorijom kao općom olujom, uvjeravajući ‘neobrazovanu’ masu – ako su njoj uopće upućeni, jer ponajprije govore sebi u bradu – kako uopće ne postoji svijet, društvo, zbilja, nego samo tekst, to jest diskurzivno majstorijanje, i diskurzom proizvedena zbilja. Time stvaraju vlastiti alibi od ‘prljanja’ zbiljom, koja za njih ne postoji, a imaginiraju auru vlastite veličine i nezamjenjivosti, jer su oni, kako vele, jedini proizvođači ‘stvarnosti’ dorasli i teorijski osposobljeni zahtjevu vremena. S druge strane su nekorisni jer proizvode larpurlatističku teoriju, koja je u stanju sve podrovati, a gotovo ništa zbiljski utemeljiti.¹³⁷

Treba naravno naglasiti kako je jedno problematika onog što smatramo pod postmodernizmom kao neprijeporni doprinos kritici univerzalnih autoriteta, zatim teoriji i tumačenju tekstova ili primjerice intelektualnoj historiji,¹³⁸ dok druga pak pitanja proizlaze kada ga se sučeli s Holokaustom¹³⁹ ili potrebom angažmana i intelektualne intervencije.

No iako Said i Milanja dijele podjednaku kritičku razinu dijagnostičkih opaski, Milanja ipak ne govori o mogućnostima angažiranog djelovanja onako kako će to činiti Said, koji će – uz navedenu vjeru u potencijale djelovanja bez obzira na okolnosti postmodernog doba – primjerice 2001. godine istaknuti, imajući u vidu nastupajuće informatičke i komunikacijske promjene, kako je njima omogućeno „doprijeti do daleko veće publike negoli je to itko od nas mogao zamisliti čak i prije deset godina“ te da bez obzira na ograničenja i prijetnje koje se ukazuju takvim promjenama ne treba, kao što sam već spomenuo, „podcijeniti emancipacijski potencijal te nove situacije“. ¹⁴⁰ Milanja će se nasuprot tome, kako sam navodi, cinički i pesimistički

¹³⁷ Milanja, *Čemu intelektualci u postmodernom dobu?*, str. 44.

¹³⁸ Usp. Beverley Southgate, „Intellectual history/history of ideas“, u: Stefan Berger, Heiko Feldner, Kevin Passmore (ur.), *Writing History. Theory and Practice*, London – New York 2010, 2. izd. (1. izd. 2003), str. 268-285.

¹³⁹ Usp. Saul Friedlander (ur.), *Probing the Limits of Representations. Nazism and the 'Final Solution'* (1992) i raspravu s tezama Haydena Whitea.

¹⁴⁰ Said, „Javna uloga pisaca i intelektualaca“, str. 240-241. Moguće je napomenuti kako Milanja o intelektualcima govori u kontekstu tradicionalnih televizijskih i novinskih medija, dok su Internet i društvene mreže, kao što navodi Said i čemu danas itekako svjedočimo, rekonfigurirali komunikacijski prostor.

odnositi prema mogućnostima angažmana javnih intelektualaca u promijenjenim okolnostima, između ostalog i zbog osobnog iskustva. Naime, „i sam se autor ovoga napisa (s još nekoliko prijatelja) uvjerio svojedobno da je istup javna intelektualca u poziciji ‘opće prakse’ ostao jalov, osim što nam je za vrat natovario Udbu, pa je ta aktivnost i bila kratkotrajna uslijed spoznaje nemoći i uzaludnosti, a ne straha ili šutnje, što dežurnim ‘glasnogovornicima’ javna mnijenja izgleda nije razvidno.“¹⁴¹

Dok je spominjanju Udbe moguće suprotstaviti napomenu kako posljednjih dvadeset godina ona više nije bila prijetnja javnom istupanju, izgleda da se argumentu „spoznaje nemoći i uzaludnosti“ takva istupa teže oduprijeti, bez obzira što mi se osobno čini da postoje mogućnosti, ali još više i potrebe javnih intelektualnih intervencija. Naravno, uz evidentiranje brojnih poraza u kritičkom konfrontiranju prema dominantnoj ideologiji neoliberalnog kapitalizma, napominjem kako su vidljivi i novi oblici relevantne političke participacije, komunikacijskih strategija i intervencija prilikom primjerice studentskih blokada u Hrvatskoj 2009. godine ili reakcija akademske zajednice na prijedloge zakonâ i pravilnikâ Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta, bez obzira kako ćemo vrednovati njihovu završnu bilancu. Razumljivo je k tome da svaka nova generacija osmišljava vlastite modele političkih intervencija i vidi potrebu političkog, društvenog i kulturnog reagiranja na ono što se pred njom odvija. Iz toga bih razloga one Milanjine analize s kojima se načelno, dakako, mogu složiti poželio nadopuniti čitanjem Bourdieua i Saida u onom aspektu njihova upozoravanja na probleme oko kojih se treba zauzeti kao i traženja mogućnosti za takovrsne intelektualne intervencije, bez obzira što bi iz perspektive Milanjine argumentacije Bourdieu i Said osnaživali ustvari figuru tradicionalnog intelektualca. Međutim, potencijalne točke njihovog susreta su u onim Milanjinim napomenama u kojima pristaje na pridavanje intelektualcu vrijednosti kritičkog komentara,¹⁴² zatim suprotstavljanja demagogiji i pridonošenja racionalizaciji¹⁴³ kao i stajanju iza svoga iskaza i stava.¹⁴⁴ Takve odrednice, a napose sklonost da se mjesto

¹⁴¹ Milanja, *Čemu intelektualci u postmoderno doba?*, str. 6.

¹⁴² Ibid., str. 20.

¹⁴³ Ibid., str. 15-16.

¹⁴⁴ Ibid, str. 79. Tome možemo pridodati i Milanjino mišljenje kako određene prosvjetiteljske ideje „ne mogu biti zastarjele i prevladane vrijednosti“. Ibid. str. 47.

specifične vrijednosti intelektualca definira u njegovom savjesnom radu u vlastitom disciplinarnom polju, čime on zapravo doprinosi općem dobru,¹⁴⁵ više je međutim navođenje eventualnih očekivanja od intelektualca ili općenito razmatranje o njegovim vrijednostima, pri čemu se ni u kojem slučaju ne smjera isticanju njegove možebitne uloge – uz razumljivo izbjegavanje te riječi – premda je time potpuno ispušten konkretniji govor o potrebama i mogućnostima bilo kakve određenije intelektualne intervencije.

U svakom slučaju, Milanjina studija važna je kao jedan od rijetkih domaćih priloga općoj raspravi o poimanjima intelektualaca u okolnostima globalnih društvenih promjena. Iz perspektive pak namjerâ ove publikacije važnost je Milanjine studije isto tako i u oprimjerenj analizi mehanizama i okolnosti djelovanja domaćih univerzalnih javnih intelektualaca Petra Šegetina, Ivana Supeka i Vlade Gotovca u dakle povijesnoj perspektivi, što, uz nagovještaje uspoređivanja uloga koju su obdržavali Sartre i Krleža, predstavlja poticaj bavljenju intelektualcima u povijesnoj i suvremenoj perspektivi na osnovu teorijski fundirane opće rasprave o intelektualcima.

Kraj ili nastavak življenja figure intelektualca

Imajući u vidu dominantne tijekove te rasprave o intelektualcima, sažetima u dvojbi njihove smrti ili nastavka života figure javnog intelektualca, zaključno je moguće sumirati kako, premda se – primjerice u francuskom intelektualnom polju – „kraj intelektualca najavljuje (...) uvijek u pravilnim razmacima“, od poznatih zaziva naprimjer J. Bende 1927. preko J-F. Lyotarda 1984. do R. Debraya 2000. godine, „to iščezavanje koje se uvijek smatralo neposredno predstojećim, nikad nije se dogodilo.“¹⁴⁶ Argumenti onih koji ne konstatiraju takav kraj kreću se u rasponu od tvrdnji J. Kristeve („Oni koji proglašavaju smrt intelektualca, morali bi posjetiti francuska sveučilišta, CNRS, mnogobrojne kolokvije i konferencije koji se održavaju. Vidjeli bi koliko intelektualci, u svojoj množini i različitosti, pokušavaju odgovoriti na tri imperativa: imperativ precizne specijalizacije, imperativ otvorenosti prema presjeku raznih disciplina i imperativ uklanjanja pregrada

¹⁴⁵ Ibid., 34, 41, 46.

¹⁴⁶ Roger-Pol Droit, „Veličina ili dekadencija francuskih intelektualaca?“, u: *Književna republika*, god. IV, br. 1-2, Zagreb 2006, str. 106.

između znanja i zajednice.¹⁴⁷) do R. Bodeija („Rasprava o ulozi intelektualaca vraća se periodično, kao prokletstvo, i periodično nas prisiljava da odaberemo svoj tabor. [...] Za sadašnje napade na francuske intelektualce čini se da zacrtavaju pokušaj delegitimiranja njihove kritičke zadaće, da prepuštaju javnu diskusiju sukobima interesnih mišljenja. Ja se radije stavljam na stranu onih koji tu kritičku zadaću uzimaju ozbiljno.“¹⁴⁸).

S obzirom dakle na opetovano vraćanje rasprava o intelektualcima u promijenjenim matičnim i globalnim društvenim okolnostima, odabir teme „Intelektualac danas“ za Desničine susrete 2013. ima stoga svoje opravdanje u potrebi s jedne strane rekapitulacije dosadašnjeg iskustva, a s druge u ocrtavanju kompleksnosti izmijenjene suvremene društvene i intelektualne situacije, napose pojedinih urgentnih točaka i mogućih projekcija daljnjeg razvoja. Mišljenja sam kako će zbog uvodno spominjane dosadašnje prilične zasićenosti uobičajenog javnog govora o očekivanjima koja se stavljaju pred intelektualce – iskazanu primjerice kritičkim riječima B. Mikulića („s uvijek istim, beznadnim i izlišnim ponavljanjem pitanja o ulozi i značenju intelektualaca danas“¹⁴⁹) – relevantnost priloga biti onolika koliko uspije systemska analiza u međuvremenu izvedenih društvenih i intelektualnih promjena, a posebice ako se pored govora o intelektualcu počne intenzivnije govoriti o intelektualnom i društvenom polju. Ako dakle, naizgled paradoksalno, odbijemo poput J. Rancièrea zauzimati poziciju intelektualca,¹⁵⁰ a počnemo više misliti na društvenu i intelektualnu intervenciju.

Historija intelektualaca

Nakon detaljnog prikaza dominantnih primjera poimanja intelektualaca i njihovog mjesta u globalnim društvenim meandrima 19. 20. i 21. stoljeća

¹⁴⁷ Ibid., str. 110.

¹⁴⁸ Ibid., str. 111.

¹⁴⁹ Borislav Mikulić, „Imaginarij lijevoga. Intelektualac u svijetu post-politike“, u: *Književna republika*, god. IV, br. 1-2, Zagreb 2006, str. 79.

¹⁵⁰ Jacques Rancièr: „Ja se ne smatram ‘intelektualcem’. Ja sam, s jedne strane, istraživač-predavač i pisac koji se posvećuje tome da svoja pitanja i svoja otkrića uobličiti tako da ih koriste njegovi studenti i svatko koga to zanima. S druge strane, ja kao i bilo tko drugi koristim svoje snage da reflektiram i govorim o onim zajedničkim pitanjima koja inače žele zakupiti specijalisti.“, u: Roger-Pol Droit, „Veličina ili dekadencija francuskih intelektualaca?“, u: *Književna republika*, god. IV, br. 1-2, Zagreb 2006, str. 107.

na raznolikom disciplinarnom raskrižju, vrijeme je za naglašenije pružanje historiografskog dijela u vidu bavljenja historije kao discipline fenomenom intelektualaca u povijesnoj perspektivi. Osim u tome što su razni autori taj fenomen osvjetljavali i suvremeno i povijesno, očito je kako je povijesna perspektiva kod svakog od dosad navedenih autora sadržana u povijesnim i društvenim okolnostima koje su suoblikovale njihov govor o intelektualcima, kao i njihove vlastite društvene i intelektualne angažmane. Usto je svaki govor o intelektualcima dio intelektualne povijesti i time otvoren proučavanju intelektualne historije. No za razliku od navedenih autora koji su intelektualce promatrali uglavnom onakvima kakvi bi zapravo trebali biti – prvenstveno kao kritički intelektualci – povjesničare zanima analiza cjeline povijesnog iskustva, odnosno i desni i lijevi intelektualci, i kritički i afirmativni intelektualci, dakle ne samo kakav je intelektualac trebao biti već kakav se je povijesno realizirao.

Historija intelektualaca, koju možemo smatrati onim dijelom historije kao discipline koji se bavi tematskim područjem povijesti intelektualaca i što ju uvrstavamo pod opsežniju poddisciplinu intelektualne historije koja se osim ili nasuprot figure intelektualaca usredotočava na šire fenomene intelektualne povijesti. Historija intelektualaca, svojim obrađivanjem pojedinih intelektualaca ili različitih skupina intelektualaca, odnosno intelektualca općenito, neizostavno se osvrće na razna definiranja i konceptualiziranja fenomena intelektualca, stoga joj prethodno navedeni primjeri tih poimanja mogu dobro poslužiti, zbog čega su onako detaljno i iscrpno iznošeni. Imajući osim toga na umu priloge na Desničinih susretima 2009, 2011. i 2012. godine, čini se kako je upravo historija intelektualaca kao dio intelektualne historije konceptualni okvir prikladan za teme koje su na njima prijavljivali povjesničari. Njihovo iscrpno oslanjanje na arhivsko gradivo u rekonstrukciji zbivanja povezanih uz pojedine intelektualce ili skupine intelektualaca trebalo bi stoga dodatno profilirati prema historiji intelektualaca na način ustupljivanja većeg prostora samom definiranju fenomena intelektualaca i promatranju drugih povijesnih odnosa u sklopu toga fenomena, kao i upućivanjem na dosadašnje pravce istraživanja u inozemnim historijama intelektualaca kako bi se proučavanje intelektualaca u hrvatskoj, slovenskoj, bosanskohercegovačkoj, srpskoj, crnogorskoj, makedonskoj i albanskoj povijesti uspješno ulančalo u tokove drugih historiografija, što je jedan od no-

sivih razloga objave ovako koncipirane publikacije. Dodatno se čini kako je priložima na Desničinih susretima najbliže dohvatljiva upravo historija intelektualaca, budući da većina povjesničara uglavnom ne pristupa složenijoj tekstualnoj analizi i analizi diskursa u vidu određene intelektualne historije ili pak onoga što vežemo uz historiju ideja. Usprkos tome ova će publikacija predstaviti i intelektualnu historiju i historiju ideja kao poticaj povjesničarima i autorima drugih disciplina da usmjeravanje njihovog kretanja prema historiji intelektualaca ima za daljnji cilj dospijevanje do intelektualne historije i historije ideja.

Historiju intelektualaca predstavit ću preko teksta Daniela Morata „Intelektualci i intelektualna historija“ čiji prijevod donosimo u publikaciji, koji upućuje na brojne tematske krugove istraživanja u sklopu historije intelektualaca kao dijela intelektualne historije.

Polazeći od pretpostavke kako je 20. stoljeće upravo stoljeće intelektualaca, koji su sudjelovali u svim njezinim krajnostima i doživjeli njezinim krajem i najavu svoga pada, Morat prikazuje nastajanje pojma intelektualac i s time povezane kontinuirane sporove vođene oko toga tko je zapravo intelektualac i koja je njegova uloga, iznoseći važnu i ovdje već spominjanu napomenu kako je povijest govora o intelektualcima neraskidivi dio intelektualne povijesti. Imajući u vidu također već spominjanu opasku koju su izricali različiti autori kako književnik, umjetnik i znanstvenik nije sam po sebi intelektualac, odnosno da svaki intelektualac ne vrši funkciju intelektualca, i Morat se umjesto za definiranje intelektualaca ili inteligencije kao društvenog sloja obrazovanih opredjeljuje nasuprot tome za kriterij djelovanja u (političkoj) javnosti. S obzirom na okolnosti nastanka modernog pojma intelektualca tijekom Dreyfusove afere u Francuskoj na prijelazu 19. u 20. stoljeće, autor smatra kako su one odredile i vrijednosne oznake koje će se zatim povezivati s intelektualcima („u pravilu su ih smatrali sklonijima ljevici, kritičarima države i vjere, neovisnima, zagovornicima istine, univerzalnog, demokracije i ljudskih prava“). To će pratiti i kontinuirane kritike upućivane intelektualcima, kao i fenomen desnih intelektualaca. Tijek Dreyfusove afere pokazao je „agonalnu strukturu intelektualnih borbi za političkom, ideološkom ili kulturnom hegemonijom“, stoga se tada i kasnije „intelektualne rasprave odvijaju (...) uglavnom u znaku kontroverzi i polemičkih razmirica“, a od intelektualaca „se često postavljalo moralno očeki-

vanje da se neustrašivo i uz vlastiti rizik zauzmu za stajalište koje se smatralo ispravnim“. Morat smatra kako brojne definicije intelektualaca sadrže suviše normativno određenje, stoga označavanje intelektualcima samo onih koji su kritični i neovisni ispušta niz onih koji su bili afirmativni prema vlasti kao i onih što su prema političkoj praksi iznimno složenog i kontroverznog 20. stoljeća naizmjenice pokazivali, od jedne vremenske točke do druge, vrlo različite raspone i kritičnosti i afirmativnosti, i sudjelovanja i distance. Treba pritom naglasiti razliku između intelektualnog stava privilegiranja i zagovaranja kritičkog intelektualca i znanstvenih disciplina historije, sociologije, politologije koje analiziraju cjelokupnost intelektualnog spektra. Iz toga razloga u svrhu što širih znanstvenih istraživanja Morat pledira za značenjski neutralno definiranje intelektualaca, apostrofirajući pritom definiciju Stefana Collinija iz knjige *Absent Minds. Intellectuals in Britain* (2006). Collinijevo djelo predstavlja poticajno komparativno istraživanje intelektualaca, a iz njega – za potrebe definiranja – proizlazi, prema Moratu, kako su intelektualci „u pravilu pripadnici akademskih ili umjetničkih zanimanja, koji su na svom polju djelatnosti stekli određen ugled, a javno se oglašavaju u prilici koja je izvan njihovog izvornog područja djelovanja te je od općeg političkog interesa“.

Nakon problematike pojma i definiranja intelektualaca, Morat zatim razmatra različite poglede na razdoblje nastanka intelektualca, iznoseći kako neki smatraju da se intelektualac pojavljuje i prije Dreyfusove afere, kada se javlja sam pojam, odnosno kako je prvi intelektualac Voltaire, a ne Zola. Pored dodjeljivanja osobnog prvenstva važno je imati u vidu „strukturne promjene javnosti“ (J. Habermas) koje, prema Moratu, bitno mijenjaju mogućnosti intelektualne intervencije, s obzirom da intelektualce većemo uz djelovanje u javnosti, što može govoriti u prilog vezivanja nastanka intelektualca za trenutak nastajanja pojma. Autor se osvrće i na govor o širim promjenama kojima su intelektualci u međuvremenu bili izloženi, kao i o pitanju kraja intelektualca. O posljednjem navodi mišljenje J-F. Lyotarda kako u postmoderno doba, koje se „oprostilo od univerzalne istine kao regulativne ideje vodilje kritičkog diskursa, intelektualci su odslužili svoje kao njezini zagovornici“. Morat navodi i Foucaulta i Bourdieua koji su evidentirali kraj univerzalnog intelektualca kakvog je predstavljao Sartre, zagovarajući specifičnog, odnosno kolektivnog intelektualca, pri čemu smatra da

„već je i sama stalna rasprava o statusu intelektualaca od kraja 20. stoljeća dokaz njihovog daljnjeg postojanja“, što su izricali i drugi ovdje spominjani autori.¹⁵¹ Međutim, kako Morat ispravno zaključuje, „može se ustvrditi da su se medijski uvjeti intelektualne intervencije ponovno promijenili s digitalnom revolucijom“, iako se i djelovanje intelektualaca u informacijskom dobu „može obuhvatiti Collinijevom formalnom definicijom intelektualca“. Osim, dakako, za problematiku nastanka ili nestanka intelektualaca, navedene napomene važne su za tvrdnju da govor o intelektualcima, odnosno sama historija intelektualaca trebaju uvijek uključiti i sistemsku analizu promjena u političkom, društvenom, kulturnom, intelektualnom i medijskom polju.

Morat je naveo Bendino, Mannheimovo, Sartreovo, Foucaultovo i Bourdieuovo poimanje intelektualaca, koja su u ovom uvodnom tekstu dodatno proširena za Gramscijeva i Saidova kao moguća nadopuna Moratova teksta u tom dijelu iznesene problematike. Sva ona, prema mome mišljenju, mogu biti poticajna za teorijsko i metodološko oblikovanje različitih istraživanja o intelektualcima, kao što to napose može biti i Moratovo izlaganje presjeka tematskih istraživanja vezanih uz historiju intelektualaca kao dio intelektualne historije. Autor iscrpno navodi brojnu recentnu literaturu, stoga je informativnost vrijedna odlika njegovog teksta čijim se prevođenjem želi obavijestiti hrvatsku i regionalnu historiografiju o tematskim naglascima koji dominiraju u pristupima povijesti intelektualaca.

Govoreći pak o intelektualnoj historiji, Morat ukazuje na sličnosti što ih ona dijeli s historijom ideja, koje su obilježile i angloameričku historiju intelektualaca kao dio intelektualne historije, usmjeravajući je k idejama od političkog značenja s naglaskom na bavljenje pojedinačnim autorima i njihovim tekstovima. Za razliku od toga, Morat navodi kako se francuska i njemačka historija intelektualaca kao intelektualna historija usredotočuje na intelektualne mreže i skupine, što mi se čini prikladnim usmjerenjem za hrvatsku i regionalne historiografije koje su više usmjerene k historiji intelektualaca u vidu arhivskog istraživanja nego intelektualnoj historiji u smislu teorijski i metodološki osmišljene analize tekstova. S obzirom na francusku historiju intelektualaca Morat ističe poznatu „Groupe de recherche sur

¹⁵¹ Usp. Roger-Pol Droit, „Veličina ili dekadencija francuskih intelektualaca?“, str. 106-111.

l'histoire des intellectuels“, utemeljenu 1986. na Institut d'histoire du temps présent u Parizu, sa središnjom osobnosti Jean-François Sirinellija, uz koju treba spomenuti i Pascala Oryja, Nicole Racine i Michela Trebitscha.¹⁵² Kao primjer područja na kojem francuski povjesničari promatraju intelektualne mreže mogu napose poslužiti redakcije kulturnih časopisa. U njemačkoj pak historiografiji intelektualne mreže proučavaju se primjerice uz pomoć koncepta „kolektiva mišljenja“ i načina na kojima se u njima ideje proizvode i šire. Posebice ću pored toga izdvojiti Moratove napomene kako je historija intelektualaca kao dio intelektualne historije do sada nedovoljno pažnje obraćala rodnom aspektu,¹⁵³ bez obzira na istraživanja o primjerice Virginiji Woolf, Hannah Arendt, Simone de Beauvoir, Susan Sontag.

U završnom dijelu teksta autor pruža dragocjen pregled recentnih istraživanja u njemačkoj historiji intelektualaca. Ističe kako je u njemačkoj historiografiji prevladavalo bavljenje intelektualcima iz razdoblja Weimarske Republike, prikazujući tematske pomake u tom bavljenju, kao i naglaske uz problematiku intelektualaca i nacionalsocijalizma. Intelektualci su posebno istraživani i s obzirom na pitanje egzila i koncepta tzv. unutrašnje emigracije, što možemo povezati s prethodno spominjanom Saidovom konceptualizacijom intelektualaca u egzilu kao i egzila kao metaforičkog autsajderskog stanja. Autor govori i o pravicima istraživanja problematike intelektualaca iz razdoblja 1945-1990, zaključujući kako se „o njemačkoj intelektualnoj historiji 20. stoljeća može (...) stoga govoriti kao o vrlo dobro obrađenom istraživačkom polju u usponu“. I zaista, broj djela koje autor navodi, kao i njihova tematska raznovrsnost mogu hrvatskoj i regionalnim historiografijama biti poticajna ilustracija, budući da u njima takva tematska i kvantitativ-

¹⁵² Morat ističe njihov noviji zbornik: Michel Leymarie, Jean-François Sirinelli (ur.), *L'Histoire des intellectuels aujourd'hui*, Pariz 2003.

¹⁵³ To vrijedi i za hrvatsku historiografiju, u kojoj o intelektualcima postoji mali broj priloga. S obzirom na Desničine susrete izdvojiti ću priloge iz zbornika *Intelektualci i rat 1939.-1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, Drago Rokсандić, Ivana Cvijović Javorina (ur.), Zagreb 2012 (Renata Jambrešić Kirin, „Intelektualke nakon revolucije: od partijske do zatvorske ćelije“, str. 199-216; Stanislava Barać, „Pacifistički i antifašistički diskurs u listu *Žena danas* (1936-1941)“, str. 217-231; Ljiljana Vuletić, „Ksenija Atanasijević: filozofkinja i rat“, str. 233-241; Martina Bitunjac, „Velike su naše dužnosti prema narodu: intelektualke u *Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta*“, str. 243-253).

na obrađenost ni približno nije slučaj. Uz tematski sloj istraživanja, trebalo bi pritom obratiti pozornost i na teorijske i metodološke aspekte poduzetih proučavanja, kao i na primjenjivane koncepte.

Naravno, i tako raznovrsna i bogata istraživačka tradicija podložna je suvremenim preispitivanjima. Morat stoga navodi kako je njemačka intelektualna historija dugo vremena tematski ostajala unutar nacionalnih okvira, smatrajući kako je i u intelektualnim historijama drugih historiografija prevladavala pretpostavka „o jasno razgraničenim nacionalnim intelektualnim kulturama“. Za razliku od toga, Morat upućuje na recentna istraživanja koja su pokazivala interes „za međunarodne procese transfera i razmjene te za transnacionalne intelektualne mreže“. No pritom je međunarodnost i transnacionalnost bila pretežno rezervirana za europske i sjevernoameričke intelektualce, stoga Morat zaključuje kako je potrebno uključiti i izvanoeuropski intelektualni obzor „kako bi se i u intelektualnoj historiji uhvatio priključak s aktualnim stanjem globalne historije te kako bi se prevladala ne samo nacionalna već i eurocentrična paradigma“.

Za razliku od Morata koji dakle usmjerava historiju intelektualca kao dio intelektualne historije prema globalnoj historiji, ovoj je publikaciji za cilj pokušavati usmjeravati hrvatsku i susjedne historiografije prema komparativnoj i transnacionalnoj historiji. Pritom se računa na pretpostavku da je upravo proučavanje intelektualaca poticajno upućeno na transnacionalnu historiju,¹⁵⁴ kao što zbog kontakata, mreža intelektualaca i ideja koje su razmjenjivali intelektualce nije moguće interpretirati u mononacionalnom ključu niti je moguće govoriti o, kako navodi Morat, „jasno razgraničenim nacionalnim intelektualnim kulturama“. Te bi napomene trebalo imati u vidu prilikom opredjeljivanja za komparativnu historiju intelektualaca koja bi pritom svakako trebala razmišljati i o uključivanju proučavanja interkulturnih i transkulturnih transfera i razmjena. Za tako konceptualizirano istraživanje o intelektualcima jugoistočnoeuropska povijest bez daljnjeg je vrlo poticajna.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Eduardo Zimmermann, „Intellectual elites“, u: Akira Iriye, Pierre-Yves Saunier (ur.), *The Palgrave Dictionary of Transnational History*, 2009, str. 547.

¹⁵⁵ Morat navodi primjere djela o komparacijama i transferima između engleskih i francuskih, odnosno francuskih i njemačkih intelektualaca, koja mogu biti vrijedna za slična istraživanja hrvatskih i srpskih intelektualaca, ali ona ne moraju kao u navedenim inozemnim slučajevima biti dvostrana nego čak i višestrana, primjerice u slovenskoj, bosansko-hercegovačkoj, makedonskoj, crnogorskoj i/ili albanskoj perspektivi.

Pored toga, sadašnje zagovaranje historije intelektualaca kao dijela intelektualne historije želi, dakako, uputiti i na izoštrenije bavljenje intelektualnom historijom i historijom ideja, čije ću dominantne crte razvoja pokušati ukratko prikazati.

Intelektualna historija

Dok je predmet bavljenja historije intelektualaca kao dijela intelektualne historije jasan već samim svojim naslovom, kod intelektualne historije i historije ideje ni izravna naslovljenost ne pridonosi nedvojbenoj izvjesnosti. Premda se čini samorazumljivim kako se historija ideja bavi idejama, to međutim nimalo ne podrazumijeva kojim idejama i na koji način. Situacija je još zamagljenija s definiranjem intelektualne historije i onoga što bi sve ona trebala uključivati. Ako i prihvatimo da se intelektualna historija, široko definirano, bavi svime onime što uključujemo pod intelektualnu djelatnost u povijesnoj perspektivi,¹⁵⁶ jasno je kako njezina dosadašnja istraživačka tradicija ima ipak posve raznolike obrise, bilo s obzirom na nacionalne, bilo u odnosu na disciplinarne i metodološke tradicije. U opsežnoj literaturi o intelektualnoj historiji – koju ću ovdje samo dijelom predstaviti – ističe se kako se termini intelektualne historije i historije ideja većinom koriste kao međusobno zamjenjive odrednice ili ih se pak dijeli tako da intelektualna historija podrazumijeva izraženiju usmjerenost na kontekst, odnosno socio-političku ukorijenjenost ideja, misli i intelektualnog djelovanja, dok se historija ideja više usredotočava na same ideje, pri čemu bi takva podjela odgovarala načinu na koji se razlikuju *Ideengeschichte* i *Geistesgeschichte* u njemačkoj znanstvenoj tradiciji.¹⁵⁷ Naravno, brojni autori pojmove intelektualne historije i historije ideja upotrebljavaju u vlastitom pridodanom im značenju koje seže onkraj predloženih definicija. Stoga ću za potrebe ovo-

¹⁵⁶ Beverley Southgate, „Intellectual history/history of ideas“, u: Stefan Berger, Heiko Feldner, Kevin Passmore (ur.), *Writing History. Theory and Practice*, London – New York 2010, 2. izd. (1. izd. 2003), str. 268.

¹⁵⁷ Usp. *Ibid.*, str. 268; Riccardo Bavaj, „Intellectual History“, objavljeno na portalu Docupedia-Zeitgeschichte, 13. rujna 2010. i dostupno na linku http://docupedia.de/zg/Intellectual_History, str. 1-2; Luise Schorn-Schütte, „Ideengeschichte“, u: Stefan Jordan (ur.), *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, Stuttgart 2002, str. 174-178; Gangolf Hübinger, „Geistesgeschichte“, u: *Ibid.*, str. 101-104.

ga teksta pojam intelektualne historije kao interdisciplinarne subdiscipline koristiti kao svojevrsan luk pod kojim se nalaze i historija intelektualaca, i historija ideja, i intelektualna historija u užem smislu (u mjeri u kojoj se razlikuje od prethodne dvije podskupine).

Ne treba posebno naglašavati koliko su granice između navedenih usmjerenja intelektualne historije fluidne i ovisne o praksi pojedinih povjesničara i grupa istraživača ili pak, kao što je već navedeno, metodoloških, disciplinarnih i nacionalnih tradicija. Tome je, naravno, tako i zbog činjenice da je intelektualna historija kao malo koje područje iznimno interdisciplinarno obilježeno, smještajući se na križištu povijesti filozofije i političke misli, povijesti znanosti, književnosti i umjetnosti, kao i historije kao discipline, unutar koje se dodatno križa s nizom istraživačkih područja što obuhvaćaju analize ideologije, diskursa, koncepata, mentaliteta, kulture, političke kulture, intelektualaca, knjiga i čitanja.¹⁵⁸ Pritom se ističe kako razni pravci intelektualne historije ne dijele zajedničke teorije i metode, premda ih povezuje pretežiti naglasak na teorijski i metodološki osmišljene prakse analize tekstova.¹⁵⁹

U tako raznovrsno obilježenoj intelektualnoj povijesti, prikazivanje njezine povijesti i suvremenog razvoja nužno je selektivno. Uz praćenje njezinih prethodnika i praktičara od antike do modernosti,¹⁶⁰ u 19. stoljeću moguće je u njemačkoj tradiciji izdvojiti Rankeovo, Droysenovo i Diltheyevo usmjerenje prema idejama (kasnije i Meineckeovo),¹⁶¹ u Britaniji J. W. Drapera, W. E. H. Leckyja, L. Stephena i J. T. Merza,¹⁶² dok će se u američkoj tradiciji historiju ideja vezivati najčešće uz Arthura O. Lovejoya i pokretanje 1940. godine časopisa *Journal of the History of Ideas* koji izlazi do danas, ali i kritizirati njegovo usmjerenje na pojedinačnu ideju i njezin transcendentalni razvoj kroz vrijeme, koji je, prema kritičarima, obraćao premalo pažnje za

¹⁵⁸ R. Bavaj, „Intellectual History“, str. 2.

¹⁵⁹ Usp. primjerice Mirjana Gross, „Intelektualna i kulturna historija“, u: *Suvremena historiografija*, Zagreb 1996, str. 313; B. Southgate, „Intellectual history/history of ideas“, str. 274.

¹⁶⁰ Usp. Donald R. Kelley, *The Descent of Ideas: The History of Intellectual History*, 2002.

¹⁶¹ Luise Schorn-Schütte, „Ideen-, Geistes-, Kulturgeschichte“, u: Hans-Jürgen Goertz (ur.), *Geschichte. Ein Grundkurs*, Hamburg 2007, 3. izd. (1. izd. 1997), str. 542-549.

¹⁶² B. Southgate, „Intellectual history/history of ideas“, str. 269-272.

njezinu društvenu utemeljenost, premda Lovejoyev interes za psihološke i jezične aspekte cirkulacije ideja ostaje na tragu suvremenih preokupacija. I drugim se intelektualnim povjesničarima u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća može, u sklopu kritičkog iščitavanja istraživačke tradicije, prigovoriti pretežno usredotočavanje na kanonske figure intelektualne povijesti i uokviravanje svoga prikaza narativom o nesumnjivom napretku određenog intelektualnog razvoja.¹⁶³ Popularnost intelektualne historije zadržana je i nakon Drugog svjetskog rata, praćena njezinim postupnim transformacijama, ponajprije proširivanjem područja bavljenja ne samim kanonskim figurama ili pojedinačnim izdvojenim idejama već uključivanjem čitavog raspona različitih istraživačkih pitanja koja se postavljaju složenoj intelektualnoj povijesti i kompleksnim teorijama i metodama kojima joj se pristupa, kao i sve više društveno-političkim i kontekstualnim promatranjem zahtjevnog svijeta ideja, misli, intelektualnih praksi, razmjena i transfera. Dok je poslijeratni iznimno uspješni razvoj socijalne historije tu popularnost prilično uzdrmao, razvoj nove kulturne historije izrazitog antropološkog usmjerenja, odnosno kulturni obrat i lingvistički obrat dali su intelektualnoj historiji 1970-ih i 1980-ih godina – koja ih je vrlo poticajno prihvatila – snažni impuls i osigurala joj značajnu etabriranost koja će se širiti i zadržati do danas. Time su kulturnom historijom ionako teško razaznjive disciplinarne granice intelektualne historije dodatno zamučene, stoga su debate o njihovom razlikovanju i međudodnosu potaknule niz tekstova koji su u naslovu sadržavali obje odrednice: i intelektualnu i kulturnu historiju,¹⁶⁴ kao što pojedine istaknute predstavnike (poput R. Darntona, R. Chartierea i drugih) ubrajamo i u jednu i drugu tradiciju (nove) kulturne i (nove) intelektualne historije.

Posebno značajan za tako opisanu transformaciju disciplinarnog polja intelektualne historije bio je lingvistički obrat, odnosno poticajno prihvaćanje nekih njegovih aspekata. U tome se napose izdvojila skupina istraživača

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Usp. npr. Robert Darnton, „Intellectual and Cultural History“, u: Michael Kammen (ur.), *The Past Before Us: Contemporary Historical Writing in the United States*, Ithaca 1980, str. 327-354; Mirjana Gross, „Intelektualna i kulturna historija“, u: *Suvremena historiografija*, Zagreb 1996, str. 313-321; Donald R. Kelley, „Intellectual History and Cultural History: the Inside and the Outside“, u: *History of the Human Sciences*, Vol. 15, No. 2, 2002, str. 1-19.

koju će kasnije imenovati kembridžskom školom intelektualne historije, čiji su najpoznatiji predstavnici J. Pocock i Q. Skinner. Njihov kritički odnos prema dotadašnjoj tradiciji istraživanja političke misli elaboriran 1960-ih godina nije stao samo na ukazivanju na njezinu nehistoričnost već je uključio i spomenuto približavanje lingvističkom obratu, točnije Austinovoj i Searleovoj teoriji govornog čina.¹⁶⁵ Povijesna kontekstualizacija ideja kembridžske škole – na što upućuje i njihova monografska serija nazvana „Ideje u kontekstu“ – produbljena je dakle izrazitom istraživačkom pažnjom za lingvistički aspekt, odnosno za razumijevanje žanrova, retoričkih tradicija i jezičnih konvencija koje autor nužno slijedi i unutar njih inovira kako bi djelovao, budući da je svaki tekst ujedno i čin, a da govoriti znači činiti, djelovati. Rekonstruiranje tadašnjeg lingvističkog konteksta shvaćeno je kao preduvjet nastojanju da se uvide intencije pojedinog teksta – vođeno pretpostavkom kako izrečene ideje nisu samo bezvremenski objekti koji su svojom univerzalnošću dospjeli do našeg vremena već su jezično formulirani entiteti smješteni u tekst pisan u svrhu djelovanja u točno određenom vremenu.¹⁶⁶

Razumljiv je dakle naglasak intelektualne historije na nosive pripadajuće pojmove teksta, konteksta, ideje, autora, čitatelja, jezika, retorike, razumijevanja, značenja i tradicije, kojima se pristupa vrlo promišljeno, s nužnom teorijskom i metodološkom podlogom. Upravo takvom konceptualnom osvjetljavanju nekih od ključnih problemskih sastavnica intelektualne historije pridonijeli su, između ostalih, Mark Bevir i Dominick LaCapra. Bevirovo važno metodološko djelo *Logic of the History of Ideas* (1999) usredotočava se, pored ostalog, na razmatranje koncepata tradicije, značenja i vjerovanja u intelektualnoj historiji/historiji ideja, navodeći napose kako ideje nemaju značenje same po sebi nego ga ostvaruju u suodnosu s posrednicima – autorima i čitateljima – što je relevantna kritička napomena upućena Skinne-

¹⁶⁵ Tekst koji se pritom navodi kao teorijski i metodološki programatski za kembridžsku školu jest tekst Quentina Skinnera, „Meaning and Understanding in the History of Ideas“, u: *History and Theory*, Vol. 8, No. 1, 1969, str. 3-53.

¹⁶⁶ R. Bavaj, „Intellectual History“, str. 7-8. Premda je jezično usmjeren kontekstualizam kembridžske škole okrenut političkoj teoriji ranog novog vijeka (Pocock i Skinner su, između ostalog, monografski obradili napose Machiavellija), važnost lingvističkog kontekstualizma očita je i na primjeru tekstova iz socijalističke Jugoslavije u kojima je poznavanje jezičnih kodova toga razdoblja nužna podloga za razmatranje autorovih i sistemskih intencija nekog teksta, napose u međuigri afirmacije, kritike i eventualne subverzije.

rovom traženju intencija određenog teksta.¹⁶⁷ S druge strane D. LaCapra (primjerice u djelu *Rethinking Intellectual History. Texts, Contexts, Language*, 1983), od navedenih ključnih sastavnica intelektualne historije, posebno je – na temelju književne teorije – usložnio aspekte čitanja i odnosa teksta i konteksta, zahtjevno elaborirajući načine i mehanizme čitanja. Napose je pritom podcrtao međuodnos teksta i konteksta, kritizirajući pojednostavljene kontekstualizacije tekstova, upozoravajući kako kontekst treba poimati mnogo kompleksnije nego što se to čini.¹⁶⁸

Poput kembridžske škole u Velikoj Britaniji, i grupa njemačkih povjesničara koje povezujemo s *Begriffsgeschichte* predstavlja primjer istraživačke tradicije u sklopu intelektualne historije koja je svojim utjecajem prekoračila nacionalne granice. *Begriffsgeschichte*, odnosno historija pojmova ili, preciznije, koncepata, uvriježila se na engleskom jeziku kao *conceptual history* i s kembridžskom ju školom veže poseban interes za politički i društveni jezik unutar kompleksno konceptualiziranog historijskog istraživanja. Poput Pockocka i Skinnera koje držimo vodećim predstavnicima kembridžske lingvistički orijentirane historijske kontekstualizacije političke misli, njemačku *Begriffsgeschichte* vezujemo ponajprije uz Reinharta Kosellecka koji je zajedno s Ottom Brunnerom i Wernerom Conzeom uredio opsežnu ediciju *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (8. sv., Stuttgart 1972-1997) kao najpoznatije djelo *Begriffsgeschichte* i svojevrsno zaokruživanje njezina razvoja započetog 1950-ih godina. Leksikon sustavno i interdisciplinarno obrađuje preko 100 ključnih koncepata društveno-političkog jezika poput naroda, nacije, države, demokracije, povijesti, revolucije i mnogih drugih, praćenih u njihovim kontinuitetima i promjenama, dakle sinkronijski i dijakronijski.¹⁶⁹ Pored tog opsežnog djela,

¹⁶⁷ Ibid., str. 9.

¹⁶⁸ Ibid., str. 10-11. Usp. također Zrinka Blažević, *Vitezovićeva Hrvatska između stvarnosti i utopije*, Zagreb 2002, str. 26-27; Zrinka Božić Blanuša, „Intelektualna povijest kao dijalog: LaCapra i psihoanaliza“, u: *Filozofska istraživanja*, god. 31, 2011, sv. 2, str. 393-405. O složenom problemu prikazivanja konteksta, koji se, dakako, ne može u potpunosti iznijeti, što otvara pitanja načela selekcije i izbora odgovarajućeg konteksta, govori i B. Southgate, „Intellectual history/history of ideas“, str. 275-276.

¹⁶⁹ Usp. Reinhart Koselleck, „Begriffsgeschichte“, u: Stefan Jordan (ur.), *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, Stuttgart 2002, str. 40-44; Ute Daniel, „Reinhart Koselleck (1923-2006)“, u: Lutz Raphael (ur.), *Klassiker der Geschichtswissenschaft*, sv.

treba u Koselleckovom opusu posebno istaknuti i njegova historijska razmatranja o vremenu, odnosno vremenskim slojevima (sadržanima u konceptima kao što su „Zeitschichten“, „Erfahrungsraum“, „Erwartungshorizont“, „Vergangene Zukunft“),¹⁷⁰ koja mogu biti poticajna kako u historiji intelektualaca tako i u intelektualnoj historiji općenito.

O svima ovdje navedenim autorima piše François Dosse u tekstu čiji prijevod donosimo u publikaciji. Francuski povjesničar F. Dosse, autor intelektualnih biografija važnih francuskih suvremenih autora, iz pozicije praktičara i teoretičara pisao je mnogo o historiji ideja, historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji,¹⁷¹ kao specijalist kojem se povjerava pisanje preglednih ili sinteznih članaka o intelektualnoj historiji poput ovog kojeg ću ovdje predstaviti. Dosseov tekst je dragocjen jer pruža francuski pogled koji uglavnom izostaje u angloameričkoj i njemačkoj literaturi, a kada ga se donosi spominje se tek Luciena Febvrea u mjeri u kojoj ga se navodi prilikom spominjanja kulturne historije, dok Morat donosi k tome i navedene informacije o Jean-François Sirinelliju. U svom kratkom, preglednom tekstu o intelektualnoj historiji Dosse ističe kako sve do 1980-ih godina historija intelektualaca nije u Francuskoj zasebno područje, kako zbog tendencija u historiografiji kojima dominira istraživanje mentaliteta i smanjen interes za elitne grupe, tako i zbog kraja figure univerzalnog intelektualca (kao dakle odrednicu društvenog i intelektualnog konteksta). Nakon toga Dosse prikazuje intelektualnu historiju koja isto tako smjera razvoju kao

2, München 2006, str. 166-194; Stefan Jordan, „Begriffsgeschichte“, u: *Theorien und Methoden der Geschichtswissenschaft*, 2009, str. 123-128. „Reinhard Koselleck – uz smrt povjesničara“, u: *Gordogan*, br. 7-9, 2005, str. 24-31; Reinhardt Koselleck, „O raspoloživosti povijesti“, u: *Quorum*, 6 (1990), 4(31), str. 248-259 (prijevod iz djela *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*); Mirjana Gross, *Suvremena historiografija*, Zagreb 1996, str. 368, Zrinka Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb 2008, str. 14; Zrinka Borovečki, „Uz 100. obljetnicu rođenja: Werner Conze (1910.-1986.) i njegove 'ideje i koncepti' – njemačka Begriffsgeschichte“, u: *Pro tempore: časopis studenata povijesti*, 7, Zagreb 2010/2011, 8/9, str. 438-449.

¹⁷⁰ Reinhart Koselleck, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, 1979; *Pretekla prihodnost. Prispevki k semantiki zgodovinskih časov*, Ljubljana 1999; *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, 2002; *Zeitschichten. Studien zur Historik*, 2003.

¹⁷¹ Usp. primjerice François Dosse, *Paul Ricoeur. Les sens d'une vie* (1997); Michel de Certeau, *Le marcheur blessé* (2002); *La marche des idées, histoire des intellectuels, histoire intellectuelle* (2003); Gilles Deleuze et Félix Guattari, *Biographie croisée* (2007).

zasebno područje. Kao što razni autori imaju različite poglede na intelektualnu historiju tako i Dosse smješta intelektualnu historiju između historije ideja usmjerene samo na ideje i tekstove te historije intelektualaca koja pak ima naglasak na „mreže socijalnosti“, pri čemu Dosse nastoji povezati ta dva pristupa. Izlaže zatim različite tendencije u intelektualnoj historiji, kako one u istraživačkoj praksi R. Chartiera tako i one koje su potaknula djela M. de Certeaua. Isto tako predstavlja i dodatno elaborira odlike istraživanja J-F. Sirinellija kao obilježja historije intelektualaca i intelektualne historije. Nakon kratkog izlaganja francuske istraživačke tradicije Dosse prelazi na anglosaksonsku i njemačku. Govori o onome što je doprinijelo transformaciji „povijesti intelektualaca u stvarnu intelektualnu historiju“, u prvom redu lingvističkom obratu, prihvaćenom u intelektualnoj historiji, što joj je dalo snažan poticaj i dodatnu propulzivnost. Prilikom govora o LaCapri naglasio je njegovo – ovdje već spominjano – složeno konceptualiziranje konteksta.

Dakako, posebno značajan prostor Dosse posvećuje kembridžskoj školi i njemačkoj Begriffsgeschichte. Smatra kako je kembridžska škola potaknula refleksiju unutar intelektualne historije, a odlikuje ju i već napominjano prihvaćanje lingvističkog obrata i historijska kontekstualizacija („Cilj je dakle najskrupuloznija restitucija intelektualnog konteksta u kojem je stanovit broj teoretičara političkog elaborirao svoje teze.“). Za Dossea je važno što njihovo ispitivanje teksta u kontekstu izbjegava „zamke posve internalističkog pristupa historije ideja, ali istovremeno uzimajući u obzir ono o čemu tekstovi govore, ne svodeći ih na izvanjske činjenice“, u sklopu njegovog naglašavanja „pogrešne dileme između internalizma i eksternalizma“, pokušavajući povezati oba pristupa u svojoj viziji intelektualne historije. S obzirom na prihvaćene aspekte lingvističkog obrata u vidu teorije govornog čina spominje se i naglašavanje „čina koji poduzimaju njihovi autori samim time što pišu“, dok se ukazuje kako historijsko rekonstruiranje konteksta podrazumijeva „što tekst označava u trenutku u kojem je izrečen“. Značajno je što Dosse navodi i kritike upućivane kembridžskoj školi, stoga u francuskom slučaju izdvaja filozofa Y. C. Zarku koji smatra da se postupcima izrazite kontekstualizacije gubi filozofski aspekt djela modernih teoretičara koji je zapravo središnji. Pritom je Dosse izložio kako je razvoj intelektualne historije političke misli/političkog u Francuskoj 1970-ih i 1980-ih obilježen „kritikom totalitarnog fenomena“, što je dakle dio društvene i intelektu-

alne povijesti koji ju je suodredio. Interdisciplinarna razvijanost na presjeku historije i filozofije omogućila joj je prelaženje postojećih disciplinarnih omeđenosti političke historije, politologije i historije političkih ideja. I taj primjer upućuje na to kako zagovaranje intelektualne historije u hrvatskom i regionalnom disciplinarnom kontekstu znači također i zagovaranje intenzivnije međudisciplinarne komunikacije.

Na kraju teksta Dosse predstavlja njemačku Begriffsgeschichte, odnosno historiju konceptata kao intelektualnu historiju, koju isto tako obilježava historizacija „kako bi [se] društveno usidrio koncept u njegovu prostoru-vremenu“, kao i posebna pažnja za jezične određenosti. To uključuje praćenje transformacija konceptata i uzajamnog utjecaja u odnosu na društveni svijet. Dosse je pritom ukazao i na sličnosti s kembridžskom školom (primjerice „restitucija društvenih i političkih konflikata prošlosti“). Zanimljivo je kako Dosse u sklopu prikaza Begriffsgeschichte iznosi njezinu svojevrstu intelektualnu povijest u poslijeratnoj Njemačkoj kako u odnosu prema tradicijama historizma u historiografiji tako i u nastojanjima za objašnjenjem pojave i posljedica nacizma. Svoj prikaz Begriffsgeschichte, a time i tekst o intelektualnoj historiji, Dosse zaključuje upotrebom dvaju pojmova: „prostora iskustva“ („Erfahrungsraum“) i „obzorja očekivanja“ („Erwartungshorizont“), što može poslužiti na još jedno upućivanje – iako to Dosse dalje ne elaborira – na Koselleckove koncepte vremena koji mogu biti vrlo poticajni za intelektualnu historiju.

Vidljivo je prema Dosseovom tekstu, kao i drugim pregledima intelektualne historije kako obavezno uključuju kembridžsku školu i Begriffsgeschichte, pri čemu treba imati u vidu kako u istraživačkoj praksi brojni autori koriste vrlo različite pristupe i autore u konceptualiziranju vlastitih istraživanja. Pored ovdje navedenih, jasno je kako poticaji mogu doći i od raznih drugih autora i subdisciplina, pri čemu svaki istraživač za vlastita proučavanja može, za specifične upotrebe, kombinirati raznolike autore i orijentacije. Tako je primjerice William M. Johnston izdvojio tri pristupa u intelektualnoj historiji i vlastito istraživanje o modernoj austrijskoj intelektualnoj povijesti¹⁷² smjestio na njihovom razmeđu, povezujući ih sve

¹⁷² William M. Johnston, *Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest 1848-1938.*, Zagreb 1993.

zajedno u jedan istraživački model. Prvi pristup (unutarnja povijest ideja) obrađuje same ideje intelektualaca, iznoseći ih kao nadvremenske etnitete bez njihovih individualnih i društvenih obilježnosti, drugi (mikrosociološki) obrađuje utjecaj uže okoline na pojedince, kao svojevrsna sociologija mislilaca, a treći (makrosociološki) utjecaj šireg društva na intelektualce, odnosno utjecaj intelektualaca na društvene promjene, kao određena sociologija angažiranih intelektualaca, izrečeno Johnstonovim terminima. Autor pokušava povezati sva tri pristupa na način da polazi od predstavljanja središnjih misli pojedinih autora (krećući se u interpretaciji, prema vlastitim riječima, terenima filozofije, teologije, političke teorije, sociologije i povijesti književnost) i zatim, kako ne bi ostao samo na uskom području izdvojenih ideja, prikaz ideja pokušava nadopuniti navedenim sociologijskim okvirima koji će ih povezati s utjecajem užih i širih društvenih uvjeta na intelektualce kao i intelektualaca na društvene promjene.¹⁷³ To je dakle povezivanje povijesti ideja i sociologije znanja, kao jedan od niza primjera oblikovanja hibridnih istraživačkih modela u sklopu intelektualne historije. U hrvatskom primjeru moguće je spomenuti istraživanja Zrinke Blažević koja su u knjizi o Vitezoviću¹⁷⁴ povezivala Ricoeurovu i van Dijkovu konceptualizaciju ideologije, kritičku analizu diskursa i napose uvide D. LaCapre, P. Bourdieua, R. Chartiera i G. Spiegel, a u knjizi o ilirskom ideologemu¹⁷⁵ uvide J. Kristeve, F. Jamesona, M. Foucaulta, P. Bourdieua, P. Ricoeura i niza drugih autora s kritičkom analizom diskursa u sklopu nastojanja za oblikovanjem kompleksnijeg intelektualnohistorijskog konceptualnog okvira za proučavanje ranonovovjekovnih autora.

Zbog namjera ove publikacije, čije je polazište bilo u primjećivanju kako većina povjesničara koji su na Desničinih susretima 2011. i 2012. izlagali o intelektualcima i ratu pretežno nije bila usmjerena prema složenijem konceptualiziranju bavljenja tekstem kao istraživačkim predmetom u smislu doprinosa lingvističkog obrata, književne teorije ili analize diskursa, zagovaranje određene vrste intelektualne historije stoga podrazumijeva da se kretanje prema njoj postupno ostvaruje međukorakom bilo preko historije

¹⁷³ Ibid., str. 9-13.

¹⁷⁴ Zrinke Blažević, *Vitezovićeva Hrvatska između stvarnosti i utopije*, Zagreb 2002.

¹⁷⁵ Zrinke Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb 2008.

intelektualaca bilo preko osmišljenijih intelektualnih biografija u kojima bi bilo poželjno vidjeti što više realiziranih poticaja na tragu ovdje izloženih koncepata i istraživanja. Jedno od onih koje držim poticajnim je i Bourdieuovo razmatranje intelektualnog polja, koje ću sada ukratko predstaviti.

Osim analiza intelektualaca i intelektualnih intervencija u povijesnoj i suvremenoj perspektivi, kao i pridruženog koncepta kolektivnog intelektualca, među Bourdieuovim sociološkim istraživanjima korisna je za historiju intelektualaca i intelektualnu historiju napose njegova teorija polja.¹⁷⁶ O njoj je već bilo govora pri spominjanju Bourdieuovih tekstova o intelektualcima, kada je ukazivao na mehanizme intervencija intelektualaca iz književnog, umjetničkog i znanstvenog polja u političko polje. Pored toga, teorija polja, dakako, ima središnje mjesto u njegovim drugim djelima,¹⁷⁷ a dodatno ću je predstaviti preko prevedenog teksta „Intelektualno polje: svijet za sebe“.¹⁷⁸

Bourdieu u tekstu polazi od šireg polja kulturne proizvodnje koje možemo razdijeliti u umjetničko polje, književno polje, znanstveno polje,¹⁷⁹ što omogućava daljnju razdiobu na intelektualno polje, historiografsko polje itd. Prema autorovoj analizi svako od tih polja je s jedne strane specifično, a s druge pak strane zajedničke su im sličnosti kako između njih samih tako i između njih i političkog polja. Te su sličnosti sadržane u pitanjima moći, kao

¹⁷⁶ Riccardo Bavaj („Intellectual History“, Docupedia-Zeitgeschichte, str. 15) navodi kako Bourdieu nije toliko primjenjivan u američkoj intelektualnoj historiji. Kao iznimka se ističe Fritz Ringer, „The Intellectual Field, Intellectual History, and the Sociology of Knowledge“, u: *Theory and Society*, June 1990, Volume 19, Issue 3, str. 269-294 (usp. diskusiju povodom toga, Charles Lemert, „The Habits of Intellectuals: Response to Ringer“, str. 295-310; Martin Jay, „Fieldwork and Theorizing in Intellectual History: A Reply to Fritz Ringer“, str. 311-321; Fritz Ringer, „Rejoinder to Charles Lemert and Martin Jay“, str. 323-334). Za upotrebu teorije polja na historiografsko polje usp. primjerice Olaf Blaschke, Lutz Raphael, „Im Kampf um Positionen. Änderungen im Feld der französischen und deutschen Geschichtswissenschaft nach 1945“, u: Thomas Etzemüller, Jan Eckel (ur.), *Neue Zugänge zur Geschichte der Geschichtswissenschaft*, Göttingen 2007, str. 69-109.

¹⁷⁷ Na srpski jezik prevedeno je Bourdieuovo djelo *Les règles de l'art: genèse et structure du champ littéraire*, Pariz 1992, *Pravila umetnosti: geneza i struktura polja književnosti*, Novi Sad 2003; *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*, Stanford University Press 1996; usp. također *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, Columbia University Press 1993.

¹⁷⁸ Pierre Bourdieu, „Intelektualno polje: svijet za sebe“, u: *K. – studentski časopis za književnost, književnu i kulturnu teoriju*, sv. 1, br. 4, Zagreb 2005, str. 21-31.

¹⁷⁹ *Ibid.*, str. 21.

i odnosa snaga, strategija, borbi i interesa, u kojima primjerice neki akteri u polju mogu imati simbolički kapital akumuliran u ranijim borbama. Pitanje moći ogleđa se naprimjer u slučajevima kada se može „izdati neko djelo ili odbiti njegovo izdavanje“, a pitanje kapitala kada neki istaknuti akteri mogu pohvalno intoniranom kritikom ili predgovorom prenijeti dio toga kapitala na nekog mladog ili nepoznatog autora,¹⁸⁰ što je, dakako, u potpunosti i intelektualnopovijesna problematika. O tome Bourdieu govori i u tekstu o cirkulaciji ideja čiji se prijevod donosi u ovoj publikaciji. Dakle i književno, i umjetničko, i znanstveno polje poznaju, upravo poput političkog polja, strategije, interese i borbe, ali „te borbe imaju specifične ciljeve“, kao što su „moć i prestiž za kojima teže posve specifičnog karaktera“.¹⁸¹ Ukazivanje da je svako polje zapravo polje borbi utječe i na drugačije promatranje pitanja određivanja granica „tko je intelektualac, a tko nije, tko su ‘pravi’ intelektualci, oni koji ostvaruju bit intelektualnosti“, jer ga Bourdieu tumači kao dodjeljivanje legitimiteta za „sudjelovanje u borbama“, odnosno simboličko isključivanje ili uključivanje, kao dio „simboličkih strategija u borbama za simboličku dominaciju“.¹⁸²

Posebno pritom govori o autonomiji poljâ kulturne proizvodnje, za koju napominje da strukturno uvjetuje oblik borbi poduzimanih u polju i da može izrazito varirati od razdoblja do razdoblja, ali i od društva do društva,¹⁸³ unutar čega se može nalaziti „protivno dominantnim akterima osvojena i obranjena uloga slobodnog i kritičkog mislioca, intelektualca koji se koristi svojim specifičnim kapitalom, osvojenim zahvaljujući autonomiji i zajamčenim samom autonomijom polja, da bi intervenirao u područje politike, prema modelu Zole ili Sartrea“,¹⁸⁴ o čemu je već bilo riječi u ovom uvodu. Bourdieuova teorija polja usredotočena je dakle na ocrtavanje sociologijske logike polja, odnosno načina njezina funkcioniranja, sociologijski se usmjeravajući na aktere i njihove interese i strategije, kao i odnose snaga i borbe unutar polja, pri čemu napomena o „osjećaju povijesti‘ polja“¹⁸⁵

¹⁸⁰ Ibid., str. 22.

¹⁸¹ Ibid., str. 24.

¹⁸² Ibid., str. 25.

¹⁸³ Ibid., str. 26.

¹⁸⁴ Ibid., str. 27.

¹⁸⁵ Ibid., str. 29.

predstavlja samo jedan od podsjetnika kako Bourdieuova teorija polja uključuje i suvremenu i povijesnu perspektivu, pri čemu su obje, prema mome mišljenju, vrlo poticajne za intelektualnu historiju.

Nakon ovih načelnih eksplikacija, predstavljajući Bourdieuovog teksta „Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja“, čiji prijevod donosimo u publikaciji, dodatno je ilustriranje praktičnih mogućnosti istraživanja intelektualne povijesti na temelju nekih Bourdieuovih analiza. Tekst predstavlja predavanje održano 1989. godine povodom otvaranja Frankreich-Zentruma Sveučilišta u Freiburgu, što je dalo okvir govoru o francusko-njemačkim intelektualnim razmjenama, no možemo ga čitati s jedne strane kao moguću metodološku podlogu određenih istraživanja o intelektualnoj povijesti, a s druge i kao konceptualizacijsku osnovu iskoristivu i za primjenu na bavljenje hrvatsko-srpskim, kao i hrvatsko-slovenskim, odnosno hrvatsko-bosanskohercegovačkim i drugim intelektualnim i kulturnim razmjenama. Bourdieuov tekst govori dakle o društvenim uvjetima međunarodne cirkulacije ideja, odnosno načinima funkcioniranja intelektualnog uvoza-izvoza, izrečeno ekonomskim terminima koje autor upotrebljava. Usredotočavanje na francusko i njemačko intelektualno polje primjena je, dakako, njegove teorije polja. Kao što je već navedeno, autor drži da se, usprkos specifičnostima, i u intelektualnom polju susreću istovjetne pojave prisutne i u političkom i društvenom polju, stoga je i intelektualno polje kao i druga polja mjesto primjerice nacionalizma i imperijalizma te i intelektualci sudjeluju u prijenosu predrasuda, stereotipa i općih mišljenja, kao što ne cirkuliraju samo dobre već i loše ideje. Opći okvir Bourdieuovog predavanja je razmatranje mogućnosti primjerenog znanstvenog internacionalizma, u sklopu razrade programa „europskog znanstvenog istraživanja o europskim znanstvenim odnosima“, dok je na praktičnoj razini ono određeno povodom otvaranja Centra kao mjesta francusko-njemačke suradnje usmjerenog, između ostalog, prema radu „na međusobnom upoznavanju dviju zemalja, dviju tradicija“. Bourdieu pritom vlastiti istraživački pogled koncentrira na nekoliko aspekata međunarodne intelektualne i kulturne razmjene unutar strukturnih društvenih uvjeta koji ih suodređuju. Prvi aspekt odnosi se na napomenu kako „testovi cirkuliraju bez svog konteksta“, odnosno „ne nose sa sobom svoj kontekst“, stoga treba voditi računa o razlikama između – iskazano Bourdieuovim kategorijalnim aparatom – polja proizvodnje i polja

receptije. Primjerice, strani autor može u matičnom kontekstu imati određeni autoritet koji se ne uspijeva uvijek iznijeti u inozemno polje u koje ga se prenosi, što čitateljima daje, iako ne u svim slučajevima, slobodnije ili barem različite receptijske okvire. Neko su djelo i pojedini autor određeni dakle dvostrukom perspektivom, kako poljem iz kojeg proistječu tako i poljem u koje ih se uvozi. Osim što je vrlo teško poznavati i rekonstruirati izvorno polje prilikom procesa uvoženja i predstavljanja određenog stranog djela i autora, Bourdieu upozorava da transfer k tome obuhvaća i niz društvenih operacija: operaciju selekcije, operaciju obilježavanja i operaciju čitanja.

Pod operacijom selekcije Bourdieu izdvaja problematiku odabira onoga što će se prevesti i objaviti, kao i gdje će se objaviti, zatim tko su osobe koje rade izbor i otkrivaju pojedina djela i autore te koji je pritom njihov interes (naprimjer „ojačati vlastitu poziciju u određenom polju“). Pritom naglašava: „Ono što se treba pitati jest kojom logikom izbora se neki izdavač ili autor ističe kao budući uvoznik ovoga ili onoga mišljenja. Zašto je Izvjesni izdavač objavio djelo Izvjesnog autora?“. U tome se posebno ističe čin aproprijacije i mogućnost da se njome simbolički profitira, što je, dakako, povezano i s instrumentalnom upotrebom uvoženja određenih stranih autora, pri čemu su za takvu upotrebu cirkuliranja pogodni napose oni autori koji se odlikuju znatnom značenjskom i interpretativnom elastičnošću pogodnom za vrlo različite aproprijacije.

Nakon operacije selekcije slijedi operacija označavanja koja se odnosi na instituciju predgovora, bilo u sadržajnom bilo u autorskom vidu. Kao „tipični činovi transfera simboličkog kapitala“ predgovori omogućavaju da naprimjer poznati autor predgovorom prenese svoj simbolički kapital na manje poznatog autora uvoženog djela ili da pak autori predgovora aproprijaju simbolički kapital poznatog autora kojeg predstavljaju.¹⁸⁶ Operacija označavanja obuhvaća zatim i ukoričavanje uvezenih tekstova i uklapanje u određene uredničke serije, što sve daje dodatna značenja i omogućuje transformacije u polju receptije strukturno različite od onih u polju produkcije određenih djela, predstavljajući tako jasne strategije prisvajanja i upotrebe tekstova i autora.

¹⁸⁶ Razumljivo je kako je zadnji dio Bourdieuove napomene moguće primijeniti na uvodni tekst ovoj publikaciji, kako s obzirom na predstavljene kao i prevedene tekstove, tako i na intelektualnohistorijsku problematiku u cjelini.

Na kraju dolazi operacija čitanja pri kojoj pak treba računati na činjenicu da „čitatelji primjenjuju na djelo kategorije percepcije i pitanja koja su produkt drugačijeg polja proizvodnje“, zaokružujući time sav raspon strukturnih različitosti između polja produkcije i polja recepcije koji društveno uvjetuje međunarodna cirkuliranjâ tekstova i ideja.

Bourdieuova usmjerenost na strukturne odrednice posebnu pozornost pridaje i osvještavanju posljedica koje proizlaze iz značajno različitih povijesnih tradicija pojedinih intelektualnih i društvenih polja. Zbog njih „aplikacija kategorija percepcije i vrednovanja proisteklih iz iskustava nacionalnog polja na strani kulturni produkt može *stvoriti* fiktivne opreke između stvari koje su slične i krive poveznice između stvari koje su različite“, stoga se u osnovi slične intencije primjerice francuskih i njemačkih filozofa, budući da su poduzete u odnosu na raznorodne intelektualne i društvene tradicije, mogu činiti posve suprotstavljenima.¹⁸⁷ Zbog mogućnosti da se ista namjera izloži drugim sredstvima, Bourdieu navodi da treba imati u vidu funkciju koju ima određeni autor u razmjenama (Bourdieu govori o funkciji koju je Nietzsche imao za Foucaulta), što isto tako generira različita značenja.

Iz toga razloga Bourdieu završni dio teksta posvećuje razmatranjima kategorija percepcije i mišljenja koje prevladavaju u nacionalnim intelektualnim poljima proizvodnje i recepcije. Osvještavanje strukturnih razlika među kontekstima stoga drži nužnim preduvjetom uspostave konstruktivne komunikacije između različitih nacionalnih i intelektualnih tradicija, odnosno uspješne realizacije prethodno navedenog programa. Osim razumijevanja „razloga ili uzroka oprečnog razmišljanja“, to podrazumijeva i rad „na

¹⁸⁷ Ti su Bourdieuovi navodi usporedivi s njegovim napomenama u tekstu „Post scriptum. Za korporativizam univerzalnoga“, u: *Novi Kamov*, 2, 2002, 1, str. 19: „Da bi shvatili i ovladali suprotnostima koje bi ih mogle podijeliti, intelektualci iz različitih europskih zemalja uvijek moraju imati na umu strukturu i povijest vlasti spram koje se trebaju potvrditi da bi postojali kao intelektualci; moraju primjerice naučiti da u stavovima ovog ili onog njihovog sudruga iz druge zemlje (a posebno onog što u tim stavovima može biti obeshrabrujuće ili šokantno) prepoznaju učinak povijesne i zemljopisne distance (...). Kada govorimo kao intelektualci, a to znači s težnjom k univerzalnosti, iz naših usta u svakom trenutku govori ono povijesno nesvjesno, utisnuto u iskustvo pojedinačnog intelektualnog polja. Vjerujem da imamo izgleda doprijeti do prave komunikacije jedino pod uvjetom da objektiviziramo i ovladamo onim povijesno nesvjesnim koje nas dijeli, to će reći specifičnim povijestima intelektualnih svjetova čiji su proizvod naše kategorije percepcije i mišljenja.“

osvješćivanju i upoznavanju zakonitosti funkcioniranja različitih nacionalnih polja“ kako bi se primjerice umanjilo „nepoznavanje konteksta iz kojeg tekst potječe“, u sklopu međunarodnog cirkuliranja djela i ideja. Takvo razmatranje „o nacionalnim poljima proizvodnje i nacionalnim kategorijama mišljenja“ ima izravne prepreke „u proizvoljnim sociologijama razlika između nacionalnih tradicija“, u čemu nije teško prepoznati brojne slučajeve iz hrvatske i srpske, odnosno regionalne intelektualne i društvene povijesti i suvremenosti. Stoga je upućivanje kako je kritičko promišljanje nacionalnih kategorija mišljenja nužno usmjereno na komparativnu historiju, koja će – pored uočenih razlika – ukazati međutim i na nametanje „mitske opozicije između dviju tradicija, njemačke i francuske“, također ilustrativno za promišljanje hrvatsko-srpskih intelektualnih i društvenih odrednica. U zaključku, Bourdieu zagovara „kumulaciju povijesnih stečevina različitih tradicija i internacionalizaciju (ili ‘denacionalizaciju’) kategorija mišljenja koje su prvi uvjet za istinski intelektualni univerzalizam“.

U tom teorijski i metodološki vrlo poticajnom tekstu, koji uključuje razmatranje intelektualaca i intelektualnih projekata, cirkuliranja tekstova i ideja, razmjena i transfera, uokvireno isticanjem strukturnih uvjetovanosti, kao i komparativnom perspektivom, niz je mogućnosti kreativne primjene u istraživanjima intelektualne povijesti. Pritom se napose izdvaja teorija recepcije koja područje intelektualne povijesti – kroz mehanizme selekcije, izbora, prevođenja, uvoženja, prilagođavanja i prisvajanja određenih tekstova i djela, ideja i autora – čini bitno širim nego što se to kod nas nerijetko razumijeva, otvarajući se time u potpunosti neiscrpnom području koje ide još dalje od subdisciplinarnog okvira povijesti knjige, cirkuliranja tekstova i praksi čitanja što ga vezujemo uz R. Darntona¹⁸⁸ i R. Chartierea,¹⁸⁹ a što kod

¹⁸⁸ Usp. publikacije koje su prevedene na hrvatski i slovenski jezik; Robert Darnton, *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*, Basic Books, New York 1984 („Bralci odgovarjaju Rousseauju: ponaredek romantične rahloćutnosti“, u: *Veliki pokol mačak in druge epizode francoske kulturne zgodovine*, Ljubljana 2005, str. 251-304); „First Steps Toward History of Reading“, u: *The Kiss of Lamourette. Reflections in Cultural History*, New York 1989, str. 154-187 („Prvi koraci prema povijesti čitanja“, u: *Lucius*, 7 (2008), 12/13, str. 187-209); „What is the History of Books?“, u: *The Kiss of Lamourette*, str. 107-135 („Što je povijest knjige?“, u: *Lucius*, 7 (2008), 12/13, str. 165-186); *The Case for Books: Past, Present and Future*, New York 2011 (*Zadeva: knjiga. Preteklost, sedanjost in prihodnost*, Ljubljana 2011).

¹⁸⁹ Roger Chartier, *L'ordre des livres: lecteurs, auteurs, bibliothèques en Europe entre XIVe et XVIIIe siècle*, 1992 (*The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe between*

nas – uz priloge A. Stipčevića, Z. Velagića, J. Lakuš i D. Župana¹⁹⁰ – nije istraživano s naglaskom na intelektualnu historiju, napose ne za razdoblje suvremene povijesti. Na taj smo se način vratili onim definicijama koje drže da se intelektualna historija bavi svime onime što pripada intelektualnoj djelatnosti, stoga se zaista mnogo toga iz povijesti i suvremenosti može na vrlo kreativan način predstaviti kao dio intelektualne povijesti.

Zaključne napomene

Proistekli iz Desničinih susreta, ova publikacija i uvod smjeraju pružanju što većeg opsega informacija o problematiziranjima intelektualaca, kao i historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji. Desničini susreti 2011. i 2012. s temom intelektualaca i rata privukli su velik broj priloga o toj problematici, na čijoj podlozi možemo nastojati na njezinom daljnjem konceptualnom produbljivanju uz pomoć angloameričke, njemačke i francuske literature, od koje donosimo prijevode triju tekstova i upozoravamo na brojna izdanja i postojeće prijevode o intelektualcima i intelektualnoj historiji. Opsežan uvod želi dakle skrenuti pažnju na brojne tekstove koji su pružali definiranje intelektualaca te promišljanje potreba i mogućnosti njihovih intervencija. Ta raznovrsna poimanja intelektualaca – prijevodno čak i solidno zastupljena u raznim domaćim časopisima – detaljno su prikazana ne samo zbog poticanja bavljenja poviješću intelektualaca već i kao dodatna podloga za raspravu o intelektualcima danas, središnjoj temi Desničinih susreta 2013.

Namjera je da takva konceptualiziranja intelektualaca, određena promjenama društvenog i intelektualnog polja kao i promjenama samodefiniranja intelektualaca, upute na složenije konceptualiziranje radova o povijesti intelektualaca te da se postupno sve više razvijaju u smjeru historije intelektualaca i zatim kvalitativno uobliče u intelektualnu historiju, o čijim je

the Fourteenth and Eighteenth Centuries, Stanford 1994; *Red knjig: bralci, avtorji in knjižnice v Evropi med 14. in 18. stoletjem*, Ljubljana 2011); *Inscrire et effacer: culture écrite et littérature (XIe-XVIIIe siècle)*, Paris 2005 (*Pisanje in brisanje. Pisna kultura in literatura (od 11. do 18. stoletja)*, Ljubljana 2008); „Text, Printing, Readings“, u: L. Hunt (ur.), *The New Cultural History*, 1989, str. 154-175 („Tekstovi, tiskanja, čitanja“, u: *Nova kulturna historija*, Lynn Hunt (ur.), Zagreb 2001, str. 214-239).

¹⁹⁰ Recentni bibliografski prikaz domaćih istraživanja povijesti knjige i čitanja donosi Dinko Župan, „Books I have read – Dora Pejačević kao čitateljica“, u: *Scrinia Slavonica*, 12, 2012, str. 115-178.

subdisciplinarnim poljima bilo govora u drugom dijelu uvoda. Unutar tih poddisciplina istraživana su brojna tematska podpodručja o kojima su donesene određene informacije – napose u opsežnoj bibliografiji – kao poticaj čitateljima i čitateljicama za uočavanje i prepoznavanje određenih zanimljivih novih tematskih područja ili pak onih sukladnih njihovim dosadašnjim istraživačkim preokupacijama, što otvara mogućnost kasnijeg samostalnog konzultiranja onoga što se čini korisnim.

Riječ je dakle o dodatnom zagovaranju intelektualne historije u hrvatskom i regionalnom disciplinarnom kontekstu. Osim dijelova upućenih povjesničarima i onima koje zanima intelektualna historija, prijevod teksta sociologa Bourdieua i prvi dio uvoda koji govori o poimanjima intelektualaca autora iz različitih matičnih struka znače otvaranje i prema drugim disciplinama te u svakom slučaju usmjeravaju k intenzivnijoj međudisciplinarnoj komunikaciji. U historiografskom polju, pored zagovaranja historije intelektualaca i intelektualne historije, važan naglasak je uvijek iznova na poticanju komparativnosti u regionalnom hrvatskom, slovenskom, bosanskohercegovačkom, srpskom, crnogorskom, makedonskom i albanskom kontekstu.

Bavljenje intelektualcima, poviješću intelektualaca i intelektualnom poviješću po svemu je stoga vrlo prikladno za prelaženje tematskih, disciplinarnih, nacionalnih i drugih granica. Primjerice, poznata povjesničarka Natalie Zemon Davis, koja je u svome radu prelazila disciplinarne i geografske granice, osim što je spomenula kako je tijekom studija strastveno čitala *Journal of the History of Ideas*,¹⁹¹ istaknula je na jednom primjeru svoga istraživanja kako je nastojala „proširiti geografski i kulturološki okvir u kojem povjesničari obično promišljaju o produkciji i cirkulaciji znanja“.¹⁹² To je moguće primijeniti na ovu publikaciju koja je opsežnim uvodom i bibliografijom, kao i prijevodima Moratova, Dosseova i Bourdieuova teksta smjerala proširivati neke od tih okvira u matičnoj disciplini, imajući za krajnji cilj, upotrebljavajući Dosseove riječi, da se „transformira povijest intelektualaca u stvarnu intelektualnu historiju“. Tome je moguće pridružiti i vrijednu opa-

¹⁹¹ Natalie Zemon Davis – Nikolina i Filip Šimetin Šegvić, Putujući između centra i margina, *Dijalog s povodom* 4, Zagreb 2012, str. 66.

¹⁹² *Ibid.*, str. 72.

sku Vladimira Bitija izrečenu u drugom kontekstu, no dijelom isto tako sukladnu namjerama ove publikacije: „Mislim da jedna od mogućnosti koje imamo – iako nikada svi u istoj mjeri – jest da sudjelujemo u toj transformaciji i da otvaramo institucionalno polje u kojem se nalazimo, u kojem živimo, prema novim mogućnostima, prema novim položajima, prema onima koji još nisu artikulirani u našoj kulturi. Držim da je naša odgovornost glede takvoga posla možda i veća nego glede parametara u kojima se u nas obično zamišlja odgovornost jednog intelektualca.“¹⁹³ Iz toga proizlazi kako je intenzivnije otvaranje i širenje okvira matične discipline važan dio preporučenog intelektualnog angažiranja, koji dakle ne treba promatrati samo kroz javne intervencije oko širih društvenih pitanja, iako se i one još uvijek čine neizostavno potrebnima.

Razumljivo je da, usprkos svom rasponu navedenih namjera i ciljeva koje ova publikacija pokušava artikulirati, ne treba izgubiti iz vida kako je, koristeći Gramscijevu napomenu izrečenu za drugi splet pitanja, „intelektualna borba (...) jalova ako se vodi bez stvarne borbe koja teži da preokrene tu situaciju“.¹⁹⁴ Zbog toga ova publikacija predstavlja tek jednu taktičku intervenciju u sklopu šire strategije provođene u okviru Desničinih susreta,¹⁹⁵ čime se analiza intelektualaca i intelektualnog polja, kao i historija intelektualaca i intelektualna historija u hrvatskoj historiografiji, i to u međudisciplinarnom i regionalnom obzoru, uvijek iznova, precizno i sustavno, postavljaju na disciplinarni i intelektualni dnevni red.

¹⁹³ Tomislav Brlek, „Razgovor s Vladimirom Bitijem: *Metoda vrludanja*“, u: *Zarez: dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja*, Zagreb, 29. ožujka 2001, god. III, br. 52, str. 6.

¹⁹⁴ Antonio Gramsci, *Problemi revolucije. Intelektualci i revolucija*, Beograd 1973, str. 137.

¹⁹⁵ Ta se strategija sastoji od kontinuiranih znanstvenih skupova o intelektualcima, koji okupljaju velik broj domaćih, regionalnih i stranih znanstvenika različitih disciplinarnih usmjerenja, zatim zbornika radova što redovito proizlaze iz tih skupova, kao i prijevoda tekstova i skretanja pozornosti na postojeće prijevode i brojnu inozemnu literaturu, što sve, između ostalog, omogućava koncipiranje sveučilišnih izbornih kolegija o intelektualcima, povijesti intelektualaca i intelektualnoj povijesti.

PRIJEVODI

Daniel Morat

Intelektualci i intelektualna historija*

Dvadeseto je stoljeće bilo i „stoljeće intelektualaca“.¹⁹⁶ Stupivši na scenu 1898. godine s poznatim Zolinim „J'accuse“, intelektualac je kao moderna socijalna figura pratio svjetonazorske sukobe „stoljeća ekstrema“ (Eric Hobsbawm), da bi ga pak krajem Hladnog rata i početkom takozvane postmoderne mnogi proglasili mrtvim.¹⁹⁷ Otad se i suvremena historiografija sve više bavila intelektualcima i njihovom društvenom ulogom. Međutim, pojam intelektualca u početku nije bio znanstvena analitička kategorija, već politički borbeni poklič. Tijekom čitavoga 20. stoljeća bilo je predmetom spora među njima samima tko je ili što je intelektualac te što čini njegovu političku i društvenu zadaću. Zbog toga je pojam intelektualca obilježen latentnom autoreferencijalnošću („Određenje intelektualca je samoodređenje“¹⁹⁸) i zato intelektualna historija mora biti i povijest govora o intelektualcima.¹⁹⁹

* Tekst Daniela Morata „Intellektuelle und Intellektuellengeschichte“ objavljen je na portalu *Docupedia-Zeitgeschichte* (20. 11. 2011). Zahvaljujem Branimiru Jankoviću na pažljivom čitanju prijevoda i prijedlozima kako ga poboljšati. Za mnoštvo poticajnih komentara i podršku tijekom prevođenja iskrenu zahvalnost dugujem i prof. dr. sc. Dragi Roksandiću. (*nap. prev.*)

¹⁹⁶ Michael WINOCK, *Das Jahrhundert der Intellektuellen*, Konstanz 2003.

¹⁹⁷ Usp. i Dietz BERING, *Die Epoche der Intellektuellen 1898-2001: Geburt, Begriff, Grabmal*, Berlin 2010.; o pojmu socijalne figure (*Sozialfigur*) usp. aktualno izvješće o rezultatima istraživanja: Hans Manfred BOCK, „Der Intellektuelle als Sozialfigur. Neuere vergleichende Forschungen zu ihren Formen, Funktionen und Wandlungen“, u: *Archiv für Sozialgeschichte*, 51/2011., 591.-643.

¹⁹⁸ Alex DEMIROVIĆ, „Führung und Rekrutierung. Die Geburt des Intellektuellen und die Organisation der Kultur“, u: Walter PRIGGE (ur.), *Städtische Intellektuelle. Urbane Milieus im 20. Jahrhundert*, Frankfurt a. M. 1992., 47.-77., ovdje 56.

¹⁹⁹ Usp. i Jutta SCHLICH, „Geschichte(n) des Begriffs „Intellektuelle““, u: ISTA (ur.), *Intellektuelle im 20. Jahrhundert in Deutschland. Ein Forschungsbericht* (Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur, Sonderheft 11), Tübingen 2000., str. 1.-113. Rad Dietza Beringa „Geschichte eines Schimpfwortes“ (Dietz BERING, *Die Intellektuellen. Geschichte eines Schimpfwortes*, Stuttgart 1978.) dosljedno iznosi povijest korištenja riječi intelektualac. Beringova ranije citirana knjiga (bilješka 2) izmijenjeno je izdanje prve knjige iz 1978. godine, dopunjeno važnim drugim dijelom o vremenu nakon 1945. godine.

U nastavku će se najprije pobliže raspraviti problematika definicije i pojma. Pritom se zalaže za formalnu i značenjski neutralnu definiciju pojma, sposobnu da lišena intelektualnih samoopisa bude znanstvena analitička kategorija. Polazeći od takve definicije pojma, u drugom se odlomku još jednom postavlja pitanje epohalne pripadnosti intelektualca suvremenoj povijesti. U trećem se odlomku obrađuju različiti konteksti i metodski pristupi intelektualne historije. Četvrti, ujedno zadnji, odlomak predstavlja neke tendencije i teme istraživanja pretežno njemačke intelektualne historije.

Pojam intelektualca

Za lakšu orijentaciju među mnoštvom postojećih definicija na početku je korisno razlučiti podrazumijeva li se pod pojmom „intelektualci“ odnosno „intelektualac“ određeni društveni sloj odnosno skupina (istoga zanimanja) ili određeni tip društvenog aktera. Pojam koji se odnosi na sloj, koristi se uglavnom onda kada je riječ o intelektualcima kao „cehu koji piše“ ili o „intelektualnim zanimanjima“.²⁰⁰ I srodni pojam „inteligencija“ odnosi se poglavito na društveni sloj obrazovanih.²⁰¹ Od toga se razlikuje ono korištenje pojma koje intelektualca ne određuje prvenstveno prema njegovom društvenom statusu, već prema njegovoj društvenoj djelatnosti. Riječima M. Rainera Lepsius: „Intelektualci, dakle – sociološki gledano – nisu ljudi s nekim posebnim osobinama, nego ljudi koji nešto određeno rade.“²⁰² Prema tome, nisu svi pisci, znanstvenici ili publicisti *per se* i intelektualci. Da bismo ih smatrali takvima, oni se moraju, pored svoje profesionalne djelatnosti, na određeni način i izjašnjavati i ponašati u (političkoj) javnosti.

²⁰⁰ O intelektualnim zanimanjima usp. Christophe CHARLE, *Vordenker der Moderne. Die Intellektuellen im 19. Jahrhundert*, Frankfurt a. M. 1996., 108.-116. Pojam „intelektualci“ odnosi se pritom na književnike, novinare, slobodne znanstvenike i publiciste. Charle razlikuje između „socijalne povijesti intelektualaca“ (str. 15.) i pitanja o „ulozi intelektualaca“ (str. 17.), ali se prvenstveno fokusira na društvenu povijest.

²⁰¹ Autor uz njemačku varijantu „Intelligenz“ spominje i rusku riječ „Intelligenzija“ [nap. prev.]. Taj se ruski pojam kao strana riječ koristi i u njemačkom jeziku za obrazovani sloj; usp. Denis SDVIZKOV, *Das Zeitalter der Intelligenz. Zur vergleichenden Geschichte der Gebildeten in Europa bis zum Ersten Weltkrieg*, Göttingen 2006.

²⁰² M. Rainer LEPSIUS, „Kritik als Beruf. Zur Soziologie der Intellektuellen“, u: *ISTI, Interessen, Ideen und Institutionen*, Opladen 1990., 270.-285., ovdje 277.

U raspravi o pojmu intelektualca uglavnom postoji suglasnost da određenje pojma usmjereno na djelovanje vodi dalje nego samo socijalno-stratifikacijsko određenje, čak i kada se oba pojma pojavljuju paralelno u jezičnoj upotrebi. Prave pojmovne nesuglasice, međutim, počinju onda kada se mora navesti što čini dodatnu društvenu djelatnost koja kvalificira za intelektualni status. To se pak može dovesti u vezu s time da je većina korištenih definicija određena normativnim smjernicama. Intelektualci *trebaju* na ovaj ili onaj način djelovati javno odnosno udovoljavati ovoj ili onoj društvenoj funkciji. Ako to ne čine, *izdaju* svoju zadaću.²⁰³ To normativno opterećenje pojma proizašlo je iz političke borbene retorike Dreyfusove afere u Francuskoj.

Iako se neologizam „intelektualac“ na nekoliko mjesta može pronaći već i ranije,²⁰⁴ pojam se općenito ustalio tek za vrijeme Dreyfusove afere u Francuskoj Trećoj Republici.²⁰⁵ Nakon što je Émile Zola svojim poklicem „J'accuse“, objavljenim 13. siječnja 1898. godine, protestirao protiv osude židovskog kapetana Alfreda Dreyfusa zbog veleizdaje i izrekao teške optužbe protiv vojske i pravosuđa, dva dana kasnije isto je učinio i niz drugih uglednih književnika i znanstvenika (među njima Anatole France, Marcel Proust i Émile Durkheim), potpisujući peticiju za reviziju Dreyfusove osude, objavljenu 15. siječnja. Ta je peticija postala poznata kao „protest intelektualaca“ prema članku Dreyfusova protivnika Mauricea Barrèsa, koji je pak taj pojam preuzeo od Dreyfusova zagovaratelja Georgesa Clemenceaua.²⁰⁶ Od tog

²⁰³ Govor o izdaji intelektualaca potječe od: Julien BENDA, *La trahison des clercs*, Paris 1927. (njemačko izdanje *Der Verrat der Intellektuellen*, München/Wien 1978.); usp. i Werner von BERGEN/Walter H. PEHLE (ur.), *Denken im Zwiespalt. Über den Verrat der Intellektuellen im 20. Jahrhundert*, Frankfurt a. M. 1996.

²⁰⁴ Ingrid GILCHER-HOLTEX, *Eingreifendes Denken. Die Wirkungschancen von Intellektuellen*, Weilerswist 2007., 10., kao najstariju potvrdu pojma navodi knjigu Henria de Saint-Simona *Du système industriel* iz 1821. godine.

²⁰⁵ Literatura o Dreyfusovoj aferi i o nastanku pojma intelektualca puni u međuvremenu vlastite biblioteke i ne može se ovdje opsežno navesti. Usp. primjerice iz francuske literature Christophe CHARLE, *Naissance des „intellectuels“ 1880-1900*, Paris 1990.; Pascal ORY/Jean-François SIRINELLI, *Les Intellectuels en France de l'Affaire Dreyfus à nos jours*, Paris 1986., 13.-40.; iz njemačke literature Andreas FRANZMANN, *Der Intellektuelle als Protagonist der Öffentlichkeit. Krise und Raisonement in der Affäre Dreyfus*, Frankfurt a. M. 2004.; iz literature na engleskom jeziku David DRAKE, *French Intellectuals and Politics from the Dreyfus Affair to the Occupation*, Basingstoke 2005.

²⁰⁶ Usp. Michael WINOCK, „Les grands moments de l'affaire Dreyfus“, u: Laurent GERVEREAU/Christophe PROCHASSON (ur.), *L'affaire Dreyfus et le tournant du siècle, 1894-1910*, Paris 1994., 10.-27., ovdje 21.

Émile Zola, „J'Accuse...!“, naslovnica dnevnika *L'Aurore* (urednik Georges Clemenceau) 13. siječnja 1898. godine s otiskom Zolina otvorena pisma predsjedniku Republike Félixu Faureu povodom Dreyfusove afere. Izvor: Wikimedia

je trenutka pojam intelektualca predstavljao kako afirmativno samoodređenje tako i pejorativni naziv za kritičare sudskog procesa tijekom Dreyfusove afere.

Ova početna konstelacija modernog pojma intelektualca imala je više implikacija. Intelektualce se time, kao prvo, sadržajno pozicioniralo: u pravilu su ih smatrali sklonijima ljevici, kritičarima države i vjere, neovisnima, zagovornicima istine, univerzalnog, demokracije i ljudskih prava. Osim toga, pred njih se često postavljalo moralno očekivanje da se neustrašivo i uz vlastiti rizik zauzmu za stajalište koje se smatralo ispravnim, poput Zole, koji je nakon svog „J'Accuse“ optužen zbog klevete te je na godinu dana morao izbjeći u egzil u Englesku. Drugo, protivnici ovakvih stajališta, poput Mauricea Barrèsa ili Charlesa Maurrassa, doimali su se *per se* antiintelektualcima, iako su – kao književnici koji su se uplitali u javne poslove – dijelili mnoge formalne osobine s Dreyfusovim zagovarateljima. Tako su zajedno s intelektualcima na svijet došli i kritika intelektualaca te paradoks (desnoga) intelektualnog antiintelektualizma. Naposljetku je Dreyfusova afera jasno predočila agonalnu strukturu intelektualnih borbi za političkom, ideološkom ili kulturnom hegemonijom: intelektualne rasprave odvijaju se uglavnom u znaku kontroverzi i polemičkih razmirica, u kojima protivničke skupine ili tabori (a ne samo društveno-ideološki neovisni pojedinci) stoje jedni nasuprot drugima.²⁰⁷

Navedena obilježja, povezana s nastankom modernog pojma intelektualca u Dreyfusovoj aferi, prisutna su i u definicijama intelektualaca 20. stoljeća. Ovdje se ne mogu navesti sve definicije. Odlučujuće je da se normativna

²⁰⁷ Usp. Herfried MÜNKLER, „Niederwerfen oder Ermatten? Vom Kampf der Intellektuellen um die Hegemonie“, u: *Zeitschrift für Ideengeschichte*, 3/2009., br. 4, 5.-16.; Valérie ROBERT (ur.), *Intellectuels et polémiques dans l'espace germanophone*, Paris 2003.

temeljna struktura pojma višestruko održala i tamo gdje se pojam iz političkoga borbenog rječnika preobrazio u znanstvenu analitičku kategoriju. To se može prikazati na primjeru ranog sociologa intelektualacâ Karla Mannheima. On je samo intelektualcima pripisao sposobnost prelaženja granica društveno uvjetovanog mišljenja (*Seinsgebundenheit*), zahvaljujući njihovom „društveno slobodnom“ (*sozial freischwebend*) statusu, što im omogućava uvid u cjelinu društvenog konteksta (*Gesamtzusammenhang der Gesellschaft*). Zbog toga im je namijenio ulogu „čuvara“ društva.²⁰⁸ Kasnije je na sličan način i Theodor Geiger intelektualcima dodijelio društvenu zadaću da, između ostaloga, pridonose „racionalizaciji života“ te „kritici i obuzdavanju vlasti“.²⁰⁹

Zadnji spomenuti aspekt – da se zadaća odnosno „zanimanje“²¹⁰ intelektualaca sastoji od kritike (države i društva) odnosno da oni moraju predstavljati „remetilački čimbenik“²¹¹ vlasti – najvjerojatnije je osobina koja im se najčešće pripisuje. S time je u pravilu povezan i zahtjev za političkom i društvenom neovisnošću odnosno distancom, koju je, primjerice, Pierre Bourdieu pod ključnom riječju „autonomija“ učinio središnjim kriterijem definicije.²¹² Pritom se zapravo radi o izravnom prenošenju normi iz borbenog rječnika (*Kampfvokabel*) na sociološku opisnu kategoriju (*Beschreibungskategorie*). Međutim, ako se ovako pripisano normativno samoodređenje prihvati u znanstvenoj analizi, prijeti opasnost da će se iz vida izgubiti to da su pored kritičkih intelektualaca uvijek postojali i spram vlasti afirmativni intelektualci te da su se blizina i distanca intelektualaca u odnosu prema politici tijekom 20. stoljeća oblikovali u različitim nijansama. „Kritika kao

²⁰⁸ Karl MANNHEIM, *Ideologie und Utopie*, 8. izdanje, Frankfurt a. M. 1995., 140. O Mannheimovom konceptu intelektualaca usp. i Thomas JUNG, „Wächter zu sein in finsterner Nacht. Karl Mannheims denksoziologische Bestimmung des Intellektuellen“, u: IST1/ Stefan MÜLLER-DOHM (ur.), *Fliegende Fische. Eine Soziologie des Intellektuellen in 20 Porträts*, Frankfurt a. M. 2009., 43.-62.; o povijesnom kontekstu usp. Dirk HOEGES, *Kontroverse am Abgrund. Ernst Robert Curtius und Karl Mannheim. Intellektuelle und „freischwebende Intelligenz“ in der Weimarer Republik*, Frankfurt a. M. 1994.

²⁰⁹ Theodor GEIGER, *Aufgaben und Stellung der Intelligenz in der Gesellschaft*, Stuttgart 1949., 46. i 52.

²¹⁰ LEPSIUS, *Kritik*.

²¹¹ Joseph A. SCHUMPETER, *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie*, 5. izdanje, München 1980., 237.

²¹² Usp. Pierre BOURDIEU, *Die Intellektuellen und die Macht*, Hamburg 1991.

zanimanje“ i „politika kao zanimanje“ odnosno „duh i vlast“ (*Geist und Macht*),²¹³ prema tome, ne mogu se uvijek jasno odvojiti jedno od drugoga.²¹⁴

Naposljetku, s prevelikim brojem normativnih smjernica pri pojmu intelektualca ponovno se pojavljuje ranije spomenuti problem intelektualnog antiintelektualizma. On je posebno virulentan u njemačkoj intelektualnoj historiji, zato što se tamo jako kasno razvio pozitivan pojam intelektualca te zato što postoji jaka tradicija konzervativne intelektualne kritike. To je neke komentatore potaklo da o Njemačkoj govore kao o „zemlji mandarina“, koja je – prvenstveno za razliku od Francuske – načelno neprijateljski nastrojena prema intelektualcima.²¹⁵ Međutim, ne bi li trebalo i same kritičare intelektualaca poput Arnolda Gehlena²¹⁶ ili Helmuta Schelskyja²¹⁷ kvalificirati upravo kao intelektualce? Da bi se historiografski bolje objasnio fenomen desno orijentiranih intelektualaca, koji sami sebe nisu nazivali intelektualcima, pomaže definicija koja pojam odvaja od samoopisa povijesnih aktera te ga ne povezuje s određenim sadržajnim pozicijama, društvenim funkcijama ili čak vrlinama,²¹⁸ nego ga vrijednosno određuje što je moguće neutralnije na temelju formalnih kriterija.

Jedna takva definicija nalazi se, primjerice, u poredbenoj studiji Stefana Collinija o intelektualcima u Velikoj Britaniji. Collini pod intelektualcima ne podrazumijeva pripadnike određenoga socijalnog sloja ili nositelje određene društvene funkcije, već aktere u određenoj društvenoj ulozi. Tu ulogu obilježavaju četiri elementa:

„1. Postignuće u djelatnosti koja se cijeni zbog neinstrumentalnog, kreativnog, analitičkog ili akademskog kapaciteta;

²¹³ Jürgen HABERMAS, „Geist und Macht – ein deutsches Thema. Heinrich Heine und die Rolle des Intellektuellen in Deutschland“, u: Joseph A. KRUSE/Bernd KORTLÄNDER (ur.), *Das Junge Deutschland. Kolloquium zum 150. Jahrestag des Verbots vom 10. Dezember 1835*, Hamburg 1987., 15.-38.

²¹⁴ Usp. Gangolf HÜBINGER/Thomas HERTFELDER (ur.), *Kritik und Mandat. Intellektuelle in der deutschen Politik*, Stuttgart 2000.; posebno oba uvodna članka urednika.

²¹⁵ Hauke BRUNKHORST, *Der Intellektuelle im Land der Mandarine*, Frankfurt a. M. 1987.; usp. kritički Hans Manfred BOCK, „Der Intellektuelle und der Mandarin? Zur Rolle des Intellektuellen in Deutschland und Frankreich“, u: *Frankreich-Jahrbuch* (1998), 35.-51.; o pojmu mandarina Fritz RINGER, *Die Gelehrten. Der Niedergang der deutschen Mandarine 1890-1933*, Stuttgart 1983.

²¹⁶ Arnold GEHLEN, *Moral und Hypermoral. Eine pluralistische Ethik*, Frankfurt a. M. 1969.

²¹⁷ Helmut SCHELSKY, *Die Arbeit tun die anderen. Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen*, Opladen 1975.

2. Dostupnost medija ili kanala izražavanja koji dopiru do javnosti različite od one na koju cilja sama početna ,kvalifikacijska' djelatnost;
3. Izražavanje stavova, tema ili misli koji uspješno artikuliraju ili se zauzimaju za opće interese tih javnosti;
4. Stjecanje reputacije kojom se od osobe očekuje da će izreći važne i zanimljive stavove te vrste kao i da ima volje i sposobnosti učinkovito ih izraziti preko odgovarajućih medija.²¹⁹

Intelektualci su, dakle, u pravilu pripadnici akademskih ili umjetničkih zanimanja, koji su na svom polju djelatnosti stekli određen ugled, a javno se oglašavaju u prilici koja je izvan njihovog izvornog područja djelovanja te je od općeg političkog interesa.²²⁰

Ova definicija intelektualca funkcionira bez utvrđivanja sadržaja i funkcije javne intervencije. Prema njoj se Émile Zola može isto tako kvalificirati kao intelektualac kao i njegov protivnik Maurice Barrès. Pored toga, ona jasno pokazuje zašto su književnici predodređeni biti intelektualci: prvo, kao specijalisti riječi vladaju javnim govorom, a drugo, za razliku na primjer od znanstvenika, koji često javno nastupaju samo kao stručnjaci na vlastitom području,²²¹ književnici su u javnim stvarima *per se* općeniti i govore iz vla-

²¹⁸ O pitanju intelektualnih vršina usp. Uwe Justus WENZEL (ur.), *Der kritische Blick. Über intellektuelle Tätigkeiten und Tugenden*, Frankfurt a. M. 2002. (posebno članak Michaela Walzera) i Ralf DAHRENDORF, *Versuchungen der Unfreiheit. Die Intellektuellen in Zeiten der Prüfung*, München 2006.

²¹⁹ Stefan COLLINI, *Absent Minds. Intellectuals in Britain*, Oxford 2006., 52.

²²⁰ Collini pod točkom 3 piše općenito o „općim interesima“ (*general concerns*) svjesno ostavljajući otvorenim pitanje mora li se pritom u užem smislu raditi o političkim prilikama. Međutim, smatram da je ograničavanje na intervencije na političkom polju potpuno smisleno. Ne djeluju nužno svi književnici – primjerice oni koji se izjašnjavaju o nogometu – kao intelektualci.

²²¹ O socijalnoj figuri stručnjaka usp. Lutz RAPHAEL, „Die Verwissenschaftlichung des Sozialen als methodische und konzeptionelle Herausforderung für eine Sozialgeschichte des 20. Jahrhunderts“, u: *Geschichte und Gesellschaft*, 22/1996., 165.-193. Zanimljiv prijelaz iz uloge stručnjaka u ulogu intelektualca događa se kod znanstvenika s područja prirodoslovlja koji se uključuju u javne rasprave o društvenim učincima njihovih dotičnih disciplina; usp. primjerice Holger NEHRING, „Die nachgeholtte Stunde Null. Intellektuelle Debatten um die Atombewaffnung der Bundeswehr 1958-1960“, u: Dominik GEPPERT/Jens HACKE (ur.), *Streit um den Staat. Intellektuelle Debatten in der Bundesrepublik 1960-1980*, Göttingen 2008., 229.-250. Posebnu ulogu imaju znanstvenici s društvenog područja, koji se putem svojih disciplina bave društvenim odnosima i češće istupaju kao intelektualci; usp. Charles F. GATTONE, *The Social Scientist as Public Intellectual. Critical Reflections in a Changing World*, Lanham 2006.

stitih pobuda.²²² Teže je pitanje koliko novinari mogu djelovati kao intelektualci, budući da javno izražavanje pripada njihovoj primarnoj djelatnosti. Ovdje se može dodati argument da novinari izlaze na scenu kao intelektualci nakon što su stekli dovoljan ugled da govore u svoje ime (ali ne iz vlastitih interesa) te da zastupaju vlastita politička stajališta i zahtjeve.²²³

Epoha intelektualaca

Odvoji li se formalni pojam intelektualca na navedeni način od izvornog pojma, može se nanovo postaviti pitanje o nastanku intelektualca kao moderne socijalne figure. Ima li zapravo smisla govoriti o intelektualcima tek od Dreyfusove afere? Nisu li postojali već prije pojave pojma? Nekoliko razloga govori uistinu u prilog tome da se rođenje intelektualca treba pomaknuti jedno stoljeće unatrag, a prvim intelektualcem nazvati ne Zolu, već Voltairea.²²⁴ Prosvjetiteljstvo i uspon građanstva u 18. stoljeću nisu doveli samo do nastanka novih slobodnih zanimanja, nego i – prema Jürgenu Habermasu – do „strukturne promjene javnosti“,²²⁵ što je etabliralo kritičko propitivanje kao način političkih rasprava. Dok su *hommes de lettres* i obrazovani građani sudjelovali u tome, djelovali su kao intelektualci *avant la lettre*. Pritom nisu bili vezani uz određena prosvjetiteljska ili univerzalistička stajališta jer i predstavnici protuprosvieteljstva poput Edmunda Burkea, Josepha de Maistrea ili politički romantičari u Njemačkoj mogu u tom smislu također sloviti kao intelektualci. Tako se općenito može reći da građanskim revolucijama kasnoga 18. stoljeća nisu nastale samo moderne političke ideologije, već također – kao njihovi zagovornici i idejni začetnici – i intelektualci.²²⁶

²²² Usp. Georg JÄGER, „Der Schriftsteller als Intellektueller. Ein Problemaufriß“, u: Sven HANUSCHEK/Therese HÖRNIGK/Christine MALENDE (ur.), *Schriftsteller als Intellektuelle. Politik und Literatur im Kalten Krieg*, Tübingen 2000., 1.-25., dostupno i online na: <http://iasl.uni-muenchen.de/discuss/lisforen/intel1.htm>.

²²³ Poznati primjer za to mogao bi biti Maximilian Harden; usp. Frank BÖSCH, „Volkstribune und Intellektuelle. W.T. Stead, Maximilian Harden und die Transformation des politischen Journalismus in Deutschland und Großbritannien“, u: Clemens ZIMMERMANN (ur.), *Politischer Journalismus, Öffentlichkeiten und Medien im 19. und 20. Jahrhundert*, Ostfildern 2006., 99.-120.

²²⁴ Usp. o Voltaireu I. GILCHER-HOLTEY, *Eingreifendes Denken*, 15.-38.; općenito Didier MASSEAU, *L'invention de l'intellectuel dans l'Europe du XVIIIe siècle*, Paris 1994.

²²⁵ Jürgen HABERMAS, *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, Frankfurt a. M. 1990.

²²⁶ Ponekad se o intelektualcima govori već i u srednjem vijeku ili ranome novom vijeku (usp. Jacques LE GOFF, *Die Intellektuellen im Mittelalter*, Stuttgart 1986.; Luise SCHORN-

U svakom slučaju neupitno je da je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće došlo do „druge strukturne promjene javnosti“,²²⁷ koja je iznova i iz temelja promijenila uvjete intelektualne intervencije. S jedne je strane uznapredovalo demokratizacijom i fundamentalnom politizacijom kao i nastankom modernog masovnog tiska nastalo novo političko masovno tržište. Drugo, tijekom općeg procesa poznanstvenjenja (*Verwissenschaftlichung*) razvile su se nove instance društvene autotematizacije, primjerice u novonastaloj sociologiji.²²⁸ Gangolf Hübinger govori o „dvostrukoj kulturnoj revoluciji oko 1900. godine, kada su se znanstveno rasvijetlila sva područja života te istovremeno podvrgla i provjeri demokratizirane javnosti.“²²⁹ S time povezana „strukturna promjena iz građansko-liberalnih elitnih kultura u demokratsku masovnu komunikaciju“²³⁰ temeljito je promijenila i uvjete intelektualne intervencije. Stoga nije slučajnost da se pojam udomaćio tek u tom povišesnom trenutku. S dobrim se razlozima može tvrditi da se intelektualac 20. stoljeća toliko razlikuje od učenog političara i političkog književnika 19. stoljeća da se pojam intelektualca treba rezervirati za njega.²³¹ Takvom argumentacijom ponovno se dolazi do klasične priče prema kojoj se rođenje intelektualca podudara s rođenjem pojma.

SCHÜTTE (ur.), *Intellektuelle in der Frühen Neuzeit*, Berlin 2010.). Međutim, to je moguće samo ako pod intelektualcima potpuno općenito podrazumijevamo učenjake koji sudjeluju u društvenim procesima davanja smisla (*gesellschaftliche Sinngebungsprozesse*). Slijedi li se ovdje citirana formalna definicija intelektualca koju predlaže Collini, moderna javnost je neophodni preduvjet za postojanje intelektualaca.

²²⁷ Bernd WEISBROD, „Medien als symbolische Form der Massengesellschaft. Die medialen Bedingungen von Öffentlichkeit im 20. Jahrhundert“, u: *Historische Anthropologie*, 9/2001., 270.-283., ovdje 271.; usp. i Habbo KNOCH/Daniel MORAT, „Medienwandel und Gesellschaftsbilder 1880-1960. Zur historischen Kommunikologie der massenmedialen Sattelzeit“, u: ISTE (ur.), *Kommunikation als Beobachtung. Medienwandel und Gesellschaftsbilder 1880-1960*, München 2003., 9.-33.

²²⁸ Usp. Margit SZÖLLÖSI-JANZE, „Wissengesellschaft in Deutschland. Überlegungen zur Neubestimmung der deutschen Zeitgeschichte über Verwissenschaftlichungsprozesse“, u: *Geschichte und Gesellschaft*, 30/2004., 189.-218.; o sociologiji Wolf LEPENIES, *Die drei Kulturen. Soziologie zwischen Literatur und Wissenschaft*, 2. izdanje, Frankfurt a. M. 2006.; Paul NOLTE, *Die Ordnung der deutschen Gesellschaft. Selbstentwurf und Selbstbeschreibung im 20. Jahrhundert*, München 2000.

²²⁹ Gangolf HÜBINGER, „Störer, Wühler, Weichensteller. Die intellektuelle Mobilmachung im 20. Jahrhundert“, u: *Zeitschrift für Ideengeschichte*, 3/2009., br. 4, 47.-57., ovdje 50.

²³⁰ *Isto*, 51.

²³¹ Usp. detaljnije Gangolf HÜBINGER, *Gelehrte, Politik und Öffentlichkeit. Eine Intellektuellengeschichte*, Göttingen 2006.

Ako se u pogledu nastanka modernog intelektualca mogu razlikovati dva različita razdoblja, kakva je situacija s njegovim navodnim krajem? Jean-François Lyotard je 1983. godine govorio o „grobnici intelektualca“,²³² opravdavajući njegovu smrt epistemološkom nesigurnošću postmoderne: u vremenima u kojima se oprostilo od univerzalne istine kao regulativne ideje vodilje kritičkog diskursa, intelektualci su odslužili svoje kao njezini zagovornici. Govor o smrti intelektualaca pojačao se još jednom nakon smjene epoha 1989./1990. i kraja Hladnog rata. Nakon „kraja ideologija“ (Daniel Bell) ili čak „kraja povijesti“ (Francis Fukuyama) činilo se da intelektualci kao nositelji modernih idejnih borbi više nemaju svoju funkciju. Na nesigurnost statusa intelektualaca reagirali su, primjerice, Michel Foucault i Pierre Bourdieu u francuskoj raspravi, priznajući da je univerzalni intelektualac Sartreova kova, doduše, odslužio svoje, ali da je sada došlo vrijeme „specifičnih“ (Foucault) odnosno „kolektivnih“ (Bourdieu) intelektualaca.²³³ Čak i neovisno o tome smatra li se ove tipologijske razlike smislenima, već je i sama stalna rasprava o statusu intelektualaca od kraja 20. stoljeća dokaz njihovog daljnjeg postojanja. U svakom slučaju, može se ustvrditi da su se medijski uvjeti intelektualne intervencije ponovno promijenili s digitalnom revolucijom i krajem Gutenbergove ere. Stoga je u potpunosti suvislo danas raspravljati o novom tipu „medijskog intelektualca“²³⁴ ili „virtualnog intelektualca“,²³⁵ čiji primarni medij komunikacije više nije uvodni novinski članak nego televizijska emisija ili internetski blog. Međutim, i njihova se uloga može obuhvatiti Collinijevom formalnom definicijom intelektualca tako da malo toga govori u prilog tvrdnji da razdoblje intelektualaca završava s današnjim medijskim društvom i društvom znanja.²³⁶

²³² Jean-François LYOTARD, *Das Grabmal des Intellektuellen*, Graz 1985. [Esej iz te knjige „Tombeau de l'intellectuel“ prvi je put objavljen u *Le Monde* 8. listopada 1983.]

²³³ O ovim tipologijama usp. Ingrid GILCHER-HOLTEY, „Prolog“, u: ISTA (ur.), *Zwischen den Fronten. Positionskämpfe europäischer Intellektueller im 20. Jahrhundert*, Berlin 2006., 9.-21.; o raspravi o kraju intelektualaca također i M. WINOCK, *Das Jahrhundert der Intellektuellen*, 779.-796.; Martin MEYER (ur.), *Intellektuellendämmerung? Beiträge zur neusten Zeit des Geistes*, München/Wien 1992.

²³⁴ Stephan MOEBIUS, „Intellektuellensoziologie. Skizze zu einer Methodologie“, *Sozial. Geschichte Online*, 2/2010., 37.-63., ovdje 38., http://duepublico.uni-duisburg-essen.de/servlets/DocumentServlet/Derivate-24041/04_moebius_intellektuellensoziologie.pdf.

²³⁵ G. JÄGER, „Der Schriftsteller als Intellektueller“, 25.

²³⁶ Usp. i Martin CARRIER/Johannes ROGGENHOFER (ur.), *Wandel oder Niedergang? Die Rolle der Intellektuellen in der Wissensgesellschaft*, Bielefeld 2007. O trajnoj aktualnosti pitanja o ulozi i funkciji intelektualaca usp. i časopis *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 40/2010.

Konteksti i metode intelektualne historije

Intelektualna historija ima dodirne točke s nizom drugih historiografskih područja istraživanja i može se prakticirati različitim spoznajnim interesima i metodama. Iz dosad rečenoga već je postalo jasno da je intelektualac kao „protagonist javnosti“²³⁷ vezan uz povijest te (medijske) javnosti i da se intelektualnom historijom stoga mora baviti uzimajući u obzir medijsko-historijske okolnosti. Najvažnije susjedno područje intelektualne historije je historija ideja, s kojom zasigurno ima najviše preklapanja.²³⁸ Zanimamo li se za političke i društvene učinke ideja, moguće je detaljnije se pozabaviti intelektualcima kao njihovim „oblikovateljima i protagonistima“.²³⁹ Obrnuto, idejno-povijesno sporenje u vezi s pojedinim misliocima može se razriješiti baveći se njihovom javnom ulogom intelektualaca. Spoznajni interes može pritom oscilirati između usredotočenosti na razvitak mišljenja pojedinih intelektualaca i njihove uloge i funkcije u javnosti. Tako se i angloamerička *Intellectual History*, onda kada se prakticira kao „history of intellectuals“,²⁴⁰ u duhu *history of ideas* tradicionalno češće usredotočuje na pojedinačne mislioce i tekstove.²⁴¹ Na pitanje o političkom značaju ideja ovdje se uglavnom odgovara analizom svakog idejnog sklopa i njegovog političkog sadržaja.²⁴²

(dostupno online na: <http://www.bpb.de/files/BGG8SS.pdf>) kao i nulti broj novoosnovanog časopisa *Indes. Zeitschrift für Politik und Gesellschaft* (dostupno online na: http://indes-online.de/wp-content/uploads/2011/10/Indes_Herbst_2011.pdf).

- ²³⁷ A. FRANZMANN, *Der Intellektuelle als Protagonist der Öffentlichkeit*. Usp. i Ulrich OEVERMANN, „Der Intellektuelle. Soziologische Strukturbestimmung des Komplementär von Öffentlichkeit“, u: Andreas FRANZMANN/Sascha LIEBERMANN/Jörg TYKWER (ur.), *Die Macht des Geistes. Soziologische Fallanalysen zum Strukturtyp des Intellektuellen*, Frankfurt a. M. 2001., 13.-75; Christian FLECK/Andreas HESS/E. Stina LYON (ur.), *Intellectuals and their Publics. Perspectives from the Social Sciences*, Aldershot i dr. 2009.
- ²³⁸ Usp. iz francuske perspektive François DOSSE, „De l’histoire des idées à l’histoire intellectuelle“, u: Michel LEYMARIE/Jean-François SIRINELLI (ur.), *L’histoire des intellectuels aujourd’hui*, Paris 2003., 161.-182.; F. DOSSE, *La marche des idées. Histoire des intellectuels – histoire intellectuelle*, Paris 2003.
- ²³⁹ Harald BLUHM/Walter REESE-SCHÄFER, „Einleitung. Intellektuelle als Produzenten und Protagonisten politischer Ideen“, u: ISTI, *Die Intellektuellen und der Weltlauf. Schöpfer und Missionare politischer Ideen in den USA, Asien und Europa nach 1945*, Baden-Baden 2006., 7.-22.
- ²⁴⁰ Dominick LACAPRA, *Rethinking Intellectual History. Texts, Contexts, Language*, Ithaca 1983., 49.
- ²⁴¹ Usp. i Riccardo BAVAJ, „Intellectual History, Version: 1.0“, u: *Docupedia-Zeitgeschichte*, 13. 9. 2010., https://docupedia.de/zg/Intellectual_History?oldid=76819.
- ²⁴² Za intelektualnu historiju američkog obilježja usmjerenu na pojedine mislioce i politički idejni sadržaj njihovih spisa usp. primjerice Mark LILLA, *The Reckless Mind. Intellectuals*

Za razliku od nje, francuska intelektualna historija više se zanima za društveni značaj i djelovanje intelektualaca. Težište istraživanja pritom se premješta s pojedinaca na intelektualne mreže i miljee. Odlučujuću ulogu tu je imala „Groupe de recherche sur l'histoire des intellectuels“, koju je 1986. utemeljio Jean-François Sirinelli na pariškom *Institut d'histoire du temps présent*, a koju su kasnije, između ostalih, vodili Pascal Ory, Nicole Racine i Michel Trebitsch.²⁴³ U svome prvom preglednom prikazu – danas standardnom djelu s tog područja – Ory i Sirinelli programatski zahtijevaju trodiobu na „l'étude d'itinéraires, l'observation de structures de sociabilité et la mise en lumière de générations“.²⁴⁴ U pogledu „structures de sociabilité“ razlikuju još jednom između „réseaux' qui structurent et 'microclimat' qui caractérise un milieu intellectuel donné“.²⁴⁵ Kao prototipove takvih „sociabilités intellectuelles“ navode redakcije časopisa za kulturu, koji izlaze kao kristalizacijska jezgra intelektualnog miljea.²⁴⁶ Sirinelli je i sam u jednoj većoj studiji naglasio generacijski aspekt.²⁴⁷

in *Politics*, New York 2001.; Anson RABINBACH, *In the Shadow of Catastrophe. German Intellectuals between Apocalypse and Enlightenment*, Berkeley/Los Angeles – London 1997.; Richard WOLIN, *The Seduction of Unreason. The Intellectual Romance with Fascism from Nietzsche to Postmodernism*, Princeton – Oxford 2004. Nasuprot tome, prema francuskom tipu intelektualne historije više je usmjeren Tony JUDT, *Past Imperfect. French Intellectuals, 1944-1956*, Berkeley – Los Angeles – Oxford 1992.

²⁴³ Kao noviji zbornik s ovog područja usp. Michel LEYMARIE/Jean-François SIRINELLI (ur.), *L'histoire des intellectuels aujourd'hui*, Paris 2003.; kao kratak njemački pregled François BEILECKE, „Der Intellektuelle ist tot, es lebe der Intellektuelle! Anmerkungen zur neueren französischen Intellektuellenforschung“, u: *vorgänge*, 40/2001., br. 4, 41.-49.

²⁴⁴ P. ORY/J.-F. SIRINELLI, *L'histoire des intellectuels*, 239. i sl. Usp. i Jean-François SIRINELLI, „Les Intellectuels“, René RÉMOND (ur.), *Pour une histoire politique*, Paris 1988., 199.-232.

²⁴⁵ P. ORY/J.-F. SIRINELLI, *L'histoire des intellectuels*, 240.

²⁴⁶ Usp. i Michel GRUNEWALD/Hans Manfred BOCK, „Zeitschriften als Spiegel intellektueller Milieus“, u: ISTI (ur.), *Le milieu intellectuel de gauche en Allemagne, sa presse et ses réseaux (1890-1960) / Das linke Intellektuellenmilieu in Deutschland, seine Presse und seine Netzwerke (1890-1960)*, Bern 2002., 21.-32.; za analizu intelektualnih mreža usp. i François BEILECKE, „Netzwerke und Intellektuelle. Konzeptionelle Überlegungen zur politischen Rolle eines zivilgesellschaftlichen Akteurs“, u: ISTI/Katja MARMETSCHKE (ur.), *Der Intellektuelle und der Mandarin. Für Hans Manfred Bock*, Kassel 2005., 49.-65.

²⁴⁷ Jean-François SIRINELLI, *Génération intellectuelle. Khâgneux et normaliens dans l'entre-deux-guerres*, Paris 1988.; usp. i ISTI (ur.), *Génération intellectuelle. Effets d'âge et phénomène de générations dans le milieu intellectuel français*, Paris 1987.; o odnosu između generacijske povijesti i intelektualne historije usp. i Ron EYERMAN, *Between Culture and Politics. Intellectuals in Modern Society*, Cambridge 1994., 68.-95.; Daniel MORAT, „Die

U Njemačkoj se ne može razabrati nikakvo slično izraženo obilježje škole u intelektualnoj historiji. Međutim, istraživanje intelektualnih mreža i intelektualnih grupacija i ovdje igra važnu ulogu.²⁴⁸ Ono nerijetko slijedi znanstveno-sociološke pretpostavke o komunikacijskoj proizvodnji i širenju ideja u „kolektivima mišljenja“ (*in Denkkollektiven*).²⁴⁹ Te su se istraživačke pretpostavke posljednjih godina često primjenjivale u intelektualnim biografijama skupina ili pojedinaca tako da se upravo „društvenoznanstveno utemeljene biografske studije“²⁵⁰ mogu smatrati preferiranim oblikom u njemačkoj intelektualnoj historiji.²⁵¹

Istraživanje intelektualaca „u njihovom vremenu“, kako glasi omiljena formulacija u podnaslovima, obećava dvostruku spoznaju: kao prvo, suvremeni kontekst služi za razumijevanje biografije dotičnog intelektualaca, kao

Generation der Intellektuellen. Intellektuellenkultur und Generationsdiskurs in Deutschland und Frankreich 1900-1930“, u: Bernd WEISBROD (ur.), *Historische Beiträge zur Generationsforschung*, Göttingen 2009., 39.-76.

²⁴⁸ Usp. primjerice Richard FABER/Christine HOLSTE (ur.), *Kreise, Gruppen, Bünde. Zur Soziologie moderner Intellektuellenassoziation*, Würzburg 2000.; kao važnu pojedinačnu studiju Wolfgang ESSBACH, *Die Junghegelianer. Soziologie einer Intellektuellengruppe*, München 1988.

²⁴⁹ O pojmu *Denkkollektiv* usp. studiju koja je ponovno otkrivena u posljednjih nekoliko godina: Ludwik FLECK, *Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache. Einführung in die Lehre vom Denkstil und Denkkollektiv*, 4. izdanje, Frankfurt a. M. 1999. [1. izdanje Basel 1935].

²⁵⁰ Thomas JUNG/Stefan MÜLLER-DOHM, „Vorwort“, u: ISTI (ur), *Fliegende Fische. Eine Soziologie des Intellektuellen in 20 Porträts*, Frankfurt a. M. 2009., 9.-17., ovdje 12.

²⁵¹ Za primjenu Fleckova učenja na pojedinačne biografije usp. Thomas ETZEMÜLLER, *Sozialgeschichte als politische Geschichte. Werner Conze und die Neuorientierung der westdeutschen Geschichtswissenschaft nach 1945*, München 2001.; iz mnoštva drugih biografija s intelektualnohistorijskim pristupom usp. primjerice Martin DEHLI, *Leben als Konflikt. Zur Biographie Alexander Mitscherlichs*, Göttingen 2007.; Carola DIETZE, *Nachgeholtes Leben. Helmuth Plessner 1892-1985*, Göttingen 2006.; Jan Eike DUNKHASE, *Werner Conze. Ein deutscher Historiker im 20. Jahrhundert*, Göttingen 2010.; Jan ECKEL, *Hans Rothfels. Eine intellektuelle Biographie im 20. Jahrhundert*, Göttingen 2005.; Tobias FREIMÜLLER, *Alexander Mitscherlich. Gesellschaftsdiagnosen und Psychoanalyse nach Hitler*, Göttingen 2007.; Thomas KARLAUF, *Stefan George. Die Entdeckung des Charisma. Biographie*, München 2007.; Anne KWASCHIK, *Auf der Suche nach der deutschen Mentalität. Der Kulturhistoriker und Essayist Robert Minder*, Göttingen 2008.; Friedrich LENGER, *Werner Sombart 1863-1941. Eine Biographie*, München 1994.; Reinhard MEHRING, *Carl Schmitt. Aufstieg und Fall*, München 2009.; Florian MEINEL, *Der Jurist in der industriellen Gesellschaft. Ernst Forsthoff und seine Zeit*, Berlin 2011.; Stephan SCHLAK, *Wilhelm Hennis. Szenen einer Ideengeschichte der Bundesrepublik*, München 2008.

drugo ukupnost historijskih odnosa treba pak rasvijetliti bavljenjem pojedinim intelektualcima. Iza toga se često krije pretpostavka da intelektualci na poseban način predstavljaju duh vremena. Ako intelektualcima uistinu pripada „ključna uloga pri konstruiranju obrazaca percepcije, mišljenja i klasifikacije socijalnog svijeta“,²⁵² kako piše Ingrid Gilcher-Holtey, ako se mogu smatrati „nositeljima orijentacijskog znanja cjelokupnog društva“, ako predstavljaju „svijest društva, potencijalne nositelje njegove samospoznaje“,²⁵³ ako preuzimaju „funkciju javnog tumačenja svijeta i utemeljenja smisla (*Sinnstiftung*)“²⁵⁴ te ako „zastupajući čitavu javnost zaključuju javne kontroverze koje su od bitnog značaja za konsenzus zajednice o vrijednostima“,²⁵⁵ onda je jasno da se istraživanjem intelektualaca može nastojati doznati i nešto općenito o kolektivnim vrijednosnim predodžbama i obrascima utemeljenja smisla u nekome društvu te o „duhovnoj situaciji vremena“.²⁵⁶ U tom se pogledu intelektualna historija dodiruje s poviješću mentaliteta, diskursa i znanja.

Ipak, pritom treba biti na oprezu da se intelektualcima *a priori* ne pripíše posebna uloga, a da se najprije ne provjeri jesu li je u određenoj povijesnoj situaciji uistinu i imali. Naime, kao prvo, i drugi društveni akteri utemeljuju smisao i tumače svijet, te drugo, intelektualne se rasprave nerijetko odvijaju neovisno o političkim stavovima i vrijednosnim predodžbama većine stanovništva. No, uzmu li se u obzir ova ograničenja, jasno je da se u intelektualnim raspravama i kontroverzama nekog vremena može uočiti i izraz šire rasprostranjenih tumačenja i problemskih situacija, koji se u njima izražavaju.²⁵⁷

²⁵² I. GILCHER-HOLTEY, *Eingreifendes Denken*, 7.

²⁵³ Helene HARTH, „Les Intellectuels. Zur Rollendefinition eines modernen Sozialtypus“, u: Jürgen SIESS (ur.), *Widerstand, Flucht, Kollaboration. Literarische Intelligenz und Politik in Frankreich*, Frankfurt a. M. – New York 1984., 200.-218., ovdje 202. i 213.

²⁵⁴ G. JÄGER, „Der Schriftsteller als Intellektueller“, 14.

²⁵⁵ Andreas FRANZMANN, „Intellektuelle“, u: Rainer SCHÜTZEICHEL (ur.), *Handbuch Wissenssoziologie und Wissensforschung*, Konstanz 2007., 533.-545., ovdje 536.

²⁵⁶ Karl JASPERS, *Die geistige Situation der Zeit*, Berlin 1931.; Jürgen HABERMAS (ur.), *Stichworte zur geistigen Situation der Zeit*, 2 sveska, Frankfurt a. M. 1979.

²⁵⁷ O intelektualnoj historiji kao povijesti rasprava vidi i zbornik intelektualnih intervencija Eberhard RATHGEB (ur.), *Deutschland kontrovers. Debatten 1945 bis 2005*, München – Wien 2005.

²⁵⁸ Eva KREISKY, „Intellektuelle als historisches Modell“, u: ISTA (ur.), *Von der Macht der Köpfe. Intellektuelle zwischen Moderne und Spätmoderne*, Wien 2000., 11.-65., ovdje 38.

Područje istraživanja s kojim je intelektualna historija dosad imala prema- lo dodirnih točaka je rodna povijest. Intelektualac je „tip *sz* spolom“,²⁵⁸ kako piše Eva Kreisky, i to uglavnom muškim. Postoje, naravno, i poznate iznimke kao što su Virginia Woolf, Hannah Arendt, Simone de Beauvoir ili Susan Sontag, koje su također predmet historijskih istraživanja. Međutim, razmjer- no je malo studija koje se eksplicitno bave rodnom problematikom u inte- lektualnoj historiji. To se ne odnosi samo na pitanje intelektuali, ²⁵⁹ već i na specifične koncepte muškosti u intelektualnim udruženjima, muški habitus u intelektualnim raspravama ili pripisivanje nedostatka muškosti navodno feminiziranim intelektualcima. Iznimka su desno orijentirani intelektualci takozvane konzervativne revolucije, čiji se „muški fundamentalizam“ s vre- mena na vrijeme već tematizirao kao takav.²⁶⁰ Ukupno gledano, intelektualna bi historija profitirala od sustavnog uzimanja u obzir rodnog pitanja.

Tematska područja intelektualne historije

Naposljetku treba navesti nekoliko tema i tendencija uglavnom njemač- ke intelektualne historije posljednjih nekoliko godina, neovisno o tome što se to može ostvariti samo u obliku natuknica, bez zahtjeva za cjelovitošću. Dok je „rođenje intelektualaca“ u Dreyfusovoj aferi u Francuskoj iscrpno istraženo, intelektualci (Njemačkog) Carstva u intelektualnoj historiji bili su, doduše, važni, ali neusporedivo manje istraživani.²⁶¹ Umjesto njih, u fo-

²⁵⁹ Usp. Mary EVANS, „Can Women Be Intellectuals?“, u: C. FLECK/A. HESS/E. S. LYON, *Intellectuals and their Publics*, 29.-40.; Anne KWASCHIK, „Selbstentwürfe intellektueller Frauen als Herausforderung an die Intellektuellengeschichte: Am Beispiel von Simone de Beauvoir und Colette Audry“, u: *Querelles. Jahrbuch für Frauen- und Geschlechterforschung*, 15/2010., 165.-181.; Nicole RACINE, „Intellectuelles“, u: M. LEYMARIE/J.-F. SIRINELLI, *L'histoire des intellectuels aujourd'hui*, 341.-362.; Nicole RACINE/Michel TREBITSCH (ur.), *Intellectuelles. Du genre en histoire des intellectuels*, Paris 2004.

²⁶⁰ Bernd Weisbrod, „Kriegerische Gewalt und männlicher Fundamentalismus. Ernst Jün- gers Beitrag zur Konservativen Revolution“, u: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 49/1998., 542.-558.; usp. i Nicolaus SOMBART, *Die deutschen Männer und ihre Fein- de. Carl Schmitt – ein deutsches Schicksal zwischen Männerbund und Matriarchatsmythos*, München – Wien 1991.

²⁶¹ Usp. Gangolf HÜBINGER/Wolfgang J. MOMMSEN (ur.), *Intellektuelle im Deutschen Kai- serring*, Frankfurt a. M. 1993.; Wolfgang J. MOMMSEN, *Bürgerliche Kultur und politische Ordnung. Künstler, Schriftsteller und Intellektuelle in der deutschen Geschichte 1830-1933*, Frankfurt a. M. 2000. Međutim, određeni naglasak stavlja se i na povijest intelektualaca u Prvome svjetskom ratu; usp. Wolfgang J. MOMMSEN (ur.), *Kultur und Krieg. Die Rolle*

kusu istraživanja njemačke intelektualne historije dugo je vremena ispred svega ostalog bila Weimarska Republika.²⁶² Ti su radovi često slijedili temeljno pitanje o osjetljivom odnosu intelektualaca prema weimarskoj demokraciji i antidemokratskom mišljenju, fokusirajući se pritom uglavnom na intelektualce desne orijentacije, poput onih iz „konzervativne revolucije“.²⁶³ Osim toga, interes se posebno usmjeravao na procvat urbane intelektualne kulture lijevog, a često i židovskog obilježja.²⁶⁴ Nasuprot tome, posljednjih se godina interes nije proširio samo na lijevo antidemokratsko mišljenje,²⁶⁵ već posebno i na političke fenomene prelaženja te na „neugodna susjedstva“²⁶⁶ u „diskursima razmjene“ weimarskog vremena, koji prelaze granice političkih tabora.²⁶⁷ Pritom je pitanje privlačnosti fašizma (*appeal of fascism*)²⁶⁸ za intelektualce ostalo i dalje virulentno.

der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg, München 1996.; Christophe PROCHASSON/Anne RASMUSSEN, *Au nom de la patrie. Les intellectuels et la première guerre mondiale (1910-1919)*, Paris 1996.; Ulrich SIEG, *Jüdische Intellektuelle im Ersten Weltkrieg. Kriegserfahrung, weltanschauliche Debatten und kulturelle Neuentwürfe*, Berlin 2001.

- ²⁶² Wolfgang BIALAS/Georg G. IGGERS (ur.), *Intellektuelle in der Weimarer Republik*, Frankfurt a. M. 1996.; Manfred GANGL/Hélène ROUSSEL (ur.), *Les intellectuels et l'État sous la République de Weimar*, Rennes 1994.; Anthony PHELAN (ur.), *The Weimar Dilemma. Intellectuals in the Weimar Republic*, Manchester 1985.
- ²⁶³ Kao smjernicu usp. studiju Kurt SONTHEIMER, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik. Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933*, München 1962.; o „konzervativnoj revoluciji“ Stefan BREUER, *Anatomie der Konservativen Revolution*, Darmstadt 1993.; Rolf Peter SIEFERLE, *Die Konservative Revolution. Fünf biographische Skizzen*, Frankfurt a. M. 1995.; Roger WOODS, *The Conservative Revolution in the Weimar Republic*, London – New York 1996.
- ²⁶⁴ Usp. Helga GREBING, „Jüdische Intellektuelle und ihre politische Identität in der Weimarer Republik“, u: *Mitteilungsblatt des Instituts für soziale Bewegungen*, 34/2005., 11.-23.; Wolfgang BIALAS/Burkhard STENZEL (ur.), *Die Weimarer Republik zwischen Metropole und Provinz. Intellektuellendiskurse zur politischen Kultur*, Weimar – Köln – Wien 1996. Pretežito gradski karakter intelektualnih miljea višestruko je istaknut i u drugim kontekstima; usp. primjerice Walter PRIGGE (ur.), *Städtische Intellektuelle. Urbane Milieus im 20. Jahrhundert*, Frankfurt a. M. 1992; Thomas BENDER, *New York Intellect. A History of Intellectual Life in New York City, from 1750 to the Beginnings of Our Own Time*, New York 1987.
- ²⁶⁵ Riccardo BAVAJ, *Von links gegen Weimar. Linkes antiparlamentarisches Denken in der Weimarer Republik*, Bonn 2005.
- ²⁶⁶ Helmut LETHEN, „Unheimliche Nachbarschaften. Neues vom neusachlichen Jahrzehnt“, u: *Jahrbuch zur Literatur der Weimarer Republik*, 1/1995., 76.-92.; također i ISTI, *Verhaltenslehren der Kälte. Lebensversuche zwischen den Kriegen*, Frankfurt a. M. 1994.
- ²⁶⁷ Usp. Manfred GANGL/Gérard RAULET (ur.), *Intellektuellendiskurse in der Weimarer Republik. Zur politischen Kultur einer Gemengelage*, Frankfurt a. M. – New York 1994.
- ²⁶⁸ Alastair HAMILTON, *The Appeal of Fascism. A Study of Intellectuals and Fascism 1919-1945*, London 1971.

To pitanje jasno obilježava i radove o nacionalsocijalizmu posvećene intelektualcima odanima režimu, u kojima se istražuju različiti načini sudionništva u njemu kao i pronalazjenja međuprostora za intelektualne intervencije i afirmaciju u uvjetima totalitarne diktature.²⁶⁹ Pored toga postoji i opsežno istraživanje intelektualaca u egzilu te u takozvanoj unutrašnjoj emigraciji.²⁷⁰ Istraživanje egzila dosad se bavilo i pitanjem povratka nakon 1945. godine. Time su istraživačkom perspektivom obuhvaćeni intelektualni kontinuiteti preko političkih lomova 1933. i 1945. godine.²⁷¹ Pitanje kontinuiteta i lomova bilo je u središtu i mnogih drugih studija intelektualne historije posljednjih godina.²⁷² Posebno to vrijedi za ulogu intelektualaca desne orijentacije kao idejnih začetnika i sljedbenika nacionalsocijalizma koji su se nakon 1945. godine na različite načine prilagodili novim političkim okolnostima.²⁷³ Studije o ulozi intelektualaca u Saveznoj Republici Njemačkoj s time u vezi usredotočile su se s jedne strane na intelektualnu preradu nacionalsocijalističke prošlosti,²⁷⁴ a s druge na pitanje „intelektualnog osnutka

²⁶⁹ Usp. Wolfgang BIALAS/Manfred GANGL (ur.), *Intellektuelle im Nationalsozialismus*, Frankfurt a. M. 2000.

²⁷⁰ Usp. naročito godišnjak u izdanju Društva za istraživanje egzila (*Gesellschaft für Exilforschung*): *Exilforschung. Ein internationales Jahrbuch* kao i Mario KESSLER, *Exil und Nach-Exil. Vertriebene Intellektuelle im 20. Jahrhundert*, Hamburg 2002.; Peter BURSCHEL/Alexander GALLUS/Markus VÖLKELE (ur.), *Intellektuelle im Exil*, Göttingen 2011.; o unutrašnjoj emigraciji Claus-Dieter KROHN (ur.), *Aspekte der künstlerischen inneren Emigration 1933-1945* (Exilforschung. Ein internationales Jahrbuch 12), München 1994.

²⁷¹ Usp. primjerice Irmela von der LÜHE/Axel SCHILDT/Stefanie SCHÜLER-SPRINGORUM (ur.), „*Auch in Deutschland waren wir nicht wirklich zu Hause*“. *Jüdische Remigration nach 1945*, Göttingen 2008.; Claus-Dieter KROHN/Axel SCHILDT (ur.), *Zwischen den Stühlen? Remigranten und Remigration in der deutschen Medienöffentlichkeit der Nachkriegszeit*, Hamburg 2002.

²⁷² Kao aktualni svezak koji obuhvaća mnoge pojedinačne studije u formi eseja usp. Alexander GALLUS/Axel SCHILDT (ur.), *Rückblickend in die Zukunft. Politische Öffentlichkeit und intellektuelle Positionen in Deutschland um 1950 und um 1930*, Göttingen 2011.

²⁷³ Smjernice su pritom dali Jerry Z. MULLER, *The Other God that Failed. Hans Freyer and the Deradicalization of German Conservatism*, Princeton 1987.; Dirk van LAAK, *Gespräche in der Sicherheit des Schweigens. Carl Schmitt in der politischen Geistesgeschichte der frühen Bundesrepublik*, Berlin 1993.; kao studiju novijeg datuma usp. Daniel MORAT, *Von der Tat zur Gelassenheit. Konservatives Denken bei Martin Heidegger, Ernst Jünger und Friedrich Georg Jünger 1920-1960*, Göttingen 2007.

²⁷⁴ Dirk A. MOSES, *German Intellectuals and the Nazi Past*, Cambridge 2007.; Elliot Y. NEAMAN, *A Dubious Past. Ernst Jünger and the Politics of Literature after Nazism*, Berkeley 1999.

Savezne Republike Njemačke“. Pritom se uglavnom raspravljalo je li tome više doprinijela lijeva ili liberalno-konzervativna strana.²⁷⁵

Pitanje o ulozi intelektualaca u pokretu '68 i takozvane Nove ljevice 1970-ih godina, koje je obilježavalo onodobne intelektualne rasprave,²⁷⁶ u istraživanju je potisnuto u pozadinu. Prevladalo je općenitije bavljenje intelektualnim raspravama o državi.²⁷⁷ Istraživanja o intelektualcima u Njemačkoj Demokratskoj Republici i ostalim zemljama Istočnog bloka usredotočila su se u prvom redu na njihov odnos prema državi i na njihovu disidentsku ulogu.²⁷⁸ Dok se broj pojedinačnih studija o intelektualcima u Njemačkoj Demokratskoj Republici zadržao unutar određenih granica, rasprave o ponovnom ujedinjenju te o promjenama i lomovima na intelektualnom polju oko 1990. godine naišle su na pojačanu pažnju u novijoj intelektualnoj hi-

²⁷⁵ Usp. Clemens ALBRECHT i dr., *Die intellektuelle Gründung der Bundesrepublik. Eine Wirkungsgeschichte der Frankfurter Schule*, Frankfurt a. M. 1999; o kritičkoj teoriji također i Alex DEMIROVIĆ, *Der nonkonformistische Intellektuelle. Die Entwicklung der Kritischen Theorie zur Frankfurter Schule*, Frankfurt a. M. 1999.; kao suprotan koncept Jens HACKE, *Philosophie der Bürgerlichkeit. Die liberalkonservative Begründung der Bundesrepublik*, Göttingen 2006.; o stajalištima između lijevih i desnih liberala također Sean FÖRNER, *Elites for Democracy. German Intellectuals, Cultural Tradition, and Political Renewal after 1945* (u tisku); Marcus M. PAYK, *Der Geist der Demokratie. Intellektuelle Orientierungsversuche im Feuilleton der frühen Bundesrepublik. Karl Korn und Peter de Mendelssohn*, München 2008.; o raspravama o osnutku općenito usp. Monika BOLL, *Nachtprogramm. Intellektuelle Gründungsdebatten in der frühen Bundesrepublik*, Münster 2004.; Franz-Werner KERSTING/Jürgen REULECKE/Hans-Ulrich THAMER (ur.), *Die zweite Gründung der Bundesrepublik. Generationswechsel und intellektuelle Wortergreifungen 1955-1975*, Stuttgart 2010.

²⁷⁶ Usp. pregled u: Roman LUCKSCHEITER, „Intellektuelle in der Bundesrepublik 1968-1989“, u: J. SCHLICH, *Intellektuelle im 20. Jahrhundert in Deutschland*, 325.-341.; osim toga Oskar NEGZ, *Achtundsechzig. Politische Intellektuelle und die Macht*, Göttingen 1995.; o suvremenim intelektualcima bliskima SPD-u usp. Ulrich von ALEMANN i dr. (ur.), *Intellektuelle und Sozialdemokratie*, Opladen 2000.

²⁷⁷ Usp. Dominik GEPPERT/Jens HACKE (ur.), *Streit um den Staat. Intellektuelle Debatten in der Bundesrepublik 1960-1980*, Göttingen 2008.

²⁷⁸ Usp. András BOZÓKI (ur.), *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Budapest 1999.; Werner MITTENZWEI, *Die Intellektuellen. Literatur und Politik in Ostdeutschland 1945-2000*, Leipzig 2001.; Agnes ARNDT, *Intellektuelle in der Opposition. Diskurse zur Zivilgesellschaft in der Volksrepublik Polen*, Frankfurt a. M. – New York 2007.; o inteligenciji u Njemačkoj Demokratskoj Republici koja je djelomično imala ulogu stupa države usp. pak Dieter SEGERT, „Intelligenz und Macht. Der Beitrag der intellektuellen Dienstklasse zu Stabilität und Wandel in der DDR“, u: Astrid LORENZ/Werner REUTTER (ur.), *Ordnung und Wandel als Herausforderungen für Staat und Gesellschaft*, Opladen 2009., 129.-147.

storiji, sve do najnovijih rasprava o Berlinskoj Republici.²⁷⁹ Ukupno gledajući, o njemačkoj intelektualnoj historiji 20. stoljeća može se stoga govoriti kao o vrlo dobro obrađenom istraživačkom polju u usponu.

Međutim, u njemačkoj intelektualnoj historiji od Carstva pa do ponovnog ujedinjenja vrlo je uočljivo dugotrajno djelovanje nacionalne paradigme.²⁸⁰ Čak se i komparativna intelektualna historija – ne samo u Njemačkoj – dugo orijentirala prema predodžbi o jasno razgraničenim nacionalnim intelektualnim kulturama koje je moguće uspoređivati i međusobno i s francuskim idealtipskim modelom.²⁸¹ Nasuprot tome, istraživanja o intelektualcima posljednjih su se godina sve više zanimala i za međunarodne procese transfera i razmjene te za transnacionalne intelektualne mreže.²⁸² Posebno važnu ulogu imalo je pritom pitanje o funkciji intelektualaca u europskom pokretu pomirbe (*Verständigungsbewegung*) i integraciji.²⁸³ Za vrijeme Hlad-

²⁷⁹ Usp. Wolfgang BIALAS, *Vom unfreien Schweben zum freien Fall. Ostdeutsche Intellektuelle im gesellschaftlichen Umbruch*, Frankfurt a. M. 1996.; Michael GEYER (ur.), *The Power of Intellectuals in Contemporary Germany*, Chicago – London 2001.; Wolfgang JÄGER/Ingeborg VILLINGER, *Die Intellektuellen und die deutsche Einheit*, Freiburg 1997.; Jan-Werner MÜLLER, *Another Country. German Intellectuals, Unification and National Identity*, New Haven 2000.; Michael SCHÄFER, *Die Vereinigungsdebatte. Deutsche Intellektuelle und deutsches Selbstverständnis 1989-1996*, Baden-Baden 2002.; o Berlinskoj Republici Jan Ingo GRÜNER, *Ankunft in Deutschland. Die Intellektuellen und die Berliner Republik 1998-2006*, Diss. FU Berlin 2010.

²⁸⁰ Usp. idealtipski Gerd LANGGUTH (ur.), *Die Intellektuellen und die nationale Frage*, Frankfurt a. M. 1997.

²⁸¹ Usp. osim COLLINI, *Absent Minds* primjerice François BEILECKE/Katja MARMETSCHKE (ur.), *Der Intellektuelle und der Mandarin. Für Hans Manfred Bock*, Kassel 2005.; Jeremy JENNINGS/Anthony KEMP-WELCH (ur.), *Intellectuals in Politics. From the Dreyfus Affair to Salman Rushdie*, London – New York 1997.; Michel TREBITSCH/Marie-Christine GRANJON (ur.), *Pour une histoire comparée des intellectuels*, Paris 1998.; za „francuski model“ Joseph JURT, „Les intellectuels. Ein französisches Modell“, u: S. HANUSCHER/T. HÖRNIGK/C. MALENDE, *Schriftsteller als Intellektuelle*, 103.-133.

²⁸² Usp. Ulrike ACKERMANN, *Sündenfall der Intellektuellen. Ein deutsch-französischer Streit von 1945 bis heute*, Stuttgart 2000.; Christophe CHARLE/Julien VINCENT/Jay WINTER (ur.), *Anglo-French Attitudes. Comparisons and Transfers between English and French Intellectuals since the Eighteenth Century*, Manchester 2007.; Christophe CHARLE/Jürgen SCHRIEWER/Peter WÄGNER (ur.), *Transnational Intellectual Networks. Forms of Academic Knowledge and the Search for Cultural Identities*, Frankfurt a. M. – New York 2004.; Gilbert MERLIO (ur.), *Ni gauche, ni droite. Les chassés-croisés idéologiques des intellectuels français et allemands dans l'Entre-deux-guerres*, Talence 1995.

²⁸³ Usp. André BACHOUD/Josefina CUESTA/Michel TREBITSCH (ur.), *Les intellectuels et l'Europe de 1945 à nos jours*, Paris 2000.; Gisèle SAPIRO (ur.), *L'espace intellectuel en Europe. De la formation des Etats-nations à la mondialisation. XIXe-XXIe siècle*, Paris 2009.

nog rata u obzir su se uzimali i odnosi u transatlantskim transferima.²⁸⁴ Međutim, u oba su se slučaja u središtu istraživanja nalazili europski i sjevernoamerički intelektualci. Uloga intelektualaca u izvaneuropskim društvima dosad se uglavnom istraživala samo u okviru regionalnih studija.²⁸⁵ Ovdje postoji potreba za nadoknađivanjem propuštenoga kako bi se i u intelektualnoj historiji uhvatio priključak s aktualnim stanjem globalne historije te kako bi se prevladala ne samo nacionalna već i eurocentrična paradigma.

Prevela Ivana Cvijović Javorina

Preporučena literatura

- Dietz BERING, *Die Epoche der Intellektuellen 1898-2001. Geburt, Begriff, Grabmal*, Berlin 2010.
- Hans Manfred BOCK, „Der Intellektuelle als Sozialfigur. Neuere vergleichende Forschungen zu ihren Formen, Funktionen und Wandlungen“, u: *Archiv für Sozialgeschichte*, sv. 51, Bonn 2011., 591.-643.
- Christophe CHARLE, *Vordenker der Moderne. Die Intellektuellen im 19. Jahrhundert*, Frankfurt a. M. 2001.
- Stefan COLLINI, *Absent Minds. Intellectuals in Britain*, Oxford 2006.
- Michael GEYER (ur.), *The Power of Intellectuals in Contemporary Germany*, Chicago 2001.
- Ingrid GILCHER-HOLTEY (ur.), *Zwischen den Fronten. Positionskämpfe europäischer Intellektueller im 20. Jahrhundert*, Berlin 2006.
- Ingrid GILCHER-HOLTEY, *Eingreifendes Denken. Die Wirkungschancen von Intellektuellen*, Weilerswist 2007.

²⁸⁴ Usp. primjerice Volker BERGHAIN, *Transatlantische Kulturkriege. Shepard Stone, die Ford-Stiftung und der europäische Antiamerikanismus*, Stuttgart 2004.; Tim B. MÜLLER, *Krieger und Gelehrte. Herbert Marcuse und die Denksysteme im Kalten Krieg*, Hamburg 2010.

²⁸⁵ Usp. primjerice Takemitsu MORIKAWA (ur.), *Japanische Intellektuelle im Spannungsfeld von Okzidentalismus und Orientalismus*, Kassel 2008.; Mabel MORAÑA/Bret GUSTAFSON (ur.), *Rethinking Intellectuals in Latin America*, Madrid – Frankfurt a. M. 2010.; Martha ZAPATA GALINDO, *Preis der Macht. Intellektuelle und Demokratisierungsprozesse in Mexiko 1968-2000*, Berlin 2006.; Toyin FALOLA, *Nationalism and African Intellectuals*, Rochester, New York 2001.; Frank SCHULZE-ENGLER, *Intellektuelle wider Willen. Schriftsteller, Literatur und Gesellschaft in Ostafrika 1960-1980*, Essen 1992.

- Sven HANUSCHEK, Therese HÖRNIGK, Christine MALENDE (ur.), *Schriftsteller als Intellektuelle. Politik und Literatur im Kalten Krieg*, Tübingen 2000.
- Gangolf HÜBINGER, Thomas HERTFELDER (ur.), *Kritik und Mandat. Intellektuelle in der deutschen Politik*, Stuttgart 2000.
- Gangolf HÜBINGER, *Gelehrte, Politik und Öffentlichkeit. Eine Intellektuellengeschichte*, Göttingen 2006.
- Michel LEYMARIE, Jean-François SIRINELLI (ur.), *L'histoire des intellectuels aujourd'hui*, Paris 2003.
- Nicole RACINE, Michel TREBITSCH (ur.), *Intellectuelles. Du genre en histoire des intellectuels*, Paris 2004.
- Jutta SCHLICH (ur.), *Intellektuelle im 20. Jahrhundert in Deutschland. Ein Forschungsbericht (= Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur, Sonderheft 11)*, Tübingen 2000.
- Denis SDVIZKOV, *Das Zeitalter der Intelligenz. Zur vergleichenden Geschichte der Gebildeten in Europa bis zum Ersten Weltkrieg*, Göttingen 2006.
- Michel WINOCK, *Das Jahrhundert der Intellektuellen*, Konstanz 2003.

François Dosse

Intelektualna historija

Povijest intelektualaca od nedavno naginje emancipaciji kao specifično i autonomno polje istraživanja u sociološkim i historijskim disciplinama, u preplitanju s političkom, socijalnom i kulturnom historijom.²⁸⁶ Intelektualna povijest dugo je bila proskribirano područje jer se tijekom 1960-ih i 1970-ih, kada su historija dugoga trajanja i serijalna historija dominirale bez premca, smatrala prebliskom individualnom, biografskom, političkom te „dezinkarniranoj“ povijesti ideja. Obezvređivanje svjesnog djelovanja prouzrokovalo je marginalizaciju „sjajne“ („*claires*“) intelektualne produkcije u korist mentalitetâ, kao što je historijska znanost obezvrijedila toliko drugih predmeta istraživanja. Na tu se diskreditaciju nadovezuje veći interes za masovne fenomene (*les phénomènes massifiants*) na uštrb elitnih grupa. Trebalo je čekati do nedavno kako bi se u Francuskoj uočio razvoj interesa za tu historiju intelektualaca (*histoire des clercs*).

U Francuskoj do sredine 1980-ih među povjesničarima nije bio vidljiv razvitak tog područja istraživanja kao zasebnog. Ono je već postojalo, ali reducirano na marginalne iskaze, poput onog Jeana Toucharda s poviješću političkih ideja na *Sciences-po* ili «epistemološku» historiju znanosti Bachelarda i Canguilhema, koja je sudjelovala u konstrukciji intelektualne historije. Taj razvitak povezan je s promjenom paradigme u humanističkim znanostima. Možda ga također treba povezati s „ljepotom smrti“ („*beauté du mort*“), s nestajanjem figure univerzalno angažiranog intelektualca, takve kakvu je utjelovio Zola tijekom afere Dreyfus 1898. godine. Tu promjenu uočio je već Foucault kada je definirao modernost „specifičnog“ intelektualca odricanjem od njegova univerzalnog poziva. Pierre Nora postavio je isto pitanje mogućeg nestajanja figure intelektualca: „Danas možemo istovremeno oplakivati smrt intelektualca i žaliti množenje vrste (*prolifération de l'espèce*).“ Zahvaljujući povjesničarima, intelektualci bi tako imali svoj labuđi pjev. Na-stoji se uključiti, razvrstati i utvrditi repertoar prije nego što ih se konačno

²⁸⁶ [Tekst François Dossea „Histoire intellectuelle“ objavljen je u zborniku *Historiographie: concepts et débats*, Christian Delacroix, François Dosse et al. (ur.), Pariz 2010, sv. I, str. 378-390. (nap. prev.)]

pokopa. Ohlađeni predmet, u nedostatku pravog uloga u sadašnjosti, postat će predmet historije, plaćajući visoku cijenu za svoje kompromitiranje tijekom tragičnog 20. stoljeća. U blizini te historije intelektualaca razvila se intelektualna historija, u pravom smislu riječi, isprepletana s klasičnom historijom ideja, historijom filozofije, historijom mentaliteta te kulturnom historijom. To područje istraživanja također teži osamostaljivanju. Ta intelektualna historija ima ambiciju usklađivati djela, njihove autore i kontekste u kojima su nastajala, ostvarujući to pristupom koji odbija osiromašenje svedeno na alternativu između internalističkog čitanja djela i eksternalističkog pristupa, koji privilegira određene mreže socijalabilnosti. Intelektualna historija želi tako prikazati djela, put, planove kretanja s one strane disciplinarnih granica. Carl Schorske dao je vrlo široku definiciju što može biti intelektualna historija: „Povjesničar nastoji smjestiti i interpretirati djelo u vremenu i upisati ga u raskrižje dviju snažnih linija: jedne vertikalne, dijakronijske, kojom neki tekst ili sustav mišljenja povezuje sa svime što im je prethodilo u istoj grani kulturne aktivnosti... te druge, horizontalne, sinkronijske, kojom povjesničar uspostavlja vezu između sadržaja intelektualnog objekta i onoga što postoji u drugim domenama u istoj epohi.“

Ta intelektualna historija već je bogata debatama između različitih tendencija. Roger Chartier smješta novo područje istraživanja na raskrižju između historije društveno diferenciranih praksi i historije reprezentacija s ciljem da objasni različite oblike aproprijacije. Ta pluralizacija kulturnih konstrukcija narušava temeljno dualnu opoziciju dominirajući/dominirani dosad korištenu kod osmišljavanja rasprnutih opisa (*descriptions éclatées*) unutar socioprofesionalne hijerarhije. Propitivanje organizirajućeg kapaciteta mreže čitanja (*grille de lecture*) dalo je središnje mjesto pitanju oblika aproprijacije. Ta orijentacija mnogo duguje Michelu de Certeau koji je proučavao svakodnevne prakse aproprijacije čije su karakteristike kratkotrajnost, nepostojanost i bezmjestnost (*sans lieux*). Tijekom historizacije načina pristupa čitatelja, oslonaca čitanja, de Certeauova pozicija je posebno sugestivna sa svojom distinkcijom između „krivolova“ čitatelja i kumulativnosti pisanja. Njegovo istraživanje o svakodnevnim praksama imalo je za cilj restituirati načine „rada s“ (*„faire avec“*), odnosno, neoznačive taktike koje razvijaju svoje logike unutar samih strategija što ih proizvođači stvaraju kao mjesto stanovanja, kuhanja, kretanja, čitanja...

To je u biti zahvat intelektualaca koji je prevladavao među francuskim povjesničarima, počinjući s njihovim političkim angažmanom. Nedavno obnovljeni interes za intelektualnu historiju zasigurno je slijedio put obnove političke historije, što dokazuju publikacije Jean-Françoisa Sirinellija. Ta historija istodobno hoće biti „arheologija, geografija i genealogija“. Arheologija u smislu potrage za izvornom solidarnošću i generacijskom stratifikacijom, geografija u smislu rasvjetljavanja mjesta i mreža intelektualne produkcije te genealogija s dokazivanjem srodstvenih odnosa koje se povezuje s prošlošću. Ta historija nastoji mobilizirati tri alata da bi izbjegla opasnosti historije ideja: „izučavanje itinerera, osvjetljavanje generacija i promatranje struktura socijabilnosti“.

Socijalna istraživanja intelektualaca udvajaju se otkrivanjem njihovih mreža socijabilnosti, a artikuliraju se prije svega oko trojstva „regrutacija – prepoznavanje – stratifikacija“. Časopisi su, na primjer, dobre promatračnice tih putanja. Međutim, postoje i druge poput potpisivanja manifestâ i drugih peticija kojima intelektualni *milieu* označava protest. Ti indikatori dobar su seizmograf za povjesničara, sukladan istraživanju mreža, što sa svoje strane omogućuje rekonstrukciju pojedinačnih mikroklima. Takav pristup ima prednost oslobađanja od mehanizama pojednostavljenih uzročnosti te isticanja kompleksnosti i kontingencije. Značajno se razlikuje od burdjevske koncepcije socijabilnosti, koja se oslanja na samu strategijsku osnovu optimalizacije vlastitih interesa i na osvajanje moći, zato što i mnogi drugi parametri ulaze u igru. Dakle, razmišljajući u smislu interesa, taj pristup može zamijeniti onaj koji vrednuje istraživanje intelektualnog polja kao magnetnog polja, napose s obzirom na koncept izabrane srodnosti (*d'affinité élective*), kako ga je oblikovao Michael Löwy (*Rédemption et utopie. Le judaïsme libertaire en Europe centrale*, PUF, 1997). Taj je pristup najučinkovitiji za objašnjenje mreža socijabilnosti.

Svakako je povezano s oblicima koje je intelektualna historija dobila u anglosaksonskom svijetu, a osobito u Njemačkoj, to što smo u Francuskoj danas svjedoci novog uspona studija o samome polju istraživanja misli i njezine evolucije, što pak transformira povijest intelektualaca u stvarnu intelektualnu historiju. Stvarna promjena koju je doživjela intelektualna historija u SAD-u istodobna je s onim što je označeno kao lingvistički obrat, koji je temeljito protresao to područje istraživanja, preokrećući pitanja, modificirajući meto-

de pristupa i dajući više strogosti u poduzetim istraživanjima. Lingvistički obrat kristalizirao se vrlo brzo i izrazio se, između ostalog, antologijom dvadeset i osam manifestnih tekstova, koju je pod naslovom *The Linguistic Turn* uredio filozof Richard Rorty 1967. godine. To je rezultiralo obnovljenom intelektualnom historijom, osnaženom novim ambicijama. Još jači je bio odjek čuvenoga – preuranjenog – djela Haydena Whitea *Metahistory*, objavljenog 1973. godine, međutim, dugo zanemarivanog u Francuskoj, gdje još uvijek nije prevedeno. Hayden White, prihvaćajući postsaussirovsku strukturalističku paradigmu, formulirao je odlučan preokret spram orijentacija tradicionalne historije ideja koju je u SAD-u utjelovljavao Arthur Lovejoy.

Značajan trenutak u nastojanju da se artikulira socijalnu historiju s doprinosima lingvističkog obrata je uključivanje dvojice američkih povjesničara sa Sveučilišta Cornell, Stevena Kaplana i Dominicka LaCapre, koji su inicirali održavanje kolokvija na o toj temi u travnju 1980. godine na Sveučilištu Cornell u državi New York. Iz kolokvija je proizašla publikacija usredotočena na načine poimanja intelektualne historije. LaCapra je predložio redefiniranje šest problemskih okvira za obnavljanje intelektualne historije i dokazao da su odnosi koji postoje između teksta i njegova konteksta kompleksni odnosi značenjskih praksi o kojima treba misliti kao o jedinstvenim formama intertekstualnosti. Povjesničar, dakle, treba izbjegavati sklonost ka pojednostavljenoj redukciji teksta kao puke reprezentacije njegova vanjskog konteksta. Problemsko polje koje je LaCapra opisao definira intelektualnu historiju više u smislu procesa istraživanja nego u smislu metodoloških pravila ili izvora obavijesti o prošlosti.

Ta obnova sklonosti prema intelektualnoj historiji sa sobom je također donijela i nastanak cijele jedne struje obnovljene historije književnosti koja se pojavila početkom 1980-ih u SAD-u. Ona je uzela u obzir u obzir lingvistički obrat, definirajući otvoreni program poznat kao novi historizam (*New Historicism*), prema formulaciji Stephena Greenblatta, jednog od njegovih predstavnika. Nositelji novog historizma – pored Stephena Greenblatta – Louis Montrose, Joël Fineman, Richard Terdiman i njihove kolege inzistirali su na oblikovnim kapacitetima retorike kao i na načinu njezine recepcije i aproprijacije. Louis Montrose precizirao je paradigmatšku poziciju nove kritike govoreći kako je njezina zadaća, kako ju je on zamislio, bila ispitati „povijesnost tekstova i tekstualnost povijesti“.

Na raskrižju filozofije, historije, politologije i lingvistike, škola nazvana kembridžskom odbacila je lažne dokaze i intelektualnoj historiji otvorila polje refleksije, istodobno snažno kontekstualizirane kao i osjetljive prema jedinstvenosti povijesnih situacija te zaokupljene novim formuliranjima pitanja proisteklih iz iskustva lingvističkog obrata u tradiciji Wittgensteinovih doprinosa u *Filozofijskim istraživanjima*. Imena i radovi te škole postaju bolje poznata i na ovoj strani La Manchea. John Dunn, John G. A. Pocock (profesor povijesti na Sveučilištu Johns Hopkins u Baltimoreu), Quentin Skinner (profesor na Sveučilištu Cambridge) prevedeni su na francuski, a njihove teze predmet su diskusija. Temeljni izvor inspiracije za tu struju ukorijenjen je u lingvističkoj misli kembridžskih filozofa tijekom 1950-ih, kao i u refleksiji o govornim činovima (*speech acts*) koje su istodobno na Oxfordu i drugdje razvijali John L. Austin i John R. Searle, privilegirajući lingvistiku iskazivanja (*une linguistique de l'énonciation*) strogo podložnu kontekstualnim varijacijama. Ta dva svijeta, onaj povjesničara i onaj filozofa jezika, obično su strani jedan drugome, a iznimka koju čini spomenuta kembridžska škola i više je nego izvanredna. Najveći pomak do kojeg su dospjeli sastoji se u privilegiranju stanovitoga kontekstualnog pristupa zaslugom doprinosa historijske semantike, prekinuvši tako s isključivo genealoškim ispitivanjem koje su počeli realizirati već sami ovi začetnici moderne političke misli. Njihov je cilj objasniti nastanak modernog shvaćanja države pri čemu se oslanjaju na ono što je bila „opća društvena i intelektualna matrica iz koje su proizašla“ djela njezinih glavnih teoretičara. Cilj je dakle najskrupuloznija restitucija intelektualnog konteksta u kojem je stanovit broj teoretičara političkog elaborirao svoje teze. Zastupnici bitno povjesničarskog pristupa, autori te kembridžske škole pažljivi su spram kategorija mišljenja proučavane epohe i jezika koji se tada upotrebljavao, distancirajući se od svih oblika projekcije iz vlastite stvarnosti. Njihov temeljni doprinos proistječe iz sposobnosti da ispitaju tekstove u kontekstima, izbjegavajući tako zamke posve internalističkog pristupa historije ideja, ali istovremeno uzimajući ozbiljno u obzir ono o čemu tekstovi govore, ne svodeći ih na izvanjske činjenice. Polazeći od izvanjskosti tekstova, takva istraživanja pridonose njihovu rasvjetljavanju na nov način, koji pak ne obesmišljava obrnuti pristup od unutrašnjosti tekstova prema njihovoj izvanjskosti. Jednostavno, mijenjajući mjerila analize, takva istraživanja otkrivaju dimenzije koje su nezamjetljive drugačijim pristupom.

Nasljedovatelji lingvističkog obrata u njegovoj pragmatičnoj verziji nastoje restituirati ono što pisanje želi reći pronalaženjem „*čina* koji poduzimaju njihovi autori samim time što pišu“ („*l'acte que commettaient leurs auteurs en les écrivant*“). Takva perspektiva pretpostavlja posebno oštru pažnju usmjerenu na filološke činjenice proučavane epohe, na mentalne i kulturne kategorije trenutka, ne ograničavajući se na njih jer su svi svjesni da oni dobro interpretiraju. U potrazi za takvim smještanjem teksta u kontekst kojemu pripada, ne radi se samo o dekoru koji se nudi za interpretaciju: to je sam akt interpretacije, upravo onaj kojim se započinje. Kembridžska škola uspjela je tako historijski propitati političku filozofiju, u potpunosti uvažavajući jedinstvenost političkog mišljenja nesvodivog na kontekst iskazivanja. Paralelno s tim metodološkim doprinosom zbog kojeg ti povjesničari izbjegavaju pogrešne dileme između internalizma i eksternalizma, okreću se heurističkim prepozicijama koje dubinski modificiraju našu percepciju o modernom prijelomu (*la rupture moderne*), ukazujući na to kako se autonomizacija političke misli na Zapadu ukorijenila u makijavelističkom momentu (*moment machiavélien*), kako ga označava John Pocock, a koji nadilazi samog Machiavellija i njegovo djelo jer uključuje čitavo razdoblje nastajanja građanskog humanizma u Firentinskoj Republici na početku 16. stoljeća.

Druga značajna figura kembridžske škole, Quentin Skinner, imenovan je profesorom političkih znanosti na Sveučilištu Cambridge 1978. godine, s trideset i sedam godina. Uređivao je seriju „*Ideas in Context*“ koja sadržava više od četrdeset naslova te vodio veliki kolektivni istraživački program o modernoj političkoj misli koji na historijskom planu nastoji primijeniti teze koje su u filozofiji jezika razvili kasni Wittgenstein i Austin. Odbacujući sociološki determinizam u objašnjavanju političkih teorija, Skinner privilegira ono što tekst označava u trenutku u kojem je izrečen; povjesničar se tako mora premjestiti u autorov svijet značenja kojim se bavi kako bi otkrio ono što je za njega bilo smisleno. Za shvaćanje ilokucijske snage teksta, Skinner se oslanja na historijsku restituciju konteksta, što može omogućiti razumijevanje konfliktnih uloga iskaza na osnovi konvencija u upotrebi te pronalaženje autorove intencionalnosti i strategije pisanja (*stratégie scripturaire*).

Teze kembridžske škole potaknule su brojne kontroverze koje su izazvale više ili manje radikalne prigovore. U Francuskoj, filozof Yves Charles Zarka, koji ravnja Centrom za povijest moderne filozofije (*Centre d'histoire de la*

philosophie moderne) te se bavi i političkom mišlju, istaknuo se kao najžešći kritičar, utoliko što zagovara potpuno drugačiji pristup istom tekstualnom korpusu. Kao ravnatelj Centra Thomas Hobbes u Nacionalnom centru za znanstvena istraživanja (*CNRS – Centre national de la recherche scientifique*), Zarka je priznati stručnjak za Hobbesovu misao. No, on odbacuje Skinnerov pristup koji smatra suviše usko historicističkim, s reduktivnim učincima, kada je riječ o povijesti političke filozofije. Njegova glavna kritika usmjerena je na Skinnerovo korištenje egzogenih elemenata u odnosu spram proučavanih tekstova koje uvodi da bi razriješio njihovu izvorno filozofijsku stranu. On priznaje kako se povijesna priroda tih djela prošlosti treba vrlo pažljivo uskladiti s podacima koji tvore kontekst određene epohe, ali se zbog toga ne smije zaboraviti činjenicu da je riječ o tekstovima čija je priroda prije svega filozofska: „Svaki pokušaj redukcije studija političke filozofije na isključivo povijesnu dimenziju vodi istraživanje političke filozofije, više ili manje direktno, više ili manje vješto, negirajući (filozofijske) specifičnosti istraživog predmeta.“ Zarka zapravo nudi čitanje Hobbesa koje veći naglasak stavlja na modernost njegove misli, koju definira na temelju obrata iz filozofije tijela u filozofiju duha.

Razvoj refleksije o političkoj misli u Francuskoj podržavala je kritika totalitarnog fenomena, o kojoj Marcel Gauchet kaže da nije ništa drugo nego povratak politički potisnutog. Intelektualna historija političke misli oblikovala se tijekom osamdesetih s časopisom *Libre*, utemeljenim 1977. godine, s bibliotekom *Critique de la politique*, koju je pokrenuo Miguel Abensour 1975. godine u nakladi *Payot*, zatim održavanjem mjesečnog seminara koji se održavao osam godina, od 1977. do 1985. godine, a u kojem su sudjelovali Claude Lefort, Pierre Manent, Marcel Gauchet, François Furet, Bernard Manin, Pierre Nora, Jacques Julliard, Krzysztof Pomian, Pierre Rosanvallon i drugi. Ta kolektivna refleksija omogućila je uklanjanje prepreka disciplinarnih pristupa i ponovno davanje globalne perspektive historijskom pristupu u kojem je političko shvaćeno kao „transverzalna i globalna tema istraživanja“. Intelektualna historija političkoga traži se u presjeku historijskog i filozofijskog. Smještaj na razmeđu dvaju motrišta nudi joj mogućnost nadilaženja tradicionalne razdjelnice između političke historije, politologije i historije političkih ideja.

U Njemačkoj intelektualna historija također tvori sugestivnu domenu, koja služi kao model u sve većem broju zemalja, zahvaljujući osobito progra-

mu historijske semantike kako ju je definirao Reinhart Koselleck (*Begriffsgeschichte*). Tijekom 1950-ih kulturna historija bila je posebno diskvalificirana u Njemačkoj, spominjana gotovo kao psovka, i upravo odmakom od nje afirmirao se drugačiji program, koji se realizirao kao intelektualna historija. Nastajući uglavnom kao *Begriffsociology*, ta struja inspirirala je isprva radove sociologije prava koji su bili prvi anticipirali sociologiju koncepata. Posredovanjem refleksije o diskontinuitetima imanentnim pravnom sadržaju, povjesničar Koselleck započeo je svoju tematizaciju ambiciozne historije koncepata. On u stvari prekida s idealnim kontinuitetom (*continuisme*) kako bi društveno usidrio koncept u njegovu prostoru-vremenu, polazeći od načela po kojem se koncept očituje kao društvena činjenica tijekom svog nastanka. Ali, istovremeno, koncept je u sebi samom i faktor društvene činjenice, a ne samo njezin odraz, tj., on na nju retroaktivno djeluje. Koselleck odbija razdvojiti interes za transformaciju diskurzivnih formacija od socijalne historije, te definira program intelektualne historije kako bi sačuvao historičnost imanentnu svakom pojmu ili kontroverzi.

Koselleck se poziva na Epiktetovu rečenicu prema kojoj „ljude ne može uzdrmati čin, već ono što se o njemu govori“. To nas poučava da inherentna snaga riječi ne pluta samo na površini stvari. Iz toga proistječe metodološka obveza historije koju čini restitucija društvenih i političkih konflikata prošlosti, korištenjem onog što je već Lucien Febvre nazvao mentalnim alatima (*l'outillage mental*) i što je Koselleck prozvao „konceptualnim granicama epohe“. To je vrlo blizu kembridžskoj školi. Takav interes za pomicanje značenja pojmova u dijakroniji i na sinkronijskom planu s obzirom na njihovo mjesto u sistemu usmjeren je boljem razumijevanju socijalne historije u njenoj konkretnosti (*concrétude*), zaobilazeći lažni začarani krug koji vodi od riječi ka stvari i *vice versa*.

Kod Kosellecka se pravna domena pojavljuje kao privilegirana poveznica za istovremeno promišljanje transformacija koncepata i društvenog svijeta jer mu pravo služi kao pokazatelj rastuće modernosti. Kao inovativni aspekt Koselleckova programa pronalazimo njegovo nezadovoljstvo historiografijom koju predstavljaju oni povjesničari koji su, ne kompromitirajući se nacizmom, ostali u Njemačkoj, vjerni klasičnim tezama historizma. Za cijelu jednu generaciju poslijeratnih njemačkih povjesničara takva vizija više nije bila prihvatljiva. Umjesto pukog sažaljenja nad samom sobom, ta je

generacija – tražeći odgovorne, krivce – zapravo bila u potrazi za egzaktnim uzrocima, sposobnima razjasniti njemačku katastrofu, odnosno, kako se uopće mogao zbiti taj pad u barbarstvo. Odbijajući to i takav kritički odnos ove, prethodne generacije, čitav je niz njemačkih povjesničara radio na kritici dominantne historijske prakse, tragajući za drugačijim putovima plodonosnijih istraživanja. To je slučaj, između ostalih, i s Reinhartom Koselleckom, čiji je projekt pokrenut u Institutu za socijalnu historiju, koji je u Heidelbergu osnovao Alfred Weber, brat Maxa Webera. Koselleck, kao i većina povjesničara njegove generacije, snažno je obilježen iskustvom rata, tim ogromnim raskorakom u Njemačkoj između svakodnevnog barbarstva na djelu i svijeta diskursa. Pozicija koju Koselleck zastupa jest historicizacija bez historizma. On postaje – zajedno s medijevistom Ottom Brunnerom i s povjesničarom Wernerom Conzeom – jedan od voditelja gigantskog uredničkog pothvata, realizirajući veliku enciklopediju temeljnih povijesnih pojmova u osam svezaka. Brunner je već bio izazvao veliku raspravu u vezi sa svojom tezom da u Srednjem vijeku Država nije postojala. Taj rječnik je postao najreprezentativniji spomenik doprinosa historije koncepata, *Begriffsgeschichte*. Cjelina rječnika obuhvaća ne manje od 7.000 stranica, a njegovo ostvarenje trajalo je dvadeset godina, pri čemu je 10% te cjeline napisao Koselleck. Rječnička naracija neizbježan je posrednik pri stvaranju historijskog djela i povezivanju prostora iskustva i obzorja očekivanja.

Prevela Marta Fiolić

Bibliografija

- Chartier, Roger. *Au bord de la falaise*. Pariz: Albin Michel, 1998.
- Dosse, François. *La marche des idées. Histoire de intellectuels-histoire intellectuelle*. Pariz: La Découverte, 2003.
- Kaplan, Steven i Dominic LaCapra (ur.). *Modern European Intellectual History*. Ithaca i London: Cornell University Press, 1982.
- Leymarie, Michel i Jean-François Sirinelli (ur.). *L'histoire des intellectuels aujourd'hui*. Pariz: Presses universitaires de France, 2003.
- Pocock, John Greville Agard. *Le moment machiavélien* (1975). Pariz: Presses universitaires de France, 1997.

- Ricœur, Paul. *Du texte à l'action*. Pariz: Seuil, 1986.
- Rorty, Richard M. (ur.). *The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method*. Chicago i London: University of Chicago Press, 1967.
- Skinner, Quentin. *Les fondements de la pensée politique moderne* (1978). Pariz: Albin Michel, 2001.
- Zarka, Yves-Charles. *Comment écrire l'histoire de la philosophie?* Pariz: Presses universitaires de France, 2001.

Pierre Bourdieu

Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja

Želio bih vam danas²⁸⁷ predstaviti neka razmišljanja koja bi htjela nadići rituale slavljenja francusko-njemačkog prijateljstva i prevladavajućih razmišljanja o identitetu i alteritetu. Smatram da kod prijateljstva, kao i u svim drugim stvarima, lucidnost nije oprečna s privrženošću, već upravo suprotno. Htio bih zato iznijeti nekoliko misli o društvenim uvjetima međunarodne cirkulacije ideja; ili, da upotrijebim ekonomski rječnik, koji uvijek proizvodi učinak prijeloma (*effet de rupture*), o onome što možemo nazvati intelektualni uvoz-izvoz (*l'import-export intellectuel*). Nisam dovoljno promišljao da bih mogao koristiti tako pretenciozan jezik. Stoga ću pokušati opisati – ako ne zakone – onda barem smjerove tih međunarodnih razmjena, što obično činimo jezikom koji više duguje mistici nego razumu. Ukratko, pokušat ću danas predstaviti program znanosti o međunarodnim odnosima koji se tiču kulture.

Započeo bih s evociranjem povijesti odnosa između Francuske i Njemačke od Drugog svjetskog rata, točnije svega učinjenog, osobito na razini političkog polja, kako bi se poboljšala komunikacija i razumijevanje između te dvije zemlje. Trebala bi se provesti historijska analiza bez popuštanja simboličkom radu koji je bio nužan za egzorciranje svih duhova prošlosti, barem kod određenog dijela populacijâ u obje zemlje. Trebalo bi analizirati, pored službenog rada koji obavljaju službene instance u svojoj simboličkoj i praktičnoj dimenziji, različite radnje koje su mogle poticati transformaciju stavova Francuza i Nijemaca, uzimajući u obzir njihovu društvenu različitost. Možemo, na primjer, smještajući se na razinu intelektualnog polja, opisati etape tog posla kolektivne konverzije; u slučaju francuskih intelektu-

²⁸⁷ Predavanje održano 30. listopada 1989. godine na otvaranju Frankreich-Zentruma na Sveučilištu u Freiburgu. Ovaj tekst [„Les conditions sociales de la circulation internationale des idées“] objavljen je 1990. godine u *Cahiers d'histoire des littératures romanes* (vol. 14, br. 1-2, str. 1-10); u *Actes de la recherche en sciences sociales* (br. 145, prosinac 2002, str. 3-8) i u *Forschen und Handeln/Recherche en action*, Rombach Verlag, Freiburg 2004, str. 21-33. [Bourdieuov tekst preveden je prema izdanju iz zbornika *L'espace intellectuel en Europe: de la formation des États-nations à la mondialisation XIXe-XXIe siècle*, ur. Gisèle Sapiro, Pariz 2009, str. 27-39. (nap. prev.)]

alaca, pomirenja i zatim fascinacije njemačkim čudom (*miracle allemand*) te trenutnu fazu koja bi bila ambivalentno divljenje, sublimirano u neku vrstu voluntarističkog europejstva čime mnogo radnika iz parabole o velikodušnom poslodavcu²⁸⁸ (*ouvriers de la onzième heure*) pokušava pronaći zamjenu za svoj pokojni nacionalizam. Ali shvatit ćete da se ne mogu zadovoljiti takvim razmatranjima, jednako površnim kao i sažetima.

Što se može učiniti danas ako netko ima istinsku želju poticati internacionalizaciju intelektualnog života? Često se misli da je intelektualni život spontano međunarodan. To je posve pogrešno. Intelektualni život, kao svi drugi društveni prostori, mjesto je nacionalizma i imperijalizma, a intelektualci, gotovo kao i ostali, konstantno prenose predrasude, stereotipe, opća mišljenja, te vrlo sažete i jednostavne reprezentacije koje se hrane nezgodama u svakodnevnici, nesporazumima, općim nerazumijevanjima, povrijeđenostima (onako kako nečiji narcizam može pogoditi činjenica da je nepoznat u stranoj zemlji). Sve me to tjera na razmišljanje o tome kako se uvođenje istinski znanstvenog internacionalizma koji je, u mojim očima, naprosto početak internacionalizma, ne može dogoditi samo od sebe. Uzimajući u obzir kulturu, kao uostalom i drugo, ne vjerujem u *laissez-faire* i namjera mog izlaganja je pokazati kako, u međunarodnim razmjenama, *laissez-faire* logika često dovodi do cirkulacije najgorih ideja na štetu najboljih. I ovdje, kao i drugdje, nadahnut sam znanstvenim uvjerenjem koje danas nije u modi, jer smo u postmoderni... I to me znanstveno uvjerenje navodi na misao da poznavanje društvenih mehanizama ne vodi nužno do ovladavanja njima, ali povećava šanse, ma koliko male one bile, da se u tome uspije, osobito ako ti društveni mehanizmi u izvjesnoj mjeri počivaju na neznanju. Postoji autonomna snaga spoznaje koja do određene mjere može razoriti to neznanje. Kažem do određene mjere, jer „intrinzična snaga istinitih ideja“ (*„force intrinsèque des idées vraies“*) kolidira s otporima prema interesima, predrasudama, strastima. To znanstveno uvjerenje navodi me na razmišljanje koliko je važno razraditi program europskog znanstvenog istraživanja o europskim znanstvenim odnosima. I smatram kako je ovo i mjesto i vrijeme da se to izgovori jer znam, prema Josephu Jurtu i tekstovima koje mi je dao pročitati, da je jedan od ciljeva Centra kojeg danas otvaramo upravo rad na

²⁸⁸ Biblijska priča o vlasniku vinograda i njegovim radnicima (*op. prev.*).

međusobnom upoznavanju dviju zemalja, dviju tradicija. Želio bih pridodati svoj skromni doprinos, kako ja vidim taj poduhvat i što bih učinio kad bih ga trebao voditi.

Međunarodne razmjene podložne su određenom broju strukturnih faktora koji generiraju nesporazume. Prvi faktor: činjenica da tekstovi cirkuliraju bez svog konteksta. To je tvrdnja koju Marx usputno iskazuje u *Komunističkom manifestu*, u kojemu nije običaj tragati za teorijom recepcije... Marx primjećuje kako su njemački mislioci uvijek vrlo loše razumjeli francuske jer su tekstove, koji su bili nositelji jedne političke konjunktura, recipirali kao čiste tekstove, a politički čimbenik u njihovom temelju transformirali u transcendentni uzrok. Na isti su način mnogi nesporazumi u međunarodnoj komunikaciji rezultat činjenice da tekstovi ne nose sa sobom svoj kontekst. Na primjer, uz rizik da vas iznenadim i šokiram, čini mi se kako samo logika tog strukturnog nesporazuma može objasniti zapanjujuću činjenicu da je socijalistički predsjednik Francuske Republike dodijelio francusko priznanje Ernstu Jüngeru. Drugi primjer: Heidegger, posvećen sa strane određenih francuskih marksista 1950-ih. Jednako tako mogao bih koristiti i suvremene primjere, no, zato što bi ti primjeri često uključivali i mene, suzdržat ću se od toga, jer bi se moglo pomisliti kako iskorištavam simboličku moć koja mi je danas pružena da bih izravnao račune s odsutnim oponentima.

Činjenica da tekstovi cirkuliraju bez svog konteksta, da ne donose sa sobom polje proizvodnje (*le champ de production*) – da se izrazim svojim rječnikom – čiji su produkt i čiji primatelji, koji se sami nalaze u drugačijem polju proizvodnje, reinterpreteraju te tekstove u funkciji strukture polja recepcije, što pak generira silne nesporazume. Iz mog opisa, za koji vjerujem da je objektivan, očito možemo izvući ili optimistične ili pesimistične zaključke: na primjer, ako netko tko je autoritet u svojoj zemlji ne iznosi taj autoritet sa sobom, strano čitateljstvo može ponekad dobiti slobodu koju nema čitateljstvo zemlje iz koje tekst potječe (*la lecture nationale*), gdje je podređeno učincima simboličkog nametanja, dominacije ili isto tako i ograničavanja. Iz toga se može zaključiti kako je strana prosudba na neki način kao prosudba potomaka. Ako je, općenito, sud potomstva bolji, to znači da su suvremenici međusobno konkurenti i da imaju skrivene interese u nerazumijevanju pa čak i sprječavanju razumijevanja. Stranci, kao i potomci, u

izvjesnim slučajevima imaju distancu i autonomiju u odnosu na društvena ograničenja nekog polja. U stvarnosti, taj je učinak mnogo više prividan nego stvaran i, vrlo često, institucionalni autoriteti, koje Pascal naziva „velikanima establišmenta“ („*grandeurs d'établissement*“), dosta dobro prelaze granice, jer postoji Internacionala mandarina koja jako dobro funkcionira.

Tako su i smisao i funkcija nekoga stranog djela određeni ne samo poljem iz kojeg potječu već barem u jednakoj mjeri i poljem u kojem ih se prihvaća. Prvo zato što su smisao i funkcija izvornog polja često potpuno nepoznati, ali i zato što transfer s domaćeg na strano polje podrazumijeva niz društvenih operacija. Tu su operacija selekcije (što će se prevesti, što će se objaviti, tko će prevoditi, tko će objaviti), operacija obilježavanja (unaprijed etiketiranog [„*dégriffé*“] proizvoda) preko izdavačke kuće, knjižne serije, prevoditelja i pisca predgovora, koji predstavlja djelo te ga na taj način privsvaja i pridružuje vlastitoj viziji i, u svakom slučaju, problematici upisanoj u polju recepcije, samo rijetko nastojeći rekonstruirati polje u kojemu je djelo nastalo, ponajprije jer je to vrlo teško; i napokon, sama operacija čitanja, jer čitatelji primjenjuju na djelo kategorije percepcije i pitanja koja su produkt drugačijeg polja proizvodnje.

Raspraviti ću detaljnije svaku od tih točaka. Ulaz u polje recepcije (*d'accueil*) predmet je istraživanja svakako bitan i svakako nužan, istovremeno iz znanstvenih i praktičnih razloga, posebno kako bi se intenzivirala i poboljšala komunikacija između europskih nacija. Nadam se da ću moći organizirati kolokvij koji bi analizirao taj proces selekcije: tko su ti koji biraju, a koje je jedan američki sociolog znanosti prozvaao nadglednicima (*gatekeepers*)? Tko su otkrivači i koji su njihovi interesi u otkrivanju određenih djela? Svjestan sam da riječ interes (*intérêt*) šokira. No mislim kako svatko tko aproprira autora, postajući osoba koja tog autora predstavlja, uz najbolju volju, ipak ima neku osobnu dobit. Može biti idealizirajuće, može biti i idealizirano, ali u svakom je slučaju određujuće za razumijevanje onoga što se radi. (Mislim kako sasvim malo materijalizma ne bi polučilo ništa loše, baš naprotiv, ne bi umanjilo čaroliju.) Ono što zovem „interesom“ može biti jednostavno učinak afiniteta povezanih s identitetom (ili homologijom) pozicija u različitim poljima: nije slučajno da je Benet, veliki španjolski romanopisac, objavljen u izdavačkoj kući *Éditions de Minuit*. Objaviti ono što volite znači ojačati vlastitu poziciju u određenom polju – željeli vi to ili ne,

bili toga svjesni ili ne, pa čak i ako taj učinak nije bio dio izvorne zamisli. To nije loše, ali trebalo bi se znati. Uzajamni i čisti izbori često su napravljeni na temelju sličnosti pozicija u različitim poljima, kojima korespondiraju homologni interesi, i homologni stilovi, povezani sa skupinama intelektualaca i intelektualnim projektima. Te razmjene mogu se razumjeti kao savezi, dakle u logici odnosa snaga, kao, primjerice, načini osnaživanja neke ugrožene pozicije ili pozicije kojom se dominira.

Osim izabраниh srodnosti među „stvarateljima“ („*créateurs*“), kojima sam, kao što dobro vidite, sklon oprostiti, postoje klubovi uzajamnog divljenja koji mi se čine manje legitimni jer vrše upliv svjetovnog tipa (*type temporel*) u kulturnom ili, ako želite, duhovnom poretku – što je upravo definicija tiranije (*tyrannie*) prema Pascalu. Mislim na primjer na Internacionalu establišmenta, tj. na sve razmjene koje opstojе među onima koji drže visoke akademske pozicije: dobar dio prijevoda ne može biti razumljiv ako nije smješten u toj kompleksnoj mreži međunarodnih razmjena među pojedincima na dominantnim akademskim pozicijama, razmjeni poziva, titula doktorata *honoris causa* itd. Ono što se treba pitati jest kojom logikom izbora se neki izdavač ili autor ističe kao budući uvoznik ovoga ili onoga mišljenja. Zašto je Izvjesni izdavač objavio djelo Izvjesnog autora? (*Pourquoi est-ce Untel qui a publié Untel?*) Očito se aproprijacijom profitira. Heretički uvozi često su djelo marginaliziranih u polju, koji uvoze poruku, poziciju snage iz nekoga drugog polja, kako bi ojačali vlastitu podređenu poziciju unutar polja. Strani autori često su predmet vrlo instrumentaliziranih upotreba; često se iskorištavaju za ciljeve koje bi možda sami osudili ili osporili u svojim vlastitim zemljama. Možemo na primjer iskoristiti stranca kako bismo unizili domaće autore. Uzimam za primjer Heideggera. Svi se ovdje pitaju kako su se Francuzi mogli toliko zainteresirati za Heideggera. Zapravo, ima mnogo, mnogo razloga, gotovo previše... Ali jedan posebno upada u oči, a to je činjenica da je Sartre – kako je istaknula Anna Boschetti u svojoj knjizi *Sartre et Les Temps modernes* – tijekom pedesetih godina nadmoćno dominirao intelektualnim poljem. I jedna od glavnih funkcija Heideggera bila je diskvalifikacija Sartrea. (Profesori su govorili: „Čitav Sartre je u Heideggeru, i još bolji.“ [„*Tout Sartre est dans Heidegger et en mieux.*“]) Tako imamo, s jedne strane, Beaufreta, koji je trebao biti Sartreov suvremenik na *École normale*, i to kao njegov rival, te koji je, kao profesor na pripremnim tečajevima

za visoke škole (*khâgne*) na *Henri-IV*, stvorio svoj status uvozeći Heideggera u Francusku. S druge strane, u književnom polju, tu je Blanchot. Postoji i treća kategorija: osobe okupljene oko *Arguments*, vrsta minorne marksističke hereze. Kako je marksizam bio previše očito okrenut vulgarnome, oni su realizirali pomodnu kombinaciju marksizma i Heideggera.

Često se kod stranih autora ne uzima u obzir što doista kažu već ono što bi im se htjelo pripisati da su rekli. Zato određeni autori, posebno (značenjski) rastezljivi, cirkuliraju vrlo dobro. Velika proročanstva su višeznačna. To je jedna od njihovih glavnih vrlina, i objašnjava zašto tako lako nadilaze mjesta, trenutke, godine, generacije itd. Dakle, mislioci velike elastičnosti mana su s neba, ako tako mogu reći, za interpretacije pridodanih značenja i strateške upotrebe.

Nakon selekcije, slijedi označavanje koje, na neki način, završava posao. Ne dobiva se samo Simmel; dobiva se Simmel s X-ovim predgovorom. Trebalo bi napraviti sociološku komparaciju predgovorâ: oni su tipični činovi transfera simboličkog kapitala, ili je barem to najčešći slučaj, kao kad na primjer Mauriac piše predgovor Sollersovoj knjizi: slavni stariji pojedinac piše predgovor i prenosi simbolički kapital te istovremeno dokazuje svoju sposobnost otkrivanja i velikodušnost zaštitnika mlađih koje priznaje i koji priznaju njega. Postoji čitava gomila razmjena, kod kojih loša vjera (*mauvaise foi*) igra silno veliku ulogu, i koje nedovoljno objektivna sociologija čini teže shvatljivima. Ali ni smjer u kojem cirkulira simbolički kapital nije uvijek isti. Tako je Lévi-Strauss, oslanjajući se na pravilo žanra po kojem je poželjno da se autor predgovora identificira s autorom teksta, napisao predgovor Maussovom djelu kojim je aproprirao simbolički kapital autora *Essai sur le don*. Ostavite ću vas da sami razmislite o svemu tome. (Ljudi često dramatično doživljavaju ovakav analitički žanr: želio bih se stoga okoristiti pozicijom govornika kako bih ukazao da je to vrlo zabavno, i da se ja u svakom slučaju dobro zabavljam...).

Na kraju svega ovoga, uvezeni tekstovi dobivaju novu oznaku. Označeni su koricama: imate kod različitih urednika intuiciju ukoričavanja, jednako kao i različitih biblioteka kod istog urednika i možete znati što svaka od njih znači, na primjer, u svijetu njemačkih urednika, koji Vi imate u vidu. Ako, primjerice, zamijenite korice Suhrkampa s onima Sečila, nova oznaka (*marque*) u potpunosti će izmijeniti značenje djela. Ako postoji strukturalna

homologija, transfer se može dosta dobro izvesti, iako često ima i promašaja; ima onih koji jednostavno promaše cilj (*tombent „à côté de la plaque“*). Bilo to slučajno ili zbog neznanja, no često i zbog toga što su objekti akta aneksije, aproprijacije. U tom slučaju, i sama impresija koju ostavljaju korice simbolički je nametnuta. Uzimam jedan jako lijepi primjer – Chomsky koji je bio objavljen u Seuilu u jednoj filozofskoj kolekciji. Seuil je, za mene, „katolička ljevica“ („*catho de gauche*“) i, u osnovi, personalistički. Chomsky se našao odmah označen, s tipičnom strategijom prisvajanja. Objavljivanje Chomskog u Seuilu, u okruženju koje je obilježeno Ricoeurom, značilo je suprotstaviti „besubjektivnom“ strukturalizmu (*structuralisme „sans sujet“*), kao što se nekoć govorilo, subjekt koji je generativan, kreativan itd. Tako, uključivanjem Chomskog u kolekciju, s dodatkom predgovora i njegovim sadržajem, ali i s pozicija autora predgovora, zbilo se čitav niz transformacija, čak deformacija originalne poruke.

Zapravo, strukturni učinci koji, u korist ignorancije, omogućuju različite transformacije i deformacije povezane sa strateškom upotrebom teksta i autora, mogu se zbivati neovisno o svakoj manipulativnoj intervenciji. Razlike između povijesnih tradicija toliko su velike da se na intelektualnom polju, kao i u drugim društvenim poljima, s pravom kaže kako aplikacija kategorija percepcije i vrednovanja proisteklih iz iskustava nacionalnog polja na strani kulturni produkt može *stvoriti* fiktivne opreke između stvari koje su slične i krive poveznice između stvari koje su različite. Za objašnjenje mogu u detalje analizirati primjere o vezama između francuskih i njemačkih filozofa nakon 1960-ih godina i pokazati kako su posve slične intencije bile izražene u odnosu na vrlo različite intelektualne i društvene kontekste, iako su pritom filozofske pozicije jednih i drugih bile naizgled posve oprečne. I, kako bih to rekao frapantnije i bizarnije, možemo se pitati ne bi li Habermas bio mnogo manje udaljen od Foucaulta nego što se čini, da je bio oblikovan i afirmiran kao filozof u Francuskoj 1950-ih i 1960-ih godina, i ne bi li Foucault bio mnogo manje različit od Habermasa da je bio oblikovan i afirmiran kao filozof u Njemačkoj u istom razdoblju. (Reklo bi se, u zagradi, da su oba mislioca, naizgled slobodni u odnosu na kontekst, u stvari bili duboko označeni tim kontekstom, između ostalog i zato što su se, u svojim hegemonijskim namjerama konfrontirali s intelektualnim tradicijama specifičnim za svaku od tih zemalja, koje su naravno bile vrlo različite.) Na primjer,

prije nego se postane pravedno ozlojeđen, kao u slučaju nekih Nijemaca, načinom na koji određeni francuski filozofi (poglavito Deleuze i Foucault) upotrebljavaju Nietzschea, moramo razumjeti funkciju Nietzschea – i to kojeg Nietzschea? U slučaju Foucaulta to je Nietzsche *Genealogije morala* u polju akademske filozofije u kojem tada dominira vrst subjektivističko-spiritualističkog egzistencijalizma. *Genealogija morala* daje filozofsko jamstvo koje je dostatno da se stare znanstvene, pozitivističke pristupe, u vezi sa sociologijom znanja i socijalnom historijom ideja – utjelovljene u zastarjeloj slici Durkheima – učini filozofski prihvatljivima. Također, u svom pokušaju da ahistorijskom racionalizmu suprotstavi historijsku znanost o povijesnim uzročnostima racionalizma (zajedno s idejom „genealogije“ [„*généalogie*“] i s pojmom poput *episteme* [épistémè]), Foucault je mogao doprinijeti nečemu što je, iz njemačkog očišta – gdje je Nietzsche imao potpuno drugačije značenje – izgledalo kao restauracija iracionalizma (*restauration de l'irrationalisme*), protiv kojeg je Habermas, pored ostalih (pritom mislim primjerice na Otta Apela) utemeljio svoj filozofski projekt. I ako se kao treći mogu uključiti u ovu debatu, nisam siguran je li opreka tako radikalna, kao što možda izgleda na prvi pogled, između historicističkog racionalizma (*rationalisme historiciste*), kojeg ja branim (s idejom socijalne historije razuma ili znanstvenog polja kao mjesta historijske geneze društvenih uvjeta proizvodnje razuma) i neokantovskog racionalizma, koji se nastoji temeljiti na znanstvenom razumu (*raison scientifique*) oslanjajući se na dostignuća lingvistike, kao kod Habermasa. Racionalni relativizam i prosvijećeni apsolutizam mogu zajedno stati u obranu prosvjetiteljstva (*Aufklärung*)... Možda zato što izražavaju istu namjeru drugačijim sredstvima. Očito pretjerujem u svom pokušaju da okrenem štap u obrnutom smjeru („*tordre le bâton dans l'autre sens*“). No, u svakom slučaju, mislim kako te razlike nisu tako velike kao što se dugo vjerovalo, jer se nije uzimalo u obzir djelovanje iskrivljujuće prizme (*prisme déformant*) koja ispunjava nacionalna intelektualna polja te kategorije percepcije i mišljenja koje ona nameću, kako u proizvodnji, tako i u recepciji.

To je razlog zašto direktno uspostavljene diskusije (što već predstavlja napredak u odnosu na prethodno razdoblje kada europski učenjaci nisu komunicirali bez američkog posredovanja) često ostaju umjetne i nerealne: učinci alodoksije, koji rezultiraju strukturnim razilaženjem među konteksti-

ma, pribavljaju nepresušne izvore za polemike u lošoj vjeri (*mauvaise foi*) i za uzajamne osude farizejstva u kojima se ističu mediokritetski i neodgovorni esejisti poput onih koji su izmislili mit o „misli ‘68.“ („*la pensée 68*“) ili pak časni potkazivači „cinizma“ („*cynisme*“). Dovoljno je imati malo povijesne kulture kako bi se prepoznala sklonost malih intelektualaca prema pozicijama presuditelja, ili konkretnije, kao kod Fouquier-Tinvillea i Ždanova, desno ili lijevo, koji su, kao što se nedavno vidjelo u aferi Heidegger, logiku kritičke diskusije, koja je povezana s razumijevanjem razloga ili uzroka oprečnog razmišljanja, zamijenili logikom sudskog procesa.

Realpolitik razuma, koju neprestano branim, teži iznad svega projektu koji će pridonositi stvaranju društvenih uvjeta za racionalni dijalog (*dialogue rationnel*). Drugim riječima, koji bi radio na osvješćivanju i upoznavanju zakonitosti funkcioniranja različitih nacionalnih polja, jer su deformacije teksta vjerojatnije kada je veće nepoznavanje konteksta iz kojeg tekst potječe. Taj se projekt može činiti banalnim onoliko dugo koliko se ne ulazi u detalje oko njegove realizacije. Radi se o stvaranju znanstvene spoznaje o nacionalnim poljima proizvodnje i nacionalnim kategorijama mišljenja u kojima se ona rađa te što većem širenju te spoznaje, posebice radom profesora zaduženih za podučavanje stranih jezika i civilizacija. Kako bi se predočila težina pothvata, dovoljno je napomenuti da na svoju prvu prepreku, bez sumnje, nailazi u proizvoljnim sociologijama razlika između nacionalnih tradicija, koje stvaraju i reproduciraju tzv. „specijalisti“ („*spécialistes*“) međunarodnih razmjena. Germanisti i romanisti, na primjer, na osnovu neke neutemeljene i nedomišljene uljudnosti koja, često se ravnajući prema načelima međusobne zabavne popustljivosti, tako bliske blagom rasizmu onih koji „njih dobro poznaju“ („*les connaît bien*“), koji se „ne daju prevariti“ („*à qui on ne la fait pas*“) i koji njih „smatraju zastrašujućima, ali ih svejedno vole“ („*les trouvant affreux, les aime bien malgré tout*“), što je vrlo čest stav kod stručnjaka za strane civilizacije, „japanologa“ [„*japonologues*“] ili „orijentalista“ [„*orientalistes*“].

Sloboda u odnosu na nacionalne kategorije mišljenja – u odnosu na one u kojima razmišljamo o razlikama između proizvoda tih kategorija – može proizaći samo iz napora promišljanja tih kategorija, iz nastojanja da ih se učini jasnima; dakle, iz refleksivne i, u Kantovom smislu, kritički usmjerene sociologije i socijalne historije koje znanstvenom socioanalizom nastoje

iznijeti na vidjelo, odnosno, ovladati strukturama nesvjesnog u nacionalnoj kulturi. Sve to kako bi, naspram historijskoj anamnezi obje nacionalne historije, a još više historiji obrazovnih ustanova i polja kulturne proizvodnje, otkrili povijesne temelje (*les fondements historiques*) kategorija mišljenja i problematika koje nesvjesno implementiraju društveni faktori kroz činoe kulturne proizvodnje i recepcije („Nesvjesno, to je povijest“ [„*L'inconscient, c'est l'histoire*“], rekao je Durkheim).

Ništa nije hitnije nego započeti s komparativnom historijom različitih disciplina prema modelu koji je već stvoren za etnologiju, pod vodstvom Isaaca Chive i Utza Jegglea. U stvari, samo komparativna socijalna historija može osloboditi društvene znanosti načinâ razmišljanja naslijeđenih iz prošlosti i to dajući sredstva da se osigura osviještena vještina upotrebe stručnih oblika klasifikacije, nemišljenih (*impensées*) kategorija mišljenja te vezanih problematika. Kao što se dobro vidi u slučaju antropologije, komparacija otkriva arbitrarnost ili ovisnost o kontekstu kontingentnih tradicija u slučaju svega onoga što se smatralo nužnim: same riječi, etnologija (*ethnologie*) i narodoznanstvo (*Volkskunde*), koje označavaju disciplinu, tako su opterećene svom prošlošću implicitnih tradicija koje su ta dva teorijski ekvivalentna termina razdvojila u čitavoj povijesti dvaju polja. Adekvatno razumjeti predmete i programe istraživanja tih dviju disciplina, značilo bi razumjeti čitavu povijest veza koje su one održavale s političkim poljem, i koje su sažete u razlici između francuskog „pučki“ („*populaire*“) (*Musée des arts et traditions populaires*) i njemačkog „naroda“ („*Volk*“) ili „narodnog“ („*völkisch*“), zatim o razlici između ljevičarske tradicije vezane za državu – nasuprot desničarskoj tradiciji posvećenoj folkloru i narodu u maniri *Le Playa* i konzervativne tradicije, koja identificira narod s nacijom, domovinom ili seljačkom zajednicom („*à la nation et à la Heimat ou à la Gemeinschaft paysanne*“). To bi uključivalo i razumijevanje pozicije discipline u hijerarhiziranom prostoru disciplina – u francuskom slučaju, sa strane pomalo prezrenih pozitivističkih znanosti, a u njemačkom slučaju, s „germanističkog“ stajališta. To bi također uključivalo ispitivanje svih razlika koje proistječu iz ovih načelnih opozicija.

Obrazovni sustav jedno je od mjesta na kojima se, u različitim društvima, stvaraju i obnavljaju sustavi mišljenja, prividno rafiniraniji ekvivalent „primitivnih oblika klasifikacije“ („*formes primitives de classification*“), koje su Durkheim i Mauss, dosljedno kantovski, evidentirali u društvima bez

pisma i bez obrazovnih institucija. Strukturirajućim opozicijama između suhog i mokrog, istoka i zapada, kuhanog i sirovog, i dalje čitavog niza kategorija arhaičnoga razumijevanja, korespondiraju opreke između objašnjavanja i razumijevanja ili između kvantitete i kvalitete koje su kolektivna povijest obrazovnog sustava i individualna povijest obrazovnih putanja pohranile u kultivirana poimanja (*dans l'entendement cultivé*) svakog od produkata proisteklih iz sustava obrazovanja.

Ti oprečni sustavi sadržavaju i invarijante (takve kao što su primjeri upravo navedenih opozicija, koje su se s filozofskim obrazovanjem dominantno u njemačkoj tradiciji utemeljile i prodrle u francusko obrazovanje, ako je vjerovati Ringeru). Ti sustavi sadržavaju također i nacionalne varijacije. Točnije, *dominantne* tradicije u svakoj od nacija mogu dati inverzne vrijednosti s pojmovljem istih opozicija. Mislim na primjer na sve sekundarne opozicije koje gravitiraju oko jedne središnje, toliko važne u njemačkoj akademskoj misli, barem do Drugog svjetskog rata, između kulture (*Kultur*) i civilizacije (*Civilization*), a koje su služile za razlikovanje germanske tradicije, plemenite i autentične, od one francuske, miješane (*frelatée*) i površne; preciznije, opoziciju između dubokog ili ozbiljnog i sjajnog ili površnog, ili opoziciju između sadržaja i forme, između misli i osjećaja te stila ili duha, između filozofije ili filologije i književnosti itd. Opozicija koju je u svoj prilog prisvojila dominantna tradicija u Francuskoj (koja je pomirila pripreme za *Henri-IV* [*hypokhâgne*], srce obrazovnog sustava i *N[ouvelle] R[evue] F[rançaise]*, Alaina i Valéryja), ali preokrećući značenje: dubina je postala tegobnost, ozbiljnost znanstvenička pedanterija, a površnost francuska jasnoća. Važno je imati sve to na umu – mislim, svjesno, a ne nesvjesno – kako bi se razumjelo da je Heidegger Alain u susjednom sustavu – i obrnuto. Tako je prvi mogao biti primljen i korišten u Francuskoj kao savršena antiteza drugome...

I zapravo, jednom od ovakvih varki povijesnog uma, koje otežavaju pristup intelektualnoj slobodi, mitska opozicija između dviju tradicija, njemačke i francuske, nametnula se u svakoj od zemalja, jednako onima koji se protiv nje bune, kao i onima koji ju naivno prihvaćaju na svoj račun, onima koji nastoje pronaći oblik slobode od nametnutih oblika mišljenja jednostavnom inverzijom značenja dominantne opozicije, prihvaćene takve kakva jest među zadovoljnim nacionalistima. Tako je u Njemačkoj, tijekom cijelog 19. stoljeća, pa čak i danas (kako drugačije objasniti izvjestan uspjeh

izvjesne postmoderne?...), stanovit broj mladih naprednih intelektualaca u francuskoj misli tražio protuotrov protiv onoga što su prezirali u njemačkoj misli. Međutim, francuska je napredna mladež tražila isto i u drugom smjeru. To ni jednoj ni drugoj strani nije ostavljalo mnogo više od malih šansi da se putem susretnu...

U stvari, ako nije u pitanju poricanje postojanja dubokih intelektualnih nacionalizama, temeljenih na stvarnim nacionalnim intelektualnim interesima, ostaje da međunarodna borba za dominaciju u kulturi i za nametanje principa dominirajuće dominacije – mislim na nametanje određene definicije legitimnog bavljenja intelektualnom aktivnošću, temeljenoj na primjer na primatu kulture, produbljenosti, filozofije itd., prije nego civilizacije, jasnoće, književnosti itd. – najpouzdanije temelje nalazi u borbama unutar svakoga nacionalnog polja, odnosno, u borbama unutar kojih su (dominantna) nacionalna definicija kao i ona strana i same u pitanju, kao oružje ili kao ulog. Razumije se kako su u takvim uvjetima, sučeljavanja i presijecanja (*les chassés-croisés*), i uzajamna prilagođavanja (*quiproquos*) gotovo pravilo. Mnogo intelektualne nezavisnosti i teorijske lucidnosti potrebno je kako bi se vidjelo da na primjer Durkheim koji se, u revoltu prema dominantnom intelektualnom režimu, s čime se savršeno slagao Bergson, zapravo nalazio „u istom kampu“ („*dans le même camp*“) kao i Cassirer (koji je eksplicitno blizak Durkheimu kada u *The Myth of the State* spominje njegove „simboličke oblike“ i „primitivne oblike klasifikacije“), protiv kojih je Heidegger razvio varijantu bergsonovske životne filozofije... Možemo umnožavati primjere ovakvih učinaka hijazma koji, podržavajući saveze ili odbijanja temeljena na nesporazumu, ne dozvoljavaju ili minimiziraju *kumulaciju povijesnih stečevina različitih tradicija* („*la cumulation des acquis historiques des différentes traditions*“) i internacionalizaciju (ili „denacionalizaciju“ [*„dénationalisation*“]) kategorija mišljenja koje su prvi uvjet za istinski intelektualni univerzalizam.

Prevela Marta Fiolić

BIBLIOGRAFIJA

Izbor iz bibliografije radova o intelektualcima, historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji

Prilozi na engleskom jeziku

- Allitt, Patrick, *Catholic Intellectuals and Conservative Politics in America, 1950-1985*, Cornell University Press, 1993.
- Anderson, Perry, *Considerations on Western Marxism*, London 1976.
- Anderson, Perry, *In the Tracks of Historical Materialism*, London 1983.
- Anderson, Perry, *A Zone of Engagement*, London 1992.
- Anderson, Perry, *The Origins of Postmodernity*, London 1998.
- Anderson, Perry, *Spectrum: From Right to Left in the World of Ideas*, London 2005.
- Anderson, Perry, *The Indian Ideology*, Three Essays Collective, 2012.
- Aron, Raymond, *The Opium of the Intellectuals*, New York 1957 (francuski izvornik *L'Opium des intellectuels*, Pariz 1955).
- Aronson, Ronald, *Camus and Sartre: The Story of a Friendship and the Quarrel that Ended It*, Chicago 2004.
- Artaraz, Kepa, *Cuba and Western Intellectuals since 1959*, Palgrave Macmillan, 2009.
- Bates, David (ur.), *Marxism, Intellectuals and Politics*, Palgrave Macmillan, 2006.
- Bauman, Zygmunt, *Legislators and Interpreters: On Modernity, Post-Modernity, and Intellectuals*, Oxford 1987.
- Bavaj, Riccardo, „Intellectual History“, u: *Docupedia-Zeitgeschichte* (13. 9. 2010).
- Bender, Thomas, *New York Intellect. A History of Intellectual Life in New York City, from 1750 to the Beginnings of Our Own Time*, New York 1987.
- Bender, Thomas, *Intellect and Public Life: Essays on the Social History of Academic Intellectuals in the United States*, Baltimore 1993.
- Benfey, Christopher; Remmler, Karen (ur.), *Artists, Intellectuals, and World War II: The Pontigny Encounters at Mount Holyoke College, 1942-1944*, University of Massachusetts Press, 2006.
- Berger, Bennett M. (ur.), *Authors of Their Own Lives: Intellectual Autobiographies by Twenty American Sociologists*, Berkeley 1990.

- Berlin, Isaiah, *Four Essays on Liberty*, Oxford 1969.
- Berlin, Isaiah, *Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas*, London 1976.
- Berlin, Isaiah, *Russian Thinkers*, London 1978.
- Berlin, Isaiah, *Against the Current: Essays in the History of Ideas*, London 1979.
- Berlin, Isaiah, *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas*, London 1990.
- Berlin, Isaiah, *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*, London 1996.
- Bevir, Mark, *The Logic of the History of Ideas*, Cambridge University Press, 1999.
- Bevir, Mark, „Philosophy, Rhetoric, and Power: A Response to Critics“, u: *Rethinking History*, Volume 4, Issue 3, 2000, str. 341-350 (temat o Bevirovij knjizi *The Logic of the History of Ideas*; str. 295-372).
- Bevir, Mark, „Clarification“, u: *History of European Ideas*, Volume 28, Issue 1-2, 2002, str. 83-100 (temat o Bevirovij knjizi *The Logic of the History of Ideas*; str. 1-117).
- Bevir, Mark, „The Role of Contexts in Understanding and Explanation“, u: Hans Erich Bödeker (ur.), *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte*, Göttingen 2002, str. 159-208.
- Bevir, Mark; Trentmann, Frank (ur.), *Critiques of Capital in Modern Britain and America: Transatlantic Exchanges 1800 to the Present Day*, New York 2002.
- Bevir, Mark; Trentmann, Frank (ur.), *Markets in Historical Contexts: Ideas and Politics in the Modern World*, Cambridge University Press, 2004.
- Bevir, Mark; Stimson, Shannon; Adcock, Robert (ur.), *Modern Political Science: Anglo-American Exchanges since 1880*, Princeton University Press, 2007.
- Bevir, Mark; Hargis, Jill; Rushing, Sara (ur.), *Histories of Postmodernism*, Routledge, 2007.
- Bevir, Mark, „Contextualism: From Modernist Method to Post-analytic Historicism?“, u: *Journal of the Philosophy of History*, Volume 3, Number 3, 2009, str. 211-224.
- Bevir, Mark, *The Making of British Socialism*, Princeton University Press, 2011.

- Bevir, Mark, „*The Logic of the History of Ideas – Then and Now. The Author Responds*“, u: *Intellectual History Review*, Volume 21, Issue 1, 2011, str. 105-119 (temat o Bevirovj knjizi *The Logic of the History of Ideas*; str. 1-119).
- Bevir, Mark; Gains, Francesca, „Ideas into Policy: Governance and Governmentality“, u: *Policy & Politics*, Volume 39, Number 4, 2011, str. 451-456.
- Bevir, Mark, „In Defence of Historicism“, u: *Journal of the Philosophy of History*, Volume 6, Issue 1, 2012, str. 111-114.
- Biess, Frank, „Thinking after Hitler: the New Intellectual History of the Federal Republic of Germany (on A. Dirk Moses, *German Intellectuals and the Nazi Past* and eight other books)“, u: *History & Theory*, Vol. 51, Issue 2, 2012, str. 221-245.
- Boas, George, *The History of Ideas: An Introduction*, New York 1969.
- Bourdieu, Pierre, *Homo academicus*, Stanford University Press, 1988 (francuski izvornik Pariz 1984).
- Bourdieu, Pierre, „Universal Corporatism: The Role of Intellectuals in the Modern World“, u: *Telos*, 81, Fall 1989, str. 99-110 (objavljeno i u: *Poetics Today*, Vol. 12, No. 4, 1991, str. 655-667).
- Bourdieu, Pierre, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, New York 1993.
- Bourdieu, Pierre, „Postscript. For a Corporatism of Universal“, u: *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Field*, Stanford University Press, 1996, str. 337-348 (francuski izvornik *Les règles de l'art: genèse et structure du champ littéraire*, Pariz 1992).
- Bourdieu, Pierre, *On Television*, New York 1998 (francuski izvornik *Sur la télévision*, Pariz 1996).
- Bourdieu, Pierre, *Acts of Resistance: Against the Tyranny of the Market*, New York 1998 (francuski izvornik *Contre-feux: propos pour servir à la résistance contre l'invasion néo-libérale*, Pariz 1998).
- Bourdieu, Pierre et al., *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*, Stanford University Press, 1999 (francuski izvornik *La misère du monde*, Pariz 1993).
- Bourdieu, Pierre, „The Role of Intellectuals Today“, u: *Theoria*, Volume 49, Number 99, 2002, str. 1-6.

- Bourdieu, Pierre, *Firing Back: Against the Tyranny of the Market 2*, New York 2003 (francuski izvornik *Contre-feux 2: pour un mouvement social européen*, Pariz 2001).
- Bourdieu, Pierre, *Political Interventions. Social Science and Political Action*, London – New York 2008 (francuski izvornik *Interventions, 1961-2001: science sociale & action politique*, Marseille 2002).
- Bourg, Julian (ur.), *After the Deluge: New Perspectives on the Intellectual and Cultural History of Postwar France*, Lexington Books, 2004.
- Bourg, Julian, *From Revolution to Ethics: May 1968 and Contemporary French Thought*, Montreal 2007.
- Bouwsma, William J., „From History of Ideas to History of Meaning“, u: *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 12, No. 2, 1981, str. 279-291.
- Bové, Paul A., *Intellectuals in Power: A Genealogy of Critical Humanism*, New York 1986.
- Bozóki, András (ur.), *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Central European University Press, Budimpešta – New York 1999.
- Boyer, Paul S. et. al. (ur.), *The Oxford Encyclopedia of American Cultural and Intellectual History*, Oxford 2013.
- Breckman, Warren et al. (ur.), *The Modernist Imagination. Intellectual History and Critical Theory: Essays in Honor of Martin Jay*, New York 2009.
- Bredin, Jean-Denis, *The Affair: The Case of Alfred Dreyfus*, London 1986 (francuski izvornik *L’Affaire*, Pariz 1983).
- Brett, Annabel, „What is intellectual history now?“, u: David Cannadine (ur.), *What is History Now?*, Palgrave Macmillan, 2002, str. 113-131.
- Brym, Robert J., *The Jewish Intelligentsia and Russian Marxism: A Sociological Study of Intellectual Radicalism and Ideological Divergence*, London 1978.
- Brym, Robert J., *Intellectuals and Politics*, London 1980.
- Brym, Robert J., „Intellectuals, sociology of“, u: Neil J. Smelser, Paul B. Baltes (ur.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Oxford 2001, str. 7631-7635.
- Burawoy, Michael, „Gramsci meets Bourdieu“, u: Michael Burawoy, Karl von Holdt, *Conversations with Bourdieu*, Johannesburg 2012, str. 51-67.

- Burbank, Jane, *Intelligentsia and Revolution: Russian Views of Bolshevism, 1917-1922*, Oxford University Press, 1986.
- Burguière, André, *The Annales School: An Intellectual History*, Cornell University Press, 2009 (francuski izvornik *L'école des Annales: une histoire intellectuelle*, Pariz 2006).
- Burrow, John, *Evolution and Society: A Study in Victorian Social Theory*, Cambridge University Press, 1966.
- Burrow, John, *A Liberal Descent: Victorian Historians and the English Past*, Cambridge 1981.
- Burrow, John, *Gibbon*, Oxford 1985.
- Burrow, John, *Whigs and Liberals: Continuity and Change in English Political Thought*, Oxford 1988.
- Burrow, John, *The Crisis of Reason: European Thought, 1848-1914*, Yale University Press, 2000.
- Burrow, John, *A History of Histories: Epics, Chronicles, Romances and Inquiries from Herodotus and Thucydides to the Twentieth Century*, London 2007.
- Camp, Roderic A., *Intellectuals and the State in Twentieth-Century Mexico*, University of Texas Press, 1985.
- Carey, John, *The Intellectuals and the Masses: Pride and Prejudice Among the Literary Intelligentsia 1880-1939*, London 1992.
- Castiglione, Dario; Hampsher-Monk, Iain (ur.), *The History of Political Thought in National Context*, Cambridge University Press, 2001.
- Caute, David, *Communism and the French Intellectuals, 1914-1960*, London 1964.
- Caute, David, *The Fellow-Travellers. Intellectual Friends of Communism*, Yale University Press, 1988.
- Censer, Jack R., „Revitalizing the Intellectual History of the French Revolution“, u: *Journal of the History of Ideas*, Vol. 50, No. 4, 1989, str. 652-666.
- Charle, Christophe; Schriewer, Jürgen; Wagner, Peter (ur.), *Transnational Intellectual Networks. Forms of Academic Knowledge and the Search for Cultural Identities*, Frankfurt am Main – New York 2004.
- Charle, Christophe; Vincent, Julien; Winter, Jay (ur.), *Anglo-French Attitudes. Comparisons and Transfers between English and French Intellectuals since the Eighteenth Century*, Manchester 2007.

- Charle, Christophe, „Comparative and Transnational History and the Sociology of Pierre Bourdieu: Historical Theory and Practice“, u: Philip S. Gorski (ur.), *Bourdieu and Historical Analysis*, Duke University Press, 2013, str. 67-85.
- Chartier, Roger, „Text, Printing, Readings“, u: Lynn Hunt (ur.), *The New Cultural History*, Berkeley 1989, str. 154-175.
- Chartier, Roger, *The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*, Stanford 1994.
- Chomsky, Noam, „The Responsibility of Intellectuals“, u: *The New York Review of Books*, February 23, 1967.
- Chomsky, Noam, *American Power and the New Mandarins*, New York 1969.
- Chomsky, Noam et al., *The Cold War and the University: Toward an Intellectual History of the Postwar Years*, New York 1997.
- Christofferson, Michael Scott, *French Intellectuals Against the Left: The Antitotalitarian Moment of the 1970's*, New York 2004.
- Collingwood, Robin George, *The Idea of History*, Oxford 1946.
- Collini, Stefan; Winch, Donald; Burrow, John, *That Noble Science of Politics: An Essay in Nineteenth-Century Intellectual History*, Cambridge University Press, 1983.
- Collini, Stefan, „What is Intellectual History?“, u: *History Today*, Vol. 35, Issue 10, 1985, str. 46-54.
- Collini, Stefan, *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850-1930*, Oxford University Press, 1991.
- Collini, Stefan, *English Pasts: Essays in History and Culture*, Oxford University Press, 1999.
- Collini, Stefan; Whatmore, Richard; Young, Brian (ur.), *Economy, Polity, and Society. British Intellectual History 1750-1950*, Cambridge University Press, 2000.
- Collini, Stefan, „Eliot among the intellectuals“, u: *Essays in Criticism*, 52, 2002, str. 101-125.
- Collini, Stefan, *Absent Minds: Intellectuals in Britain*, Oxford University Press, 2006.
- Collini, Stefan, *Common Reading: Critics, Historians, Publics*, Oxford University Press, 2008.

- Collins, Randall, *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change*, Harvard University Press, 1998.
- Cruse, Harold, *The Crisis of the Negro Intellectual*, New York 1967.
- Darnton, Robert, „In Search of the Enlightenment. Recent Attempts to Create a Social History of Ideas“, u: *Journal of Modern History*, 43, 1971, str. 113-132.
- Darnton, Robert, „Intellectual and Cultural History“, u: Michael Kammen (ur.), *The Past Before Us: Contemporary Historical Writing in the United States*, Ithaca, Cornell University Press, 1980, str. 327-354.
- Darnton, Robert, „Two Paths Through the Social History of Ideas“, u: Haydn T. Mason (ur.), *The Darnton Debate: Books and Revolution in the Eighteenth Century*, Oxford 1998, str. 251-294.
- Darnton, Robert, *The Kiss of Lamourette. Reflections in Cultural History*, New York 1989.
- Darnton, Robert, *The Case for Books: Past, Present and Future*, New York 2011.
- Debray, Régis, *Teachers, Writers, Celebrities: The Intellectuals of Modern France*, London 1981 (francuski izvornik *Le pouvoir intellectuel en France*, Pariz 1979).
- DeLuna, D. N. (ur.), *The Political Imagination in History. Essays Concerning J. G. A. Pocock*, Baltimore 2006.
- Dragovic-Soso, Jasna, *‘Saviours of the Nation’: Serbia’s Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*, London 2002.
- Dragovic-Soso, Jasna, „Intellectuals and the Collapse of Yugoslavia: The End of the Yugoslav Writers’ Union“, u: Dejan Djokic (ur.), *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992*, London 2003, str. 268-285.
- Dragovic-Soso, Jasna, „Rethinking Yugoslavia: Serbian Intellectuals and the ‘National Question’ in Historical Perspective“, u: *Contemporary European History*, vol. 13, no. 2, 2004, str. 170-184.
- Drake, David, *Intellectuals and Politics in Post-War France*, Palgrave Macmillan, 2001.
- Drake, David, *French Intellectuals and Politics from the Dreyfus Affair to the Occupation*, Palgrave Macmillan, 2005.
- Dunn, John, „The Identity of the History of Ideas“, u: *Philosophy*, Volume 43, Issue 164, 1968, str. 85-104.

- Dunn, John, *The Political Thought of John Locke*, Cambridge University Press, 1969.
- Evans, Mary, „Can Women Be Intellectuals?“, u: Christian Fleck, Andreas Hess, E. Stina Lyon (ur.), *Intellectuals and their Publics: Perspectives from the Social Sciences*, Aldershot 2008, str. 29-40.
- Eyerman, Ron; Svennson, Lennart G.; Sèoderqvist, Thomas (ur.), *Intellectuals, Universities, and the State in Western Modern Societies*, Berkeley 1987.
- Eyerman, Ron, *Between Culture and Politics. Intellectuals in Modern Society*, Cambridge 1994.
- Fairclough, Norman, *Critical Discourse Analysis*, London – New York 1995.
- Falola, Toyin, *Nationalism and African Intellectuals*, University of Rochester Press, 2001.
- Fedyukin, Sergej Alekseevič, *The Great October Revolution and the Intelligentsia: How the Old Intelligentsia Was Drawn Into the Building of Socialism*, Moskva 1975.
- Fermi, Laura, *Illustrious Immigrants: The Intellectual Migration from Europe, 1930-41*, Chicago 1968.
- Fleck, Christian; Hess, Andreas; Lyon, E. Stina (ur.), *Intellectuals and their Publics: Perspectives from the Social Sciences*, Aldershot 2008.
- Freeden, Michael, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford 1996.
- Friedlander, Judith, *Vilna on the Seine: Jewish Intellectuals in France Since 1968*, New Haven 1990.
- Fulcher, Jane, *French Cultural Politics and Music from the Dreyfus Affair to the First World War*, Oxford University Press, 1999.
- Fulcher, Jane, *The Composer as Intellectual: Music and Ideology in France, 1914-1940*, Oxford University Press, 2005.
- Fuller, Steve, *The Intellectual*, Cambridge 2005.
- Fuller, Steve, *The Sociology of Intellectual Life: The Career of the Mind in and Around Academy*, London 2009.
- Furedi, Frank, *Where Have All the Intellectuals Gone?*, London 2004.
- Gagnon, Alain G. (ur.), *Intellectuals in Liberal Democracies: Political Influence and Social Involvement*, New York 1987.

- Gattone, Charles F., *The Social Scientist as Public Intellectual. Critical Reflections in a Changing World*, Lanham 2006.
- Gella, Aleksander (ur.), *The Intelligentsia and the Intellectuals: Theory, Method and Case Study*, Sage Publications, 1976.
- Geyer, Michael (ur.), *The Power of Intellectuals in Contemporary Germany*, Chicago – London 2001.
- Giesen, Bernhard, *Intellectuals and the Nation. Collective Identity in a German Axial Age*, Cambridge University Press, 1998 (njemački izvornik *Die Intellektuellen und die Nation. Eine deutsche Achsenzeit*, Frankfurt am Main 1993).
- Gilbert, Felix, „Intellectual History: Its Aims and Methods, u: *Daedalus*, Vol. 100, No. 1, 1971, str. 80-97 (Historical Studies Today); u: Felix Gilbert, Stephen R. Graubard (ur.), *Historical Studies Today*, New York – London 1972, str. 141-158.
- Gilcher-Holtey, Ingrid, „The European 1960/1970s and the World: The Case of Régis Debray“, u: Martin Klimke, Jacco Pekelder, Joachim Scharloth (ur.), *Between Prague Spring and French May. Opposition and Revolt in Europe*, New York 2011, str. 269-282.
- Gluck, Mary, *Georg Lukács and his Generation, 1900-1918*, Harvard University Press, 1985.
- Gouldner, Alvin Ward, *The Future of Intellectuals and the Rise of the New-Class*, New York 1979.
- Grafton, Anthony, „The History of Ideas: Precept and Practice, 1950-2000 and Beyond“, u: *Journal of the History of Ideas*, 76, 1, 2006, str. 1-32.
- Hamilton, Alastair, *The Appeal of Fascism. A Study of Intellectuals and Fascism 1919-1945*, London 1971.
- Hampsher-Monk, Iain; Tilmans, Karin; Van Vree, Frank (ur.), *History of Concepts: Comparative Perspectives*, Amsterdam 1998.
- Harlan, David, „Intellectual History and the Return of Literature“, u: *The American Historical Review*, Vol. 94, No. 3, 1989, str. 581-609.
- Harvey, David, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Oxford 1989.
- Hayek, Friedrich A., „The Intellectuals and Socialism“, u: *The University of Chicago Law Review*, Spring 1949, str. 417-433.
- Hazareesingh, Sudhir, *Intellectuals and the French Communist Party: Disillusion and Decline*, Oxford University Press, 1991.

- Heeren, John, „Karl Mannheim and the Intellectual Elite“, u: *The British Journal of Sociology*, Vol. 22, No. 1, 1971, str. 1-15.
- Held, Virginia, „The Independence of Intellectuals“, u: *Journal of Philosophy*, Vol. 80, No. 10, 1983, str. 572-582 (temat „The Social Responsibility of Intellectual“; Richard Rorty, „Postmodernist Bourgeois Liberalism“, str. 583-589; Alasdair MacIntyre, „Moral Arguments and Social Contexts“, str. 590-591).
- Higham, John; Conkin, Paul Keith (ur.), *New Directions in American Intellectual History*, Johns Hopkins University Press, 1979.
- History of European Ideas* (1980-)
- History of Intellectual Culture* (2001-)
- Hofstadter, Richard, *Anti-Intellectualism in American Life*, New York 1963.
- Hollinger, David A., *In the American Province: Studies in the History and Historiography of Ideas*, Indiana University Press, 1985.
- Hollinger, David A.; Capper, Charles (ur.), *The American Intellectual Tradition: A Sourcebook*, Oxford University Press 1989 (6. izdanje 2011).
- Hollinger, David A., *Science, Jews, and Secular Culture: Studies in Mid-Twentieth Century American Intellectual History*, Princeton University Press, 1996.
- Hollinger, David A.; Carson, Cathryn (ur.), *Reappraising Oppenheimer: Centennial Studies and Reflections*, Berkeley 2005.
- Hollinger, David A., „American Intellectual History, 1907-2007“, u: *OAH Magazine of History*, Vol. 21, Issue 2, 2007, str. 14-17.
- Hollinger, David A., „What is Our ‘Canon’? How American Intellectual Historians Debate the Core of Their Field“, u: *Modern Intellectual History*, Volume 9, Issue 01, 2012, str. 185-200.
- Hooks, Bell; West, Cornel, *Breaking Bread: Insurgent Black Intellectual Life*, Boston 1991.
- Horowitz, Maryanne Cline (ur.), *New Dictionary of the History of Ideas*, 6. sv., New York 2005.
- Huszar, George B. de (ur.), *The Intellectuals: A Controversial Portrait*, Glencoe, Illinois, The Free Press, 1960.
- Intellectual History Newsletter* (1979-2002)
- Intellectual History Review* (2007-)
- Intellectual News* (1996-2006)

- Jacoby, Russell, *Social Amnesia: A Critique of Conformist Psychology from Adler to Laing*, Boston 1975.
- Jacoby, Russell, *The Repression of Psychoanalysis: Otto Fenichel and the Political Freudians*, New York 1983.
- Jacoby, Russell, *The Last Intellectuals: American Culture in the Age of Academe*, New York 1987.
- Jacoby, Russell, „A New Intellectual History?“, u: *The American Historical Review*, Vol. 97, No. 2, 1992, str. 405-424.
- Jay, Martin, *The Dialectical Imagination: A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research, 1923-50*, Boston 1973.
- Jay, Martin, *Marxism and Totality: The Adventures of a Concept from Lukács to Habermas*, Berkeley 1984.
- Jay, Martin, *Adorno*, Harvard University Press, 1984.
- Jay, Martin, *Permanent Exiles: Essays on the Intellectual Migration from Germany to America*, New York 1985.
- Jay, Martin, *Fin de Siècle Socialism and Other Essays*, New York 1988.
- Jay, Martin, *Force Fields: Between Intellectual History and Cultural Criticism*, New York 1993.
- Jay, Martin, *Downcast Eyes. The Denigration of Vision in Twentieth-Century French Thought*, Berkeley 1993.
- Jay, Martin, *Cultural Semantics: Keywords of the Age*, University of Massachusetts Press, 1998.
- Jay, Martin, *Songs of Experience: Modern American and European Variations on a Universal Theme*, Berkeley 2004.
- Jay, Martin, „Intentionality and Irony: The Missed Encounter of Quentin Skinner and Hayden White“, u: *History and Theory*, Vol. 52, No. 1, 2013, str. 32-48.
- Jennings, Jeremy (ur.), *Intellectuals in Twentieth-Century France: Mandarins and Samurais*, Palgrave Macmillan, 1992.
- Jennings, Jeremy; Kemp-Welch, Anthony (ur.), *Intellectuals in Politics: From the Dreyfus Affair to Salman Rushdie*, London – New York, 1997.
- Johnson, Paul, *Intellectuals*, London 1988.
- Journal of Interdisciplinary History of Ideas* (2012-)
- Judt, Tony, *Socialism in Provence 1871-1914: A Study in the Origins of the Modern French Left*, Cambridge 1979.

- Judt, Tony, *Marxism and the French Left: Studies on Labour and Politics in France 1830-1982*, Oxford University Press, 1986.
- Judt, Tony, *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944-1956*, Berkeley 1992.
- Judt, Tony, *The Burden of Responsibility: Blum, Camus, Aron, and the French Twentieth Century*, Chicago 1998.
- Judt, Tony, *Reappraisals: Reflections on the Forgotten Twentieth Century*, New York 2008.
- Judt, Tony; Snyder, Timothy, *Thinking the Twentieth Century*, London 2012.
- Journal of the History of Ideas* (1940-)
- Kaplan, Alice Yaeger, *Reproductions of Banality: Fascism, Literature, and French Intellectual Life*, Minneapolis 1986.
- Kelley, Donald R., „Horizons of Intellectual History: Retrospect, Circum-spect, Prospect“, u: *Journal of the History of Ideas*, Vol. 48, No. 1, 1987, str. 143-169.
- Kelley, Donald R., „What Is Happening to the History of Ideas?“, u: *Journal of the History of Ideas*, Vol. 51, No. 1, 1990, str. 3-25 (objavljeno i u: *Intellectual News*, No. 1, 1996, str. 36-50).
- Kelley, Donald R. (ur.), *The History of Ideas: Canon and Variations*, University of Rochester Press, 1994.
- Kelley, Donald R., *The Descent of Ideas: The History of Intellectual History*, Aldershot 2002.
- Kelley, Donald R., „Intellectual History and Cultural History: the Inside and the Outside“, u: *History of the Human Sciences*, Vol. 15, No. 2, 2002, str. 1-19.
- Kelley, Donald R., „Intellectual History in a Global Age“, u: *Journal of the History of Ideas*, Vol. 66, No. 2, 2005, str. 155-167.
- Kelley, Donald R., „Intellectual History: From Ideas to Meanings“, u: Partner, Nancy; Foot, Sarah (ur.), *The SAGE Handbook of Historical Theory*, SAGE Publications Ltd, 2013, str. 81-92.
- Kershaw, Angela, „French and British Female Intellectuals and the Soviet Union. The Journey to the USSR, 1929-1942“, u: *E-rea. Revue électronique d'études sur le monde anglophone*, 4.2, 2006, str. 62-72.
- Kershaw, Angela, *Forgotten Engagements: Women, Literature and the Left in 1930s France*, Amsterdam 2007.

- Khilnani, Sunil, *Arguing Revolution: The Intellectual Left in Postwar France*, Yale University Press, 1993.
- Konrád, György; Szelényi, Iván, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, New York 1979.
- Koselleck, Reinhart, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, MIT Press, 1985.
- Koselleck, Reinhart, *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, Stanford University Press, 2002.
- Kurzman, Charles; Owen, Lynn, „The Sociology of Intellectuals“, u: *Annual Review of Sociology*, Vol. 28, 2002, str. 63-90.
- LaCapra, Dominick, „Rethinking Intellectual History and Reading Texts“, u: *History and Theory*, 19, 3, 1980, str. 245-276.
- LaCapra, Dominick; Kaplan, Steven (ur.), *Modern European Intellectual History: Reappraisals and New Perspectives*, Cornell University Press, 1982.
- LaCapra, Dominick, *Rethinking Intellectual History: Texts, Contexts, Language*, Cornell University Press, 1983.
- LaCapra, Dominick, „Canons and Their Discontents“, u: *Intellectual History Newsletter*, 13, 1991, str. 3-14.
- LaCapra, Dominick, „Intellectual History and Its Ways“, u: *The American Historical Review*, Vol. 97, No. 2, 1992, str. 425-439.
- LaCapra, Dominick, „Tropisms of Intellectual History“, u: *Rethinking History*, Volume 8, Number 4, 2004, str. 499-529.
- Lamb, Robert, „Recent Developments in the Thought of Quentin Skinner and the Ambitions of Contextualism“, u: *Journal of the Philosophy of History*, Vol. 3, No. 3, 2009, str. 246-265.
- Lilla, Mark, *The Reckless Mind. Intellectuals in Politics*, New York 2001.
- Lindenfeld, David, „On Systems and Embodiments as Categories for Intellectual History“, u: *History and Theory*, 27, No. 1, 1988, str. 30-50.
- Lindenfeld, David, *The Transformation of Positivism: Alexius Meinong and European Thought, 1880-1920*, Berkeley 1980.
- Lindenfeld, David, *The Practical Imagination: The German Sciences of State in the Nineteenth Century*, Chicago 1997.
- Lindenfeld, David; Marchand, Suzanne (ur.), *Germany at the Fin de Siècle: Society, Science, and Ideas*, LSU Press, 2004.

- Linton, Marisa, „The intellectual origins of the French Revolution“, u: Peter Campbell (ur.), *The origins of the French Revolution*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2005, str. 139-159.
- Long, Imogen, *Women Intellectuals in Post-68 France. Petitions and Polemics*, Palgrave Macmillan, 2013.
- Lovejoy, Arthur O., *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea*, Harvard University Press, 1936.
- Lovejoy, Arthur O., *Essays in the History of Ideas*, Johns Hopkins U. Press, 1948.
- Löwy, Michael, *Redemption and Utopia. Jewish Libertarian Thought in Central Europe: A Study in Elective Affinity*, Stanford University Press, 1992 (francuski izvornik *Rédemption et utopie. Le judaïsme libertaire en Europe centrale: une étude d'affinité élective*, Pariz 1988).
- Löwy, Michael, „The Revolution and the Intellectuals: Pierre Naville's Revolutionary Pessimism and Surrealism“, u: *Morning Star: Surrealism, Marxism, Anarchism, Situationism, Utopia*, University of Texas Press, 2009, str. 43-64.
- Maclean, Ian; Monrefiore, Alan; Winch, Peter (ur.), *The Political Responsibility of Intellectuals*, Cambridge 1990.
- Mannheim, Karl, *Essays on the Sociology of Knowledge*, London – New York 1952.
- Mannheim, Karl, *Essays on the Sociology of Culture*, London – New York 1956.
- Marinelli, Maurizio, „On the public commitment of intellectuals in late socialist China“, u: *Theory and Society*, Vol. 41, No. 5, 2012, str. 425-449.
- Marshall, David L., „Intellectual History of the Weimar Republic – Recent Research“, u: *Intellectual History Review*, Volume 20, Issue 4, 2010, str. 503-517.
- Mehlman, Jeffrey, *Émigré New York: French Intellectuals in Wartime Manhattan 1940-1944*, Baltimore 2000.
- Mergel, Sarah Katherine, *Conservative Intellectuals and Richard Nixon. Rethinking the Rise of the Right*, Palgrave Macmillan, 2010.
- Modern Intellectual History* (2004-)
- Mohan, Raj P. (ur.), *The Mythmakers: Intellectuals and the Intelligentsia in Perspective*, New York 1987.

- Mok, Ka-ho, *Intellectuals and the State in Post-Mao China*, Palgrave Macmillan, 1998.
- Molnar, Thomas, *The Decline of the Intellectual*, New York 1961.
- Moraña, Mabel; Gustafson, Bret (ur.), *Rethinking Intellectuals in Latin America*, Madrid – Frankfurt am Main 2010.
- Morat, Daniel, „No Inner Remigration. Martin Heidegger, Ernst Jünger, and the Early Federal Republic of Germany“, u: *Modern Intellectual History*, Volume 9, Issue 03, 2012, str. 661-679.
- Morris, Marla, *Jewish Intellectuals and the University*, Palgrave Macmillan, 2007.
- Moses, A. Dirk, *German Intellectuals and the Nazi Past*, Cambridge 2007.
- Mosse, George L., *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*, New York 1964.
- Mosse, George L. (ur.), *Nazi Culture: Intellectual, Cultural and Social Life in the Third Reich*, New York 1966.
- Moyn, Samuel; Sartori, Andrew (ur.), *Global Intellectual History*, Columbia University Press, 2013.
- Müller, Jan-Werner, *Another Country: German Intellectuals, Unification and National Identity*, Yale University Press, 2000.
- Müller, Jan-Werner, *A Dangerous Mind: Carl Schmitt in Post-War European Thought*, Yale University Press, 2003.
- Müller, Jan-Werner, *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe*, Yale University Press, 2011.
- Muller, Jerry Z., *The Other God that Failed. Hans Freyer and the Deradicalization of German Conservatism*, Princeton 1987.
- Munslow, Alun, „Intellectual history“, u: *The Routledge Companion to Historical Studies*, Routledge, 2006, 2. izdanje, str. 148-151.
- Neaman, Elliot Y., *A Dubious Past. Ernst Jünger and the Politics of Literature after Nazism*, Berkeley 1999.
- Norris, Christopher, *Uncritical Theory: Postmodernism, Intellectuals and the Gulf War*, London 1992.
- Palonen, Kari, *Quentin Skinner: History, Politics, Rhetoric*, Cambridge 2003.
- Palonen, Kari, *The Struggle with Time: A Conceptual History of 'Politics' as an Activity*, Münster 2006.

- Parsons, Talcott, „The Role of Ideas in Social Action“, u: *American Sociological Review*, Vol. 3, No. 5, 1938, str. 652-664.
- Patterson, Annabel M., *Early Modern Liberalism*, Cambridge 1997.
- Paul, Herman, *Hayden White: The Historical Imagination*, Cambridge 2011.
- Phelan, Anthony (ur.), *The Weimar Dilemma. Intellectuals in the Weimar Republic*, Manchester 1985.
- Pipes, Richard (ur.), *The Russian Intelligentsia*, New York 1961.
- Pocock, J. G. A., *The Ancient Constitution and the Feudal Law. A Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century*, Cambridge University Press, 1957.
- Pocock, J. G. A., *Politics, Language and Time. Essays on Political Thought and History*, University of Chicago Press, 1971.
- Pocock, J. G. A., *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton University Press, 1975.
- Pocock, J. G. A., *Virtue, Commerce and History: Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century*, Cambridge University Press, 1985.
- Pocock, J. G. A., *Political Thought and History. Essays on Theory and Method*, Cambridge University Press, 2009.
- Pocock, J. G. A., *Barbarism and Religion*, vol. I-V, Cambridge University Press, 1999-2011.
- Pomper, Philip, *The Russian Revolutionary Intelligentsia*, New York 1970.
- Posner, Richard A., *Public Intellectuals: A Study of Decline*, Harvard University Press, 2001.
- Poyner, Jane (ur.), *J. M. Coetzee and the Idea of the Public Intellectual*, Ohio University Press, 2006.
- Rabinbach, Anson, *In the Shadow of Catastrophe. German Intellectuals between Apocalypse and Enlightenment*, University of California Press, 1997.
- Raeff, Marc (ur.), *Russian Intellectual History: An Anthology*, New York 1966.
- Read, Christopher, *Religion, Revolution and the Russian Intelligentsia, 1900-1912: The »Vekhi« Debate and its Intellectual Background*, London 1979.

- Reader, Keith A., *Intellectuals and the Left in France since 1968*, Palgrave Macmillan, 1987.
- Reitz, Tilman, „Intellectuals“, u: A. Harrington, B. L. Marshall, H-P. Müller (ur.), *Encyclopedia of Social Theory*, Routledge 2006, str. 285-286.
- Richter, Melvin, „Reconstructing the History of Political Languages: Pocock, Skinner, and the Geschichtliche Grundbegriffe“, u: *History and Theory*, Vol. 29, No. 1, 1990, str. 38-70.
- Richter, Melvin, *The History of Political and Social Concepts. A Critical Introduction*, Oxford 1995.
- Rieff, Philip (ur.), *On Intellectuals: Theoretical Studies, Case Studies*, New York 1969.
- Ringer, Fritz, *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1890-1933*, Harvard University Press, 1969.
- Ringer, Fritz, „The intellectual field, intellectual history, and the sociology of knowledge“, u: *Theory and Society*, Volume 19, Issue 3, 1990, str. 269-294 (Charles Lemert, „The Habits of Intellectuals: Response to Ringer“, str. 295-310; Martin Jay, „Fieldwork and Theorizing in Intellectual History: A Reply to Fritz Ringer“, str. 311-321; Fritz Ringer, „Rejoinder to Charles Lemert and Martin Jay“, str. 323-334).
- Ringer, Fritz, *Fields of Knowledge: French Academic Culture in Comparative Perspective, 1890-1920*, Cambridge 1992.
- Ringer, Fritz, *Max Weber: An Intellectual Biography*, Chicago 2004.
- Robbins, Bruce, „American Intellectuals and Middle East Politics: An Interview with Edward W. Said“, u: *Social Text*, 19/20, 1988, str. 37-53.
- Robbins, Bruce (ur.), *Intellectuals: Aesthetics, Politics, Academics*, Minneapolis 1990.
- Robbins, Bruce, „Intellectuals in Decline?“, u: *Social Text*, 25/26, 1990, str. 254-259 [recenzija knjige Russella Jacobyja, *The Last Intellectuals: American Culture in the Age of Academe*, New York 1987].
- Robbins, Bruce, *Secular Vocations: Intellectuals, Professionalism, Culture*, London 1993.
- Robbins, Bruce, „Intellectuals“, u: Adam Kuper, Jessica Kupe (ur.), *The Social Science Encyclopedia*, 3. izd., sv. I, London 2005, str. 508-509.
- Ross, Andrew, *No Respect: Intellectuals and Popular Culture*, London 1989.

- Russell, Bertrand, „The Role of the Intellectual in the Modern World“, u: *American Journal of Sociology*, Vol. 44, No. 4, 1939, str. 491-498.
- Said, Edward W., „Swift as Intellectual“, u: *The World, the Text, and the Critic*, Harvard University Press, 1983, str. 72-89.
- Said, Edward W., *Representations of the Intellectual: The 1993 Reith Lectures*, London 1994.
- Said, Edward W., „The Public Role of Writers and Intellectuals“, u: *The Nation*, Vol. 273, Issue 8, September 17, 2001.
- Sandhu, Angie, *Intellectuals and the People*, Palgrave Macmillan, 2007.
- Sapiro, Gisèle, „The structure of the French literary field during the German Occupation (1940-1944): a multiple correspondence analysis“, u: *Poetics*, Volume 30, Number 5, 2002, str. 387-402.
- Sapiro, Gisèle, „Forms of politicization in the French literary field“, u: *Theory and Society*, Volume 32, Numbers 5-6, 2003, str. 633-652 (temat o Bourdieu; str. 519-823).
- Sapiro, Gisèle, „Responsibility and freedom: the foundations of Sartre’s concept of intellectual engagement“, u: *Journal of Romance Studies*, Volume 6, Numbers 1-2, 2006, str. 31-48 (temat „Sartre and his ‘Others’, str. 1-233).
- Sapiro, Gisèle, „Structural History and Crisis Analysis: The Literary Field in France during the Second World War“, u: Philip S. Gorski (ur.), *Bourdieu and Historical Analysis*, Duke University Press, 2013, str. 266-285.
- Schorske, Carl E., *Fin-de-siècle Vienna: Politics and Culture*, New York 1980.
- Schorske, Carl E., *Thinking with History: Explorations in the Passage to Modernism*, Princeton University Press, 1998.
- Schulin, Ernst, „German ‘Geistesgeschichte’, American ‘Intellectual History’ and French ‘Histoire des Mentalités’ since 1900. A Comparison“, u: *History of European Ideas*, Vol. 1, No. 3, 1981, str. 195-214.
- Shatz, Marshall S., *Jan Waclaw Machajski: A Radical Critic of the Russian Intelligentsia and Socialism*, Pittsburgh 1989.
- Shils, Edward, „The Intellectuals and the Powers: Some Perspectives for Comparative Analysis“, u: *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 1, No. 1, 1958, str. 5-22.

- Shragin, Boris; Todd, Albert (ur.), *Landmarks: A Collection of Essays on the Russian Intelligentsia*, New York 1977.
- Shurts, Sarah, „Redefining the *Engagé*: Intellectual Identity in *Fin de Siècle* France“, u: *Historical Reflections*, Volume 38, Number 3, 2012, str. 24-40.
- Sim, Stuart, *Post-Marxism: An Intellectual History*, London – New York 2000.
- Skinner, Quentin, „Meaning and Understanding in the History of Ideas“, u: *History and Theory*, Vol. 8, No. 1, 1969, str. 3-53.
- Skinner, Quentin, *The Foundations of Modern Political Thought*, vol. I-II, Cambridge University Press, 1978.
- Skinner, Quentin, *Machiavelli*, Oxford University Press, 1981.
- Skinner, Quentin, *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*, Cambridge University Press, 1996.
- Skinner, Quentin, *Liberty before Liberalism*, Cambridge University Press, 1998.
- Skinner, Quentin; Zarka, Yves Charles, *Hobbes: The Amsterdam Debate*, ur. Hans Blom, Georg Olms Verlag, 2001.
- Skinner, Quentin, *Visions of Politics*, sv. I-III, Cambridge University Press, 2002.
- Skinner, Quentin, *Hobbes and Republican Liberty*, Cambridge University Press, 2008.
- Small, Helen (ur.), *The Public Intellectual*, Oxford 2002.
- Sonenscher, Michael, *Before the Deluge: Public Debt, Inequality, and the Intellectual Origins of the French Revolution*, Princeton 2009.
- Southgate, Beverley, „Intellectual history/history of ideas“, u: Stefan Berger, Heiko Feldner, Kevin Passmore (ur.), *Writing History. Theory and Practice*, London – New York 2010, 2. izd. (1. izd. 2003), str. 268-285.
- Spillers, Hortense J., „The Crisis of the Negro Intellectual: A Post-Date“, u: *boundary 2*, Vol. 21, No. 3, 1994, str. 65-116.
- Stark, Werner, *The Sociology of Knowledge: An Essay in Aid of a Deeper Understanding of the History of Ideas*, London 1958.
- Stern, Ludmila, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920-40. From Red Square to the Left Bank*, Routledge, 2007.

- Sternhell, Zeev, *Neither Right nor Left: Fascist Ideology in France*, Berkeley 1986 (francuski izvornik *Ni droite, ni gauche: l'idéologie fasciste en France*, Pariz 1983).
- Sternhell, Zeev; Sznajder, Mario; Ashéri, Maia, *The Birth of Fascist Ideology: From Cultural Rebellion to Political Revolution*, Princeton University Press, 1994 (francuski izvornik *Naissance de l'idéologie fasciste*, Pariz 1989).
- Sternhell, Zeev (ur.), *The Intellectual Revolt against Liberal Democracy, 1870-1945: International Conference in Memory of Jacob L. Talmon*, Jerusalem 1996.
- Sternhell, Zeev, *The Anti-Enlightenment Tradition*, Yale University Press, 2010 (francuski izvornik *Les anti-Lumières: du XVIIIe siècle à la guerre froide*, Pariz 2006).
- Stromberg, Roland N., *European Intellectual History since 1789*, New York 1968 (6. izdanje 1994).
- Swartz, David L., „From critical sociology to public intellectual: Pierre Bourdieu and politics“, u: *Theory and Society*, Volume 32, Numbers 5-6, 2003, str. 791-823.
- Swartz, David L., *Symbolic Power, Politics, and Intellectuals: The Political Sociology of Pierre Bourdieu*, Chicago 2013.
- Titscher, Stefan et al., *Methods of Text and Discourse Analysis*, SAGE Publications, 2000.
- Toews, John E., „Intellectual History after the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience“, u: *The American Historical Review*, Vol. 92, No. 4, 1987, str. 879-907.
- Tully, James (ur.), *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics*, Cambridge 1988.
- Viswanathan, Gauri (ur.), *Power, Politics, and Culture: Interviews with Edward W. Said*, New York 2001.
- Wachtel, Andrew, „One Day – Fifty Years Later“, u: *Slavic Review*, Volume 72, Number 1, 2013, str. 102-117 [Aleksandr Solzhenitsyn, *One Day in the Life of Ivan Denisovich*].
- West, Cornel, „The Dilemma of the Black Intellectual“, u: *Cultural Critique*, No. 1, 1985, str. 109-124.
- Whatmore, Richard; Young, Brian (ur.), *Palgrave Advances in Intellectual History*, Palgrave Macmillan, 2006.

- White, Hayden, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore – London 1973.
- White, Hayden, *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, Baltimore – London 1978.
- White, Hayden, *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore – London 1987.
- Wickberg, Daniel, „Intellectual History vs. the Social History of Intellectuals“, u: *Rethinking History*, Volume 5, Issue 3, 2001, str. 383-395.
- Wiener, Philip P. (ur.), *Dictionary of the History of Ideas: Studies of Selected Pivotal Ideas*, 5 sv., New York 1973-1974.
- Winch, Donald, *Riches and Poverty: An Intellectual History of Political Economy in Britain 1750-1834*, Cambridge 1996.
- Winch, Donald, *Wealth and Life: Essays on the Intellectual History of Political Economy in Britain, 1848-1914*, Cambridge 2009.
- Wolin, Richard, *The Seduction of Unreason: The Intellectual Romance with Fascism from Nietzsche to Postmodernism*, Princeton University Press, 2004.
- Woods, Roger, *The Conservative Revolution in the Weimar Republic*, London – New York 1996.
- Wright, William D., *Black Intellectuals, Black Cognition, and a Black Aesthetic*, Praeger Publishers, 1997.
- Wright, William D., *Crisis of the Black Intellectual*, Chicago 2007.
- Zimmermann, Eduardo, „Intellectual elites“, u: Akira Iriye, Pierre-Yves Saunier (ur.), *The Palgrave Dictionary of Transnational History*, Palgrave Macmillan, 2009, str. 547-550.
- Żarnowski, Janusz, „The Historical Role of the Intelligentsia in East-Central and South-Eastern Europe“, u: *State, Society and Intelligentsia: Modern Poland and Its Regional Context*, Aldershot, Hampshire, Ashgate Variorum, 2003.

Prilozi na njemačkom jeziku

- Ackermann, Ulrike, *Sündenfall der Intellektuellen. Ein deutsch-französischer Streit von 1945 bis heute*, Stuttgart 2000.
- Albrecht, Clemens et al., *Die intellektuelle Gründung der Bundesrepublik. Eine Wirkungsgeschichte der Frankfurter Schule*, Frankfurt am Main – New York 1999.
- Alemann, Ulrich von et al. (ur.), *Intellektuelle und Sozialdemokratie*, Op-laden 2000.
- Arndt, Agnes, *Intellektuelle in der Opposition. Diskurse zur Zivilgesellschaft in der Volksrepublik Polen*, Frankfurt am Main – New York 2007.
- Asal, Sonja; Schlak, Stephan (ur.), *Was war Bielefeld? Eine ideengeschichtliche Nachfrage*, Göttingen 2009.
- Barner, Wilfried; König, Christoph (ur.), *Jüdische Intellektuelle und die Philologen in Deutschland 1871-1933*, Göttingen 2001.
- Bavaj, Riccardo, *Von links gegen Weimar. Linkes antiparlamentarisches Denken in der Weimarer Republik*, Bonn 2005.
- Bayerl, Günter, „Technische Intelligenz im Zeitalter der Renaissance“, u: *Technikgeschichte*, 45, 1978, str. 336-353.
- Beilecke, François, „Der Intellektuelle ist tot, es lebe der Intellektuelle! Anmerkungen zur neueren französischen Intellektuellenforschung“, u: *vorgänge*, 40, Heft 4, 2001, str. 41-49 (temat „Intellektuelle ohne Macht?“; str. 1-70).
- Beilecke, François, *Französische Intellektuelle und die Dritte Republik: das Beispiel einer Intellektuellenassoziation 1892-1939*, Frankfurt am Main – New York 2003.
- Beilecke, François; Marmetschke, Katja (ur.), *Der Intellektuelle und der Mandarin. Für Hans Manfred Bock*, Kassel 2005.
- Beilecke, François, „Netzwerke und Intellektuelle. Konzeptionelle Überlegungen zur politischen Rolle eines zivilgesellschaftlichen Akteurs“, u: François Beilecke, Katja Marmetschke (ur.), *Der Intellektuelle und der Mandarin. Für Hans Manfred Bock*, Kassel 2005, str. 49-65.
- Bergen, Werner von; Pehle, Walter H., (ur.), *Denken im Zwiespalt: über den Verrat von Intellektuellen im 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1996.

- Berghahn, Volker, *Transatlantische Kulturkriege: Shepard Stone, die Ford-Stiftung und der europäische Antiamerikanismus*, Stuttgart 2004.
- Bering, Dietz, *Die Intellektuellen. Geschichte eines Schimpfwortes*, Stuttgart 1978.
- Bering, Dietz, „‘Intellektueller’ – in Deutschland ein Schimpfwort? Historische Fundierung einer Habermas-Lübbe-Kontroverse“, u: *Sprache in Wissenschaft und Literatur*, 54, 1984, str. 57-72.
- Bering, Dietz, „Der Intellektuelle“, u: Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt (ur.), *Der Mensch des 20. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main – New York 1999, str. 197-229.
- Bering, Dietz, „Neue Formung eines alten Werkzeugs. Intellektueller 1945-1950.“, u: Dietrich Busse, Thomas Niehr, Martin Wengeler (ur.), *Brisante Semantik. Neuere Konzepte und Forschungsergebnisse einer kultuwissenschaftlichen Linguistik*, Tübingen 2005, str. 249-268.
- Bering, Dietz, „‘Intellektueller’ bei der frühen Gruppe 47. Sprachgeschichtliche Spurensuche“, u: *Internationales Archiv der Sozialgeschichte der Literatur*, 32, 1, 2007, str. 192-226.
- Bering, Dietz, „‘Intellektuelle’ – ein Grabmal für Unsterbliche?“, u: Wolf-Andreas Liebert, Horst Schwinn (ur.), *Mit Bezug auf Sprache. Festschrift für Rainer Wimmer*, Tübingen 2009, str. 95-113.
- Bering, Dietz, *Die Epoche der Intellektuellen, 1898-2001. Geburt, Begriff, Grabmal*, Berlin 2010.
- Bering, Dietz, „‘Intellektueller’ – Schimpfwort – Diskursbegriff – Grabmal“, u: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, H. 40, 2010, str. 5-12 (temat „Intellektuelle“, str. 2-37).
- Bering, Dietz (ur.), *Die Intellektuellen im Streit der Meinungen*, Berlin 2011.
- Bering, Dietz, „Die 68er – anti-intellektuelle Intellektuelle?“, u: Heidrun Kämper, Joachim Scharloth, Martin Wengeler (ur.), *1968. Eine sprachwissenschaftliche Zwischenbilanz*, Berlin 2012, str. 307-334.
- Bialas, Wolfgang; Iggers, Georg G. (ur.), *Intellektuelle in der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main et al. 1996.
- Bialas, Wolfgang; Stenzel, Burkhard (ur.), *Die Weimarer Republik zwischen Metropole und Provinz. Intellektuellen diskurse zur politischen Kultur*, Weimar – Köln – Wien 1996.

- Bialas, Wolfgang, *Vom unfreien Schweben zum freien Fall. Ostdeutsche Intellektuelle im gesellschaftlichen Umbruch*, Frankfurt am Main 1996.
- Bialas, Wolfgang; Gangl, Manfred (ur.), *Intellektuelle im Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main et al. 2000.
- Bialas, Wolfgang, „Ostdeutsche Intellektuelle und der gesellschaftliche Umbruch der DDR“, u: *Geschichte und Gesellschaft*, 33, Heft 2, 2007, str. 289-308 (temat: Intellektuelle).
- Blaschke, Olaf; Raphael, Lutz, „Im Kampf um Positionen. Änderungen im Feld der französischen und deutschen Geschichtswissenschaft nach 1945“, u: Jan Eckel, Thomas Etzemüller (ur.), *Neue Zugänge zur Geschichte der Geschichtswissenschaft*, Göttingen 2007, str. 69-109.
- Bluhm, Harald; Reese-Schäfer, Walter (ur.), *Die Intellektuellen und der Weltlauf. Schöpfer und Missionare politischer Ideen in den USA, Asien und Europa nach 1945*, Baden-Baden 2006.
- Bluhm, Harald; Gebhardt, Jürgen (ur.), *Politische Ideengeschichte im 20. Jahrhundert. Konzepte und Kritik*, Baden-Baden 2006.
- Bock, Hans Manfred, *Syndikalismus und Linkskommunismus von 1918 bis 1923. Ein Beitrag zur Sozial- und Ideengeschichte der frühen Weimarer Republik*, Darmstadt 1993.
- Bock, Hans Manfred, „Intellektuelle“, u: Robert Picht et al. (ur.), *Fremde Freunde. Deutsche und Franzosen vor dem 21. Jahrhundert*, München – Zürich 1997, str. 72-78.
- Bock, Hans Manfred, „Der Intellektuelle und der Mandarin? Zur Rolle des Intellektuellen in Deutschland und Frankreich“, u: *Frankreich-Jahrbuch*, 1998, str. 35-51 (temat „Intellektuelle in der französischen Gesellschaft“, str. 35-167).
- Bock, Hans Manfred, *Kulturelle Wegbegleiter politischer Konfliktlösung: Mittler zwischen Deutschland und Frankreich in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, Tübingen 2005.
- Bock, Hans Manfred, „Der Intellektuelle als Sozialfigur. Neuere vergleichende Forschungen zu ihren Formen, Funktionen und Wandlungen“, u: *Archiv für Sozialgeschichte*, Band 51, 2011, str. 591-643.
- Bödeker, Hans Erich (ur.), *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte*, Göttingen 2002.
- Boll, Monika, *Nachtprogramm. Intellektuelle Gründungsdebatten in der frühen Bundesrepublik*, Münster 2004.

- Bösch, Frank, „Volkstribune und Intellektuelle. W.T. Stead, Maximilian Harden und die Transformation des politischen Journalismus in Deutschland und Großbritannien“, u: Clemens Zimmermann (ur.), *Politischer Journalismus, Öffentlichkeiten und Medien im 19. und 20. Jahrhundert*, Ostfildern 2006, str. 99-120.
- Breuer, Stefan, *Anatomie der Konservativen Revolution*, Darmstadt 1993.
- Brunkhorst, Hauke, *Der Intellektuelle im Land der Mandarine*, Frankfurt am Main 1987.
- Brunkhorst, Hauke, *Der entzauberte Intellektuelle. Über die neue Beliebtheit des Denkens*, Hamburg 1990.
- Brunkhorst, Hauke, *Einführung in die Geschichte politischer Ideen*, München 2000.
- Brunner, Otto; Conze, Werner; Koselleck, Reinhart (ur.), *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, 8 sv., Stuttgart 1972-1997.
- Burschel, Peter; Gallus, Alexander; Völkel, Markus (ur.), *Intellektuelle im Exil*, Göttingen 2011.
- Busse, Dietrich, *Historische Semantik. Analyse eines Programms*, Stuttgart 1987.
- Busse, Dietrich; Hermanns, Fritz; Teubert, Wolfgang (ur.), *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik*, Opladen 1994.
- Carrier, Martin; Roggenhofer, Johannes (ur.), *Wandel oder Niedergang? Die Rolle der Intellektuellen in der Wissensgesellschaft*, Bielefeld 2007.
- Charle, Christophe, *Vordenker der Moderne. Die Intellektuellen im 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1997 (francuski izvornik *Les Intellectuels en Europe au XIXe siècle. Essai d'histoire comparée*, Pariz 1996).
- Dahrendorf, Ralf, *Versuchungen der Unfreiheit. Die Intellektuellen in Zeiten der Prüfung*, München 2006.
- Daniel, Ute, „Reinhart Koselleck (1923-2006)“, u: Lutz Raphael (ur.), *Klassiker der Geschichtswissenschaft*, sv. 2, München 2006, str. 166-194.
- Daniel, Ute, „Generationengeschichte“, u: *Kompendium Kulturgeschichte: Theorien, Praxis, Schlüsselwörter*, Frankfurt am Main 2006, 5. izd., str. 330-345.

- Daniel, Ute, „Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte“, u: *Kompendium Kulturgeschichte: Theorien, Praxis, Schlüsselwörter*, Frankfurt am Main 2006, 5. izd., str. 345-360.
- Dehli, Martin, *Leben als Konflikt. Zur Biographie Alexander Mitscherlichs*, Göttingen 2007.
- Demirović, Alex, *Der nonkonformistische Intellektuelle. Die Entwicklung der Kritischen Theorie zur Frankfurter Schule*, Frankfurt am Main 1999.
- Demirović, Alex, „Führung und Rekrutierung. Die Geburt des Intellektuellen und die Organisation der Kultur“, u: Walter Prigge (ur.), *Städtische Intellektuelle. Urbane Milieus im 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1992, str. 47-77.
- Dietze, Carola, *Nachgeholtes Leben. Helmuth Plessner 1892-1985*, Göttingen 2006.
- Dorschel, Andreas, *Ideengeschichte*, Göttingen 2010.
- Dunkhase, Jan Eike, *Werner Conze. Ein deutscher Historiker im 20. Jahrhundert*, Göttingen 2010.
- Dutt, Carsten (ur.), *Herausforderungen der Begriffsgeschichte*, Heidelberg 2003.
- Eckel, Jan, *Hans Rothfels. Eine intellektuelle Biographie im 20. Jahrhundert*, Göttingen 2005.
- Eßbach, Wolfgang, *Die Junghegelianer. Soziologie einer Intellektuellengruppe*, München 1988.
- Etzemüller, Thomas, *Sozialgeschichte als politische Geschichte. Werner Conze und die Neuorientierung der westdeutschen Geschichtswissenschaft nach 1945*, München 2001.
- Faber, Richard; Holste, Christine (ur.), *Kreise, Gruppen, Bünde. Zur Soziologie moderner Intellektuellenassoziation*, Würzburg 2000.
- Faber, Richard (ur.), *Was ist ein Intellektueller? Rückblicke und Vorblicke*, Würzburg 2012.
- Faber, Richard; Puschner, Uwe (ur.), *Intellektuelle und Antiintellektuelle im 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2013.
- Fleck, Ludwik, *Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache. Einführung in die Lehre vom Denkstil und Denkkollektiv*, Basel 1935.

- Franzmann, Andreas, „Der Intellektuelle als Protagonist der Öffentlichkeit. Einige Grundlinien des Strukturwandels der französischen Öffentlichkeit im 19. Jahrhundert in ihrer Bedeutung für die Formierung des intellektuellen Raisonnements in der Affäre Dreyfus“, u: *Frankreich-Jahrbuch*, 1998, str. 133-150 (temat „Intellektuelle in der französischen Gesellschaft“, str. 35-167).
- Franzmann, Andreas; Liebermann, Sascha; Tykwer, Jörg (ur.), *Die Macht des Geistes. Fallanalysen zum Strukturtyp des Intellektuellen*, Frankfurt am Main 2001.
- Franzmann, Andreas, *Der Intellektuelle als Protagonist der Öffentlichkeit: Krise und Raisonnement in der Affäre Dreyfus*, Frankfurt am Main 2004.
- Franzmann, Andreas, „Intellektuelle“, u: Rainer Schützeichel (ur.), *Handbuch Wissenssoziologie und Wissensforschung*, Konstanz 2007, str. 533-545.
- Franzmann, Andreas; Wolbring, Barbara (ur.), *Zwischen Idee und Zweckorientierung. Vorbilder und Motive von Hochschulreformen seit 1945*, Berlin 2007.
- Freimüller, Tobias, *Alexander Mitscherlich. Gesellschaftsdiagnosen und Psychoanalyse nach Hitler*, Göttingen 2007.
- Gallus, Alexander, „Intellektuelle im Zeitalter der Extreme“, u: *Jahrbuch Extremismus & Demokratie*, 20, 2008, str. 274-287.
- Gallus, Alexander, „‘Intellectual History’ mit Intellektuellen und ohne sie. Facetten neuerer geistesgeschichtlicher Forschung“, u: *Historische Zeitschrift*, Vol. 288, No. 1, 2009, str. 139-150.
- Gallus, Alexander, „Metamorphosen des Intellektuellen im 20. Jahrhundert. Das Beispiel Peter Alfons Steinigers zwischen Weimarer Republik und DDR“, u: Detlev Brunner, Mario Niemann (ur.), *Die DDR. Eine deutsche Geschichte*, Paderborn 2011, str. 189-203.
- Gallus, Alexander; Schildt, Axel (ur.), *Rückblickend in die Zukunft. Politische Öffentlichkeit und intellektuelle Positionen in Deutschland um 1950 und um 1930*, Göttingen 2011.
- Gallus, Alexander, *Heimat „Weltbühne“. Eine Intellektuellengeschichte im 20. Jahrhundert*, Göttingen 2012.
- Gangl, Manfred; Raulet, Gérard (ur.), *Intellektuellendiskurse in der Weimarer Republik. Zur politischen Kultur einer Gemengelage*, Frankfurt am Main – New York 1994.

- Geiger, Theodor, *Aufgaben und Stellung der Intelligenz in der Gesellschaft*, Stuttgart 1949.
- Geiger, Theodor, „Intelligenz“, u: *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, Band 5, Stuttgart 1956, str. 303.
- Geppert, Dominik; Hacke, Jens (ur.), *Streit um den Staat. Intellektuelle Debatten in der Bundesrepublik 1960-1980*, Göttingen 2008.
- Giesen, Bernhard, *Die Intellektuellen und die Nation. Eine deutsche Achsenzeit*, Frankfurt am Main 1993.
- Giesen, Bernhard, *Kollektive Identität. Die Intellektuellen und die Nation*, Frankfurt am Main 1999.
- Gilcher-Holtey, Ingrid, *Das Mandat des Intellektuellen. Karl Kautsky und die Sozialdemokratie*, Berlin 1986.
- Gilcher-Holtey, Ingrid, „Intellektuelle in der sozialistischen Arbeiterbewegung. Karl Kautsky, Heinrich Braun und Robert Michels“, u: Jürgen Rojahn, Till Schelz, Hans-Josef Steinberg (ur.), *Marxismus und Demokratie. Karl Kautskys Bedeutung in der sozialistischen Arbeiterbewegung*, Frankfurt am Main – New York 1991, str. 373-390.
- Gilcher-Holtey, Ingrid (ur.), *Zwischen den Fronten. Positionskämpfe europäischer Intellektueller im 20. Jahrhundert*, Berlin 2006.
- Gilcher-Holtey, Ingrid, *Eingreifendes Denken. Die Wirkungschancen von Intellektuellen*, Weilerswist 2007.
- Gilcher-Holtey, Ingrid, „Die ‘große Rochade’: Der Schriftsteller als Intellektueller und die literarische Zeitdiagnose 1968, 1989/90, 1999“, u: Heribert Tommek, Klaus-Michael Bogdal (ur.), *Transformationen des literarischen Feldes in der Gegenwart. Sozialstruktur – Medien – Ökonomien – Autorpositionen*, Heidelberg 2012, str. 77-100.
- Grebing, Helga, „Jüdische Intellektuelle und ihre politische Identität in der Weimarer Republik“, u: *Mitteilungsblatt des Instituts für soziale Bewegungen*, Heft 34, 2005, str. 11-23.
- Grüner, Jan Ingo, *Ankunft in Deutschland. Die Intellektuellen und die Berliner Republik 1998-2006*, Berlin 2010.
- Grunewald, Michel; Puschner, Uwe; Bock, Hans Manfred (ur.), *Das linke Intellektuellenmilieu in Deutschland, seine Presse und seine Netzwerke (1890-1960) | Le milieu intellectuel de gauche en Allemagne, sa presse et ses réseaux (1890-1960)*, Bern et al. 2002.

- Grunewald, Michel; Puschner, Uwe; Bock, Hans Manfred (ur.), *Das konservative Intellektuellenmilieu in Deutschland, seine Presse und seine Netzwerke (1890-1960) | Le milieu intellectuel conservateur en Allemagne, sa presse et ses réseaux (1890-1960)*, Bern et al. 2003.
- Grunewald, Michel; Puschner, Uwe; Bock, Hans Manfred (ur.), *Das katholische Intellektuellenmilieu in Deutschland, seine Presse und seine Netzwerke (1871-1963) | Le milieu intellectuel catholique en Allemagne, sa presse et ses réseaux (1871-1963)*, Bern et al. 2006.
- Grunewald, Michel; Puschner, Uwe; Bock, Hans Manfred (ur.), *Das evangelische Intellektuellenmilieu in Deutschland, seine Presse und seine Netzwerke (1871-1963) | Le milieu intellectuel protestant en Allemagne, sa presse et ses réseaux (1871-1963)*, Bern et al. 2008.
- Gumbrecht, Hans Ulrich, *Dimension und Grenzen der Begriffsgeschichte*, Paderborn – München 2006.
- Günther, Frieder, *Denken vom Staat her. Die bundesdeutsche Staatsrechtslehre zwischen Dezision und Integration 1949-1970*, München 2004.
- Habermas, Jürgen, „Geist und Macht – ein deutsches Thema. Heinrich Heine und die Rolle des Intellektuellen in Deutschland“, u: Joseph A. Kruse, Bernd Kortländer (ur.), *Das Junge Deutschland. Kolloquium zum 150. Jahrestag des Verbots vom 10. Dezember 1835*, Hamburg 1987, str. 15-38.
- Habermas, Jürgen, *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, Neuwied a. Rh. – Berlin 1962.
- Hacke, Jens, *Philosophie der Bürgerlichkeit. Die liberalkonservative Begründung der Bundesrepublik*, Göttingen 2006.
- Hacke, Jens, *Die Bundesrepublik als Idee. Zur Legitimationsbedürftigkeit politischer Ordnung*, Hamburg 2009.
- Hanuschek, Sven; Hörnigk, Therese; Malende, Christine (ur.), *Schriftsteller als Intellektuelle. Politik und Literatur im Kalten Krieg*, Tübingen 2000.
- Hartman, Geoffrey, „Intellektuelle Zeugenschaft und die Shoah“, u: Ulrich Baer (ur.), *„Niemand zeugt für den Zeugen“: Erinnerungskultur und historische Verantwortung nach der Shoah*, Frankfurt am Main 2000, str. 35-52.
- Held, Jutta (ur.), *Intellektuelle in der Frühen Neuzeit*, München 2002.

- Hellmuth, Eckhart; Schmidt, Martin, „John G. A. Pocock, Quentin Skinner“, u: Lutz Raphael (ur.), *Klassiker der Geschichtswissenschaft*, sv. 2, München 2006, str. 261-279.
- Hoeges, Dirk, *Kontroverse am Abgrund. Ernst Robert Curtius und Karl Mannheim. Intellektuelle und „freischwebende Intelligenz“ in der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main 1994.
- Hofmeister, Wilhelm; Mansilla, H.C.F. (ur.), *Die Entzauberung des kritischen Geistes: Intellektuelle und Politik in Lateinamerika*, Bielefeld 2004.
- Hübinger, Gangolf; Mommsen, Wolfgang J. (ur.), *Intellektuelle im deutschen Kaiserreich*, Frankfurt am Main 1993.
- Hübinger, Gangolf, „Die europäischen Intellektuellen 1890-1930“, u: *Neue politische Literatur*, 39, H. 2, 1994, str. 34-54.
- Hübinger, Gangolf; Hertfelder, Thomas (ur.), *Kritik und Mandat. Intellektuelle in der deutschen Politik*, Stuttgart 2000.
- Hübinger, Gangolf, „Ideenzirkulation und Buchmarkt. Ein Themenschwerpunkt zu neuen Konstellationen der Verlags- und Intellektuellengeschichte“, u: *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*, 27, 1, 2002, str. 116-124.
- Hübinger, Gangolf, „Geistesgeschichte“, u: Stefan Jordan (ur.), *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, Stuttgart 2002, str. 101-104.
- Hübinger, Gangolf, *Gelehrte, Politik und Öffentlichkeit: Eine Intellektuellengeschichte*, Göttingen 2006.
- Hübinger, Gangolf, „Intellektuelle im Strukturwandel der Öffentlichkeit“, u: Michel Grunewald, Uwe Puschner, Hans Manfred Bock (ur.), *Das evangelische Intellektuellenmilieu in Deutschland, seine Presse und seine Netzwerke (1871-1963)*, Bern 2008, str. 25-39.
- Hübinger, Gangolf, „Intellektuelle“, u: Lutz Hachtmeister (ur.), *Grundlagen der Medienpolitik. Ein Handbuch*, München 2008, str. 160-164.
- Hübinger, Gangolf, „Störer, Wühler, Weichensteller. Die intellektuelle Mobilmachung im 20. Jahrhundert“, u: *Zeitschrift für Ideengeschichte*, 3, Heft 4, 2009, str. 47-57.
- Hübinger, Gangolf, „Individuum und Gemeinschaft in der intellektuellen Streitkultur der Weimarer Republik“, u: Werner Plumpe, Bertram C.

- Schefold (ur.): *Das Ideal des schönen Lebens und die Wirklichkeit der Weimarer Republik. Vorstellungen von Staat und Gemeinschaft im George-Kreis*, Berlin 2009, str. 3-14.
- Hübinger, Gangolf, „Intellektuellengeschichte und Wissenschaftsgeschichte“, u: Michel Grunewald et al. (ur.): *Deutschland und Frankreich im 20. Jahrhundert – Akademische Wissensproduktion über das andere Land, Bd. 1: Methodische und epistemologische Probleme*, Bern 2011, str. 135-148.
- Hübinger, Gangolf, „Geschichts-Intellektuelle. Zum Verhältnis von Intellektuellengeschichte und Geschichtswissenschaft“, u: Rainer Nicolaysen, Axel Schildt (ur.), *100 Jahre Geschichtswissenschaft in Hamburg*, Berlin – Hamburg 2011, str. 29-42.
- Huml, Ariane; Rappenecker, Monika (ur.), *Jüdische Intellektuelle im 20. Jahrhundert: Literatur- und kulturgeschichtliche Studien*, Würzburg 2003.
- Jäger, Georg, „Der Schriftsteller als Intellektueller. Ein Problemaufriß“, u: Sven Hanuschek, Therese Hörnigk, Christine Malende (ur.), *Schriftsteller als Intellektuelle. Politik und Literatur im Kalten Krieg*, Tübingen 2000, str. 1-25.
- Jäger, Wolfgang; Villinger, Ingeborg (ur.), *Die Intellektuellen und die deutsche Einheit*, Freiburg im Breisgau 1997.
- Joas, Hans; Vogt, Peter (ur.), *Begriffene Geschichte. Beiträge zum Werk Reinhart Kosellecks*, Frankfurt am Main 2010.
- Jordan, Stefan, „Begriffsgeschichte“, u: *Theorien und Methoden der Geschichtswissenschaft*, Paderborn et al. 2009, str. 123-128.
- Jung, Thomas; Müller-Dohm, Stefan (ur.), *Fliegende Fische. Eine Soziologie des Intellektuellen in 20 Porträts*, Frankfurt am Main 2009.
- Jung, Thomas, „Wächter zu sein in finsterner Nacht. Karl Mannheims denksoziologische Bestimmung des Intellektuellen“, u: Thomas Jung, Stefan Müller-Dohm, *Fliegende Fische. Eine Soziologie des Intellektuellen in 20 Porträts*, Frankfurt am Main 2009, str. 43-62.
- Jurt, Joseph, *Das literarische Feld: das Konzept Pierre Bourdieus in Theorie und Praxis*, Darmstadt 1995.
- Jurt, Joseph, „Les intellectuels’. Ein französisches Modell“, u: Sven Hanuschek, Therese Hörnigk, Christine Malende (ur.), *Schriftsteller als*

- Intellektuelle. Politik und Literatur im Kalten Krieg*, Tübingen 2000, str. 103-133.
- Jurt, Joseph (ur.), *Absolute Pierre Bourdieu*, Freiburg im Breisgau 2003.
- Jurt, Joseph, *Bourdieu*, Stuttgart 2008.
- Jurt, Joseph, *Frankreichs engagierte Intellektuelle: von Zola bis Bourdieu*, Göttingen 2012.
- Karlauf, Thomas, *Stefan George: die Entdeckung des Charisma. Biographie*, München 2007.
- Kersting, Franz-Walter; Reulecke, Jürgen; Thamer, Hans-Ulrich (ur.), *Die zweite Gründung der Bundesrepublik. Generationswechsel und intellektuelle Wortergreifungen 1955-1975*, Stuttgart 2010.
- Keßler, Mario, *Exil und Nach-Exil. Vertriebene Intellektuelle im 20. Jahrhundert*, Hamburg 2002.
- Koselleck, Reinhart, „Einleitung“, u: Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck (ur.), *Geschichtliche Grundbegriffe*, Bd. 1, Stuttgart 1972, str. XIII-XXVII.
- Koselleck, Reinhart (ur.), *Historische Semantik und Begriffsgeschichte*, Stuttgart 1979.
- Koselleck, Reinhart, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 1979.
- Koselleck, Reinhart, „Begriffsgeschichte“, u: Stefan Jordan (ur.), *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, Stuttgart 2002, str. 40-44.
- Koselleck, Reinhart, *Zeitschichten. Studien zur Historik*, Frankfurt am Main 2003.
- Koselleck, Reinhart, *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Frankfurt am Main 2006.
- Kreisky, Eva (ur.), *Von der Macht der Köpfe. Intellektuelle zwischen Moderne und Spätmoderne*, Wien 2000.
- Krohn, Claus-Dieter (ur.), *Aspekte der künstlerischen inneren Emigration 1933-1945 (Exilforschung. Ein internationales Jahrbuch, Band 12)*, München 1994.
- Krohn, Claus-Dieter; Schildt, Axel (ur.), *Zwischen den Stühlen? Remigranten und Remigration in der deutschen Medienöffentlichkeit der Nachkriegszeit*, Hamburg 2002.

- Kroll, Frank-Lothar (ur.), *Neue Wege der Ideengeschichte: Festschrift für Kurt Kluxen zum 85. Geburtstag*, Paderborn et al. 1996.
- Kroll, Thomas, *Kommunistische Intellektuelle in Westeuropa. Frankreich, Österreich, Italien und Großbritannien im Vergleich (1945-1956)*, Köln – Weimar – Wien 2007.
- Kroll, Thomas; Reitz, Tilman (ur.), *Intellektuelle in der Bundesrepublik Deutschland: Verschiebungen im politischen Feld der 1960er und 1970er Jahre*, Vandenhoeck & Ruprecht, 2013.
- Kwaschik, Anne, *Auf der Suche nach der deutschen Mentalität. Der Kulturhistoriker und Essayist Robert Minder*, Göttingen 2008.
- Kwaschik, Anne, „Selbstentwürfe intellektueller Frauen als Herausforderung an die Intellektuellengeschichte: Am Beispiel von Simone de Beauvoir und Colette Audry“, u: *Querelles. Jahrbuch für Frauen- und Geschlechterforschung*, Band 15, 2010, str. 165-181.
- Laak, Dirk van, *Gespräche in der Sicherheit des Schweigens. Carl Schmitt in der politischen Geistesgeschichte der frühen Bundesrepublik*, Berlin 1993.
- Langguth, Gerd (ur.), *Die Intellektuellen und die nationale Frage*, Frankfurt am Main – New York 1997.
- Lenger, Friedrich, *Werner Sombart 1863-1941. Eine Biographie*, München 1994.
- Lenk, Kurt, „Die Rolle der Intelligenzsoziologie in der Theorie Mannheims“, u: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 15. Jg., H. 2, 1963, str. 323-337.
- Lepenies, Wolf, *Aufstieg und Fall der Intellektuellen in Europa*, Frankfurt am Main – New York 1992.
- Lepsius, Rainer Mario, „Kritik als Beruf. Zur Soziologie der Intellektuellen“, u: *Interessen, Ideen und Institutionen*, Opladen 1990, str. 270-285.
- Llanque, Marcus, *Politische Ideengeschichte. Ein Gewebe politischer Diskurse*, München – Wien 2008.
- Lühe, Irmela von der; Schildt, Axel; Schüler-Springorum, Stefanie (ur.), *„Auch in Deutschland waren wir nicht wirklich zu Hause“. Jüdische Remigration nach 1945*, Göttingen 2008.
- Mannheim, Karl, *Ideologie und Utopie*, Bonn 1929.
- Mehring, Reinhard, *Carl Schmitt. Aufstieg und Fall*, München 2009.
- Meinel, Florian, *Der Jurist in der industriellen Gesellschaft. Ernst Forsthoff und seine Zeit*, Berlin 2011.

- Meyer, Martin (ur.), *Intellektuellendämmerung? Beiträge zur neusten Zeit des Geistes*, München – Wien 1992.
- Mittenzwei, Werner, *Die Intellektuellen. Literatur und Politik in Ostdeutschland 1945-2000*, Leipzig 2001.
- Moebius, Stephan, „Intellektuellensoziologie. Skizze zu einer Methodologie“, u: *Sozial.Geschichte Online*, 2, 2010, str. 37-63.
- Mommsen, Wolfgang J. (ur.), *Kultur und Krieg. Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*, München 1996.
- Mommsen, Wolfgang J., *Bürgerliche Kultur und politische Ordnung. Künstler, Schriftsteller und Intellektuelle in der deutschen Geschichte 1830-1933*, Frankfurt am Main 2000.
- Morat, Daniel, „Intellektuelle in Deutschland. Neue Literatur zur *intellectual history* des 20. Jahrhunderts“, u: *Archiv für Sozialgeschichte*, Band 41, 2001, str. 593-607.
- Morat, Daniel, „Mit Heidegger gegen Heidegger denken. Intellektuelles Engagement und praktische Philosophie nach 1945“, u: Habbo Knoch (ur.), *Bürgersinn mit Weltgefühl. Politische Moral und solidarischer Protest in den sechziger und siebziger Jahren*, Göttingen 2007, str. 57-73.
- Morat, Daniel, *Von der Tat zur Gelassenheit. Konservatives Denken bei Martin Heidegger, Ernst Jünger und Friedrich Georg Jünger 1920-1960*, Göttingen 2007.
- Morat, Daniel, „Das Konzept der ‘Generation’ zwischen Intellektuellenkultur und Wissenssoziologie 1875-1930“, u: Karl-Siegbert Rehberg (ur.), *Die Natur der Gesellschaft. Verhandlungen des 33. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Kassel 2006*, Frankfurt am Main – New York 2008, str. 5311-5318.
- Morat, Daniel, „Die Generation der Intellektuellen. Intellektuellenkultur und Generationsdiskurs in Deutschland und Frankreich 1900-1930“, u: Bernd Weisbrod (ur.): *Historische Beiträge zur Generationsforschung*, Göttingen 2009, str. 39-76.
- Morat, Daniel, „Intellektuelle und Intellektuellengeschichte“, u: *Docupecta-Zeitgeschichte* (20. 11. 2011).
- Morikawa, Takemitsu (ur.), *Japanische Intellektuelle im Spannungsfeld von Okzidentalismus und Orientalismus*, Kassel 2008.

- Münkler, Herfried; Grünberger, Hans; Mayer, Kathrin, *Nationenbildung. Die Nationalisierung Europas im Diskurs humanistischer Intellektueller: Italien und Deutschland*, Berlin 1998.
- Münkler, Herfried, „Politische Ideengeschichte“, u: Herfried Münkler (ur.), *Politikwissenschaft. Ein Grundkurs*, Reinbek bei Hamburg 2003, str. 103-131.
- Münkler, Herfried, „Niederwerfen oder Ermatten? Vom Kampf der Intellektuellen um die Hegemonie“, u: *Zeitschrift für Ideengeschichte*, 3, Heft 4, 2009, str. 5-16.
- Müller, Tim B., „Der *linguistic turn* ins Jenseits der Sprache. Geschichtswissenschaft zwischen Theorie und Trauma. Eine Annäherung an Dominick LaCapra“, u: Jürgen Trabant (ur.), *Sprache der Geschichte*, München 2005, str. 107-132.
- Müller, Tim B., „Die gelehrten Krieger und die Rockefeller-Revolution. Intellektuelle zwischen Geheimdienst, Neuer Linken und dem Entwurf einer neuen Ideengeschichte“, u: *Geschichte und Gesellschaft*, 33, Heft 2, 2007, str. 198-227 (temat: Intellektuelle).
- Müller, Tim B., „Der Intellektuelle, der aus der Kälte kam“, u: *Zeitschrift für Ideengeschichte*, 1, Heft 4, 2007, str. 5-18 (temat: Isaiah Berlin).
- Müller, Tim B., „‘Ohne Angst leben’. Vom Geheimdienst zur Gegenkultur – intellektuelle Gegenentwürfe zum Kalten Krieg“, u: Bernd Greiner, Christian Th. Müller, Dierk Walter (ur.), *Angst im Kalten Krieg*, Hamburg 2009, str. 397-435.
- Müller, Tim B., *Krieger und Gelehrte. Herbert Marcuse und die Denksysteme im Kalten Krieg*, Hamburg 2010.
- Müller, Tim B., „Vom radikalen Intellektuellen zum Kalten Krieger (und zurück)? Herbert Marcuse, die Marxismusforschung und der Liberalismus zwischen den dreißiger und den fünfziger Jahren“, u: Alexander Gallus, Axel Schildt (ur.), *Rückblickend in die Zukunft. Politische Öffentlichkeit und intellektuelle Positionen in Deutschland um 1950 und um 1930*, Göttingen 2011, str. 335-355.
- Müller, Tim B., „Frieden durch Demokratie? Intellektuelle im Dienst der US-Regierung vom Zweiten Weltkrieg zum Kalten Krieg“, u: Jost Dülffer, Gottfried Niedhart (ur.), *Frieden durch Demokratie? Genese, Wirkung und Kritik eines Deutungsmusters*, Essen 2011, str. 147-166.

- Mulsow, Martin; Mahler, Andreas (ur.), *Die Cambridge School der politischen Ideengeschichte*, Frankfurt am Main 2010.
- Negt, Oskar, *Achtundsechzig. Politische Intellektuelle und die Macht*, Göttingen 1995.
- Oevermann, Ulrich, „Der Intellektuelle. Soziologische Strukturbestimmung des Komplementär von Öffentlichkeit“, u: Andreas Franzmann, Sascha Liebermann, Jörg Tykwer (ur.), *Die Macht des Geistes. Soziologische Fallanalysen zum Strukturtyp des Intellektuellen*, Frankfurt am Main 2001, str. 13-75.
- Palonen, Kari, *Die Entzauberung der Begriffe: das Umschreiben der politischen Begriffe bei Quentin Skinner und Reinhart Koselleck*, Münster 2004.
- Payk, Marcus M., *Der Geist der Demokratie. Intellektuelle Orientierungsversuche im Feuilleton der frühen Bundesrepublik. Karl Korn und Peter de Mendelssohn*, München 2008.
- Piepmeier, Rainer et al, „Intelligenz, Intelligentsia, Intellektuelle“, u: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Band 4, Basel 1976, str. 445-461.
- Prigge, Walter (ur.), *Städtische Intellektuelle. Urbane Milieus im 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1992.
- Raphael, Lutz; Tenorth, Heinz Elmar (ur.), *Ideen als gesellschaftliche Gestaltungskraft im Europa der Neuzeit. Beiträge für eine erneuerte Geistesgeschichte*, München 2006.
- Rathgeb, Eberhard (ur.), *Deutschland kontrovers. Debatten 1945 bis 2005*, München – Wien 2005.
- Reitmayer, Morten, *Elite: Sozialgeschichte einer politisch-gesellschaftlichen Idee in der frühen Bundesrepublik*, München 2009.
- Ringer, Fritz, *Die Gelehrten. Der Niedergang der deutschen Mandarine 1890-1933*, Stuttgart 1983 (engleski izvornik *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1890-1933*, Harvard University Press, 1969).
- Ringer, Fritz, *Felder des Wissens: Bildung, Wissenschaft und sozialer Aufstieg in Frankreich und Deutschland um 1900*, Weinheim et al. 2003 (engleski izvornik *Fields of Knowledge: French Academic Culture in Comparative Perspective, 1890-1920*, Cambridge 1992).
- Schäfer, Michael, *Die Vereinigungsdebatte. Deutsche Intellektuelle und deutsches Selbstverständnis 1989-1996*, Baden-Baden 2002.

- Schelsky, Helmut, *Die Arbeit tun die anderen. Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen*, Opladen 1975.
- Scheuch, Erwin K., „Kulturintelligenz als Machtfaktor?“, u: *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik*, 1973, str. 246-276.
- Schlak, Stephan, *Wilhelm Hennis. Szenen einer Ideengeschichte der Bundesrepublik*, München 2008.
- Schlich, Jutta (ur.), *Intellektuelle im 20. Jahrhundert in Deutschland: ein Forschungsreferat*, Tübingen 2000.
- Schorn-Schütte, Luise, „Ideengeschichte“, u: Stefan Jordan (ur.), *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, Stuttgart 2002, str. 174-178.
- Schorn-Schütte, Luise, *Historische Politikforschung: eine Einführung*, München 2006.
- Schorn-Schütte, Luise, „Ideen-, Geistes-, Kulturgeschichte“, u: Hans-Jürgen Goertz (ur.), *Geschichte. Ein Grundkurs*, Hamburg 2007, 3. izd. (1. izd. 1997), str. 542-549.
- Schorn-Schütte, Luise (ur.), *Intellektuelle in der Frühen Neuzeit*, Berlin 2010.
- Schorske, Carl E., *Eine Österreichische Identität: Gustav Mahler*, Wien 1996.
- Schulze-Engler, Frank, *Intellektuelle wider Willen. Schriftsteller, Literatur und Gesellschaft in Ostafrika 1960-1980*, Essen 1992.
- Sdvizkov, Denis, *Das Zeitalter der Intelligenz. Zur vergleichenden Geschichte der Gebildeten in Europa bis zum Ersten Weltkrieg*, Göttingen 2006.
- Segert, Dieter, „Intelligenz und Macht. Der Beitrag der intellektuellen Dienstklasse zu Stabilität und Wandel in der DDR“, u: Astrid Lorenz, Werner Reutter (ur.), *Ordnung und Wandel als Herausforderungen für Staat und Gesellschaft*, Opladen et al. 2009, str. 129-147.
- Sieferle, Rolf Peter, *Die Konservative Revolution. Fünf biographische Skizzen*, Frankfurt am Main 1995.
- Sieg, Ulrich, *Jüdische Intellektuelle im Ersten Weltkrieg. Kriegserfahrung, weltanschauliche Debatten und kulturelle Neuentwürfe*, Berlin 2001.
- Sieß, Jürgen (ur.), *Widerstand, Flucht, Kollaboration. Literarische Intelligenz und Politik in Frankreich*, Frankfurt am Main – New York 1984.

- Sombart, Nicolaus, *Die deutschen Männer und ihre Feinde. Carl Schmitt – ein deutsches Schicksal zwischen Männerbund und Matriarchatsmythos*, München – Wien 1991.
- Sontheimer, Kurt, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik. Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933*, München 1962.
- Vom Lehn, Marcel, *Westdeutsche und italienische Historiker als Intellektuelle? Ihr Umgang mit Nationalsozialismus und Faschismus in den Massenmedien (1943/45-1960)*, Göttingen 2012.
- Weisbrod, Bernd, „Kriegerische Gewalt und männlicher Fundamentalismus. Ernst Jüngers Beitrag zur Konservativen Revolution“, u: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, Band 49, 1998, str. 544-560.
- Wenzel, Uwe Justus (ur.), *Das kritische Blick. Über intellektuelle Tätigkeiten und Tugenden*, Frankfurt am Main 2002.
- Winock, Michel, *Das Jahrhundert der Intellektuellen*, Konstanz 2003 (francuski izvornik *Le siècle des intellectuels*, Pariz 1997).
- Zapata Galindo, Martha, *Preis der Macht. Intellektuelle und Demokratisierungsprozesse in Mexiko 1968-2000*, Berlin 2006.
- Zeitschrift für Ideengeschichte* (2007-)

Prilozi na francuskom jeziku

- Aron, Raymond, *L'opium des intellectuels*, Pariz 1955.
- Attal, Frédéric, *Histoire des intellectuels italiens au XXe siècle: prophètes, philosophes et experts*, Pariz 2013.
- Attias-Donfut, Claudine, *Sociologie des générations: l'empreinte du temps*, Pariz 1988.
- Bachoud, André; Cuesta, Josefina; Trebitsch, Michel (ur.), *Les intellectuels et l'Europe de 1945 à nos jours*, Pariz 2000.
- Belkhir, Jean, *Les Intellectuels et le pouvoir: essai sur la domination des manuels par les intellectuels*, Pariz 1981.
- Belkhir, Jean, *L'Intellectuel, l'intelligentsia et les manuels*, Pariz 1983.
- Benda, Julien, *La Trahison des clercs*, Pariz 1927.
- Berstein, Serge, *Léon Blum*, Pariz 2006.
- Betz, Albrecht; Martens, Stefan (ur.), *Les intellectuels et l'Occupation, 1940-1944: collaborer, partir, résister*, Pariz 2004.
- Blanchot, Maurice, *Les intellectuels en question: ébauche d'une réflexion*, Pariz 1996.
- Bodin, Louis; Touchard, Jean, „Les intellectuels dans la société française: définitions, statistiques et problèmes“, u: *Revue française de science politique*, IX, 4, décembre 1959, str. 835-859.
- Bodin, Louis, *Les Intellectuels*, Pariz 1962.
- Bodin, Louis, *Les intellectuels existent-ils?*, Pariz 1997.
- Boniface, Pascal, *Les intellectuels faussaires: le triomphe médiatique des experts en mensonge*, Pariz 2011.
- Boschetti, Anna, *Sartre et „Les temps modernes“: une entreprise intellectuelle*, Pariz 1985.
- Bourdieu, Pierre, *Homo academicus*, Pariz 1984.
- Bourdieu, Pierre, *La noblesse d'Etat: grandes écoles et esprit de corps*, Pariz 1989.
- Bourdieu, Pierre, „Pour un corporatisme de l'universel“, u: *Les règles de l'art: genèse et structure du champ littéraire*, Pariz 1992, str. 543-558.
- Bourdieu, Pierre (ur.), *La misère du monde*, Pariz 1993.
- Bourdieu, Pierre, *Sur la télévision*, Pariz 1996.
- Bourdieu, Pierre, *Contre-feux: propos pour servir à la résistance contre l'invasion néo-libérale*, Pariz 1998.

- Bourdieu, Pierre, *Contre-feux 2: pour un mouvement social européen*, Pariz 2001.
- Bourdieu, Pierre, „Les conditions sociales de la circulation internationale des idées“, u: *Actes de la recherche en sciences sociales*, 145, 2002, str. 3-8.
- Bourdieu, Pierre, *Interventions, 1961-2001: science sociale & action politique*, Marseille 2002.
- Bourdin, Janine, „Des intellectuels à la recherche d'un style de vie: l'École nationale des cadres d'Uriage“, u: *Revue française de science politique*, IX, 4, 1959, str. 1029-1045.
- Bourgin, Hubert, *De Jaurès à Léon Blum: l'École normale et la politique*, Pariz 1938.
- Bourmeyster, Alexandre, *L'Europe au regard des intellectuels russes*, Toulouse 2001.
- Bourricaud, François, *Le Bricolage idéologique. Essai sur les intellectuels et les passions démocratiques*, Pariz 1980.
- Brahimi, Brahim, *Le pouvoir, la presse et les intellectuels en Algérie*, Pariz 1990.
- Brillant, Bernard, *Les clercs de 68*, Pariz 2003.
- Brillant, Bernard, „Intellectuels: les ombres changeantes de Mai 68“, u: *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 98, 2008, str. 89-99.
- Brisson, Thomas, *Les intellectuels arabes en France: migrations et échanges intellectuels*, Pariz 2008.
- Brun, Catherine; Penot-Lacassagne, Olivier, *Engagements et déchirements: les intellectuels et la guerre d'Algérie*, Pariz 2012.
- Burguière, André, *L'école des Annales: une histoire intellectuelle*, Pariz 2006.
- Casanova, Laurent, *Le Parti communiste, les intellectuels et la nation*, Pariz 1949.
- Chabot, Jean-Luc, *Aux origines intellectuelles de l'Union européenne: l'idée d'Europe unie de 1919 à 1939*, Grenoble 2005.
- Charbit, Denis (ur.), *Les intellectuels français et Israël*, Pariz 2009.
- Charle, Christophe, *Les Élités de la République, 1880-1900*, Pariz 1987.
- Charle, Christophe, *Naissance des "intellectuels", 1880-1900*, Pariz 1990.
- Charle, Christophe, *La République des universitaires, 1870-1940*, Pariz 1994.
- Charle, Christophe, *Les intellectuels en Europe au XIXe siècle. Essai d'histoire comparée*, Pariz 1996.

- Charle, Christophe, *Le siècle de la presse, 1830-1939*, Pariz 2004.
- Charle, Christophe, „Intellectuels et fin de siècle en Europe: convergence ou divergence?“, u: Paul Aubert (ur.), *Crise espagnole et renouveau idéologique et culturel en Méditerranée: fin XIXe-début XXe siècle*, Aix-en-Provence 2006, str. 175-197.
- Charle, Christophe, „Les intellectuels et le *sonderweg* britannique“ (note critique sur S. Collini, *Absent Minds. Intellectuals in Britain*, 2006), u: *Archives européennes de sociologie*, XLVIII, 3, 2007, str. 469-476.
- Charpentier, Pierre-Frédéric, *La drôle de guerre des intellectuels français, 1939-1940*, Panazol 2008.
- Chartier, Roger, *L'ordre des livres: lecteurs, auteurs, bibliothèques en Europe entre XIVe et XVIIIe siècle*, Aix-en-Provence 1992.
- Chartier, Roger, *Inscrire et effacer: culture écrite et littérature (XIe-XVIIIe siècle)*, Pariz 2005.
- Cohen, Philippe, *BHL: une biographie*, Pariz 2004.
- David, Julia, *Ni réaction ni révolution: les intellectuels juifs, la critique du progrès et le scrupule de l'histoire*, Pariz 2013.
- Debray, Régis, *Le Pouvoir intellectuel en France*, Pariz 1979.
- Debray, Régis, *IF, suite et fin*, Pariz 2000 (IF = Intellectuel français).
- Defaud, Nicolas, „La politisation de l'expertise intellectuelle. Le cas de la Fondation Saint-Simon (1982-1999), une approche comparée“, u: *Histoire et Sociétés*, 4, 2002 (Experts et construction de l'expertise), str. 40-50.
- Delanoue, Gilbert (ur.), *Les intellectuels et le pouvoir, Syrie-Égypte-Tunisie-Algérie*, Kairo 1986.
- Dosse, François, *Histoire du structuralisme*, sv. I-II, Pariz 1991-1992.
- Dosse, François, „L'enjeu de l'histoire intellectuelle“, u: *Le Débat*, 79, 1994, str. 25-30 (dossier „La Ve République des clercs“; str. 19-40).
- Dosse, François, *Paul Ricoeur: les sens d'une vie*, Pariz 1997 (novo, predađeno izdanje 2008).
- Dosse, François, *Michel de Certeau: le marcheur blessé*, Pariz 2002.
- Dosse, François, *La marche des idées: histoire des intellectuels, histoire intellectuelle*, Pariz 2003.
- Dosse, François, „De l'histoire des idées à l'histoire intellectuelle“, u: Michel Leymarie, Jean-François Sirinelli (ur.), *L'histoire des intellectuels aujourd'hui*, Pariz 2003, str. 161-182.

- Dosse, François, *Le pari biographique: écrire une vie*, Pariz 2005.
- Dosse, François, „L'histoire intellectuelle après le *linguistic turn*“, u: Laurent Martin, Sylvain Venayre (ur.), *L'histoire culturelle du contemporain*, Pariz 2005, str. 319-341.
- Dosse, François, *Paul Ricoeur et Michel de Certeau: l'histoire entre le dire et le faire*, Pariz 2006.
- Dosse, François, *Gilles Deleuze et Félix Guattari: biographie croisée*, Pariz 2007.
- Dosse, François, „Histoire intellectuelle“, u: Christian Delacroix, François Dosse et al. (ur.), *Historiographie: concepts et débats*, Pariz 2010, sv. I, str. 378-390.
- Dosse, François, *Pierre Nora: homo historicus*, Pariz 2011.
- Dosse, François, *Paul Ricoeur: un philosophe dans son siècle*, Pariz 2012.
- Dubois, Richard, *Intellectuel: une identité incertaine*, Les Éditions Fides, 1998.
- Duval, Julien et al., *Le „décembre“ des intellectuels français*, Pariz 1998.
- Federini, Fabienne, *Écrire ou combattre: des intellectuels prennent les armes, 1942-1944*, Pariz 2006.
- Forlin, Olivier, *Les intellectuels français et l'Italie, 1945-1955: médiation culturelle, engagements et représentations*, Pariz et al., 2006.
- Gangl, Manfred; Roussel, Hélène (ur.), *Les intellectuels et l'État sous la République de Weimar*, Rennes 1993.
- Gervereau, Laurent; Prochasson, Christophe (ur.), *L'affaire Dreyfus et le tournant du siècle, 1894-1910*, Pariz 1994.
- Gilcher-Holtey, Ingrid, „La contribution des intellectuels de la Nouvelle Gauche à la définition du sens de mai 68“, u: Geneviève Dreyfus-Armand et al. (ur.), *Les années 68. Les temps de la contestation*, Bruxelles 2000, str. 89-97.
- Girard, Marie-Hélène (ur.), *Les intellectuels face au pouvoir, 1815-1870*, Dijon 1996.
- Goulemot, Jean-Marie; Lindenberg, Daniel; Ory, Pascal; Prochasson, Christophe, *Dernières questions aux intellectuels*, Pariz 1990.
- Granjon, Marie-Christine, „Raymond Aron, Jean-Paul Sartre et le conflit algérien“, u: Jean-Pierre Rioux, Jean-François Sirinelli (ur.), *La guerre d'Algérie et les intellectuels français*, Bruxelles 1991, str. 115-138.

- Granjon, Marie-Christine (ur.), *Penser avec Michel Foucault: théorie critique et pratiques politiques*, Pariz 2005.
- Hourmant, François, *Le désenchantement des clercs: figures de l'intellectuel dans l'après-mai 68*, Rennes 1997.
- Hourmant, François, *Au pays de l'avenir radieux: voyages des intellectuels français en URSS, à Cuba et en Chine populaire*, Pariz 2000.
- Hourmant, François; Leclerc, Arnaud (ur.), *Les intellectuels et le pouvoir: déclinaisons et mutations*, Rennes 2012.
- Ingrao, Christian, *Croire et détruire: les intellectuels dans la machine de guerre SS*, Pariz 2010.
- Julliard, Jacques; Winock, Michel (ur.), *Dictionnaire des intellectuels français: les personnes, les lieux, les moments*, Pariz 1996.
- Kaempfer, Jean; Florey, Sonya; Meizoz Jérôme (ur.), *Formes de l'engagement littéraire (XVe-XXIe siècles)*, Lausanne 2006.
- Koehn, Barbara (ur.), *La révolution conservatrice et les élites intellectuelles en Europe*, Rennes 2003.
- Kouvouama, Abel et al. (ur.), *Figures croisées d'intellectuels: trajectoires, modes d'action, productions*, Pariz 2007.
- Kullashi, Muhamedin, *Humanisme et haine: les intellectuels et le nationalisme en ex-Yougoslavie*, Pariz – Montréal (Québec) 1998.
- Labdaoui, Abdellah, *Les nouveaux intellectuels arabes*, Pariz 1993.
- Labdaoui, Abdellah, *Intellectuels d'Orient, intellectuels d'Occident*, Pariz 1996.
- Laugier, Sandra, *Faut-il encore écouter les intellectuels?*, Pariz 2003.
- Leclerc, Gérard, *Sociologie des intellectuels*, Pariz 2003.
- Leenhardt, Jacques; Maj, Barbara, *La force des mots. Le rôle des intellectuels*, Pariz 1982.
- Le Goff, Jacques, *Les intellectuels au Moyen Âge*, Pariz 1957.
- Lemieux, Emmanuel, *Pouvoir intellectuel: les nouveaux réseaux*, Pariz 2003.
- Lévy, Bernard-Henri, *Éloge des intellectuels*, Pariz 1987.
- Lévy, Bernard-Henri, *Les aventures de la liberté: une histoire subjective des intellectuels*, Pariz 1991.
- Lévy, Bernard-Henri, *Le siècle de Sartre: enquête philosophique*, Pariz 2000.
- Leymarie, Michel (ur.), *La postérité de l'affaire Dreyfus*, Presses Universitaires du Septentrion, 1998.

- Leymarie, Michel, *Les intellectuels et la politique en France*, Pariz 2001.
- Leymarie, Michel; Sirinelli, Jean-François (ur.), *L'histoire des intellectuels aujourd'hui*, Pariz 2003.
- Lindgaard, Jade; La Porte, Xavier de, *Le B.a.-ba du B-HL: enquête sur le plus grand intellectuel français*, Pariz 2004.
- Löwy, Michael, *Pour une sociologie des intellectuels révolutionnaires: l'évolution politique de Lukacs, 1909-1929*, Pariz 1976.
- Löwy, Michael, *Rédemption et utopie. Le judaïsme libertaire en Europe centrale: une étude d'affinité élective*, Pariz 1988.
- Löwy, Michael, „Les intellectuels juifs“, u: Michel Trebitsch, Marie-Christine Granjon (ur.), *Pour une histoire comparée des intellectuels*, Bruxelles 1998, str. 125-140.
- Liotard, Jean-François, *Tombeau de l'intellectuel et autres papiers*, Pariz 1984.
- Masseau, Didier, *L'invention de l'intellectuel dans l'Europe du XVIIIe siècle*, Pariz 1994.
- Matonti, Frédéric, *Intellectuels communistes. Essai sur l'obéissance politique: 'La Nouvelle Critique', 1967-1980*, Pariz 2005.
- Medvetz, Thomas, „Les think tanks aux États-Unis: l'émergence d'un sous-espace de production des savoirs“, u: *Actes de la recherche en sciences sociales*, 176-177, 2009, str. 82-93.
- Mens: revue d'histoire intellectuelle et culturelle* (2000-)
- Merlio, Gilbert (ur.), *Ni gauche, ni droite. Les chassés-croisés idéologiques des intellectuels français et allemands dans l'entre-deux-guerres*, Talence 1995.
- Miceli, Sergio, *Les Intellectuels et le pouvoir au Brésil, 1920-1945*, Grenoble 1981.
- Mongin, Olivier, *Face au scepticisme (1976-1993): les mutations du paysage intellectuel ou l'invention de l'intellectuel démocratique*, Pariz 1994.
- Mornet, Daniel, *La Pensée française au XVIIIe siècle*, Pariz 1926.
- Mornet, Daniel, *Les origines intellectuelles de la Révolution française: 1715-1787*, Pariz 1933.
- Mukherjee, Prithwindra, *Les origines intellectuelles du mouvement d'indépendance de l'Inde, 1893-1918*, Éditions Codex, 2010.
- Mury, Gilbert, *Les intellectuels devant l'action*, Pariz 1947.
- Naville, Pierre, *La Révolution et les intellectuels*, Pariz 1927.

- Naville, Pierre, *L'intellectuel communiste: à propos de Jean-Paul Sartre*, Pariz 1956.
- Nay, Olivier, *Histoire des idées politiques*, Pariz 2004.
- N'Da, Paul, *Les Intellectuels et le pouvoir en Afrique noire*, Pariz 1987.
- N'Da, Paul, *Pouvoir, lutte de classes, idéologie et milieu intellectuel africain*, Pariz 1987.
- Noiriel, Gérard, *Les Fils maudits de la République. L'avenir des intellectuels en France*, Pariz 2005 (novo, prerađeno izdanje: *Dire la vérité au pouvoir: les intellectuels en question*, Pariz 2010).
- Ory, Pascal, *Nizan: destin d'un révolté*, Pariz 1980.
- Ory, Pascal; Sirinelli, Jean-François, *Les Intellectuels en France, de l'Affaire Dreyfus à nos jours*, Pariz 1986.
- Ory, Pascal (ur.), *Nouvelle histoire des idées politiques*, Pariz 1987.
- Poznanski, Renée, *Intelligentsia et Révolution: Blok, Gorki et Maïakovski face à 1917*, Pariz 1981.
- Prochasson, Christophe, *Les intellectuels, le socialisme et la guerre: 1900-1938*, Pariz 1993.
- Prochasson, Christophe; Rasmussen, Anne, *Au nom de la patrie: les intellectuels et la Première guerre mondiale, 1910-1919*, Pariz 1996.
- Prochasson, Christophe, *Les intellectuels et le socialisme, XIXe-XXe siècle*, Pariz 1997.
- Prochasson, Christophe, *Saint-Simon ou L'anti-Marx: figures du saint-simonisme français, XIXe-XXe siècles*, Pariz 2005.
- Prochasson, Christophe, *François Furet: les chemins de la mélancolie*, Pariz 2013.
- Racine, Nicole; Trebitsch, Michel (ur.), *Sociabilités intellectuelles: lieux, milieux, réseaux*, Pariz 1992.
- Racine, Nicole; Trebitsch, Michel (ur.), *Intellectuels engagés d'une guerre à l'autre*, Pariz 1994.
- Racine, Nicole, „Aragon, militant du mouvement communiste international (1930-1939)“, u: Jacques Girault, Bernard Lecherbonnier (ur.), *Les engagements d'Aragon*, Pariz 1998, str. 77-85.
- Racine, Nicole, „Références dreyfusiennes dans la gauche française de l'entre-deux-guerres“, u: Michel Leymarie (ur.), *La postérité de l'affaire Dreyfus*, Presses Universitaires du Septentrion, 1998, str.115-123.

- Racine, Nicole, „Intellectuelles“, u: Michel Leymarie, Jean-François Sirinelli (ur.), *L'histoire des intellectuels aujourd'hui*, Pariz 2003, str. 341-362.
- Racine, Nicole; Trebitsch, Michel (ur.), *Intellectuelles: du genre en histoire des intellectuels*, Bruxelles 2004.
- Rancière, Jacques, *Le Maître ignorant: cinq leçons sur l'émancipation intellectuelle*, Pariz 1987.
- Rebérioux, Madeleine; Candar, Gilles (ur.), *Jaurès et les intellectuels*, Pariz 1994.
- Revel, Jean-François, *La Tentation totalitaire*, Pariz 1975.
- Rieffel, Rémy, *La tribu des clercs: les intellectuels sous la Ve République, 1958-1990*, Pariz 1993.
- Rioux, Jean-Pierre; Sirinelli, Jean-François (ur.), *La guerre d'Algérie et les intellectuels français*, Bruxelles 1991.
- Robert, Valérie, *Partir ou rester? Les intellectuels allemands devant l'exil, 1933-1939*, Pariz 2001.
- Robert, Valérie (ur.), *Intellectuels et polémiques dans l'espace germanophone*, Pariz 2003.
- Sapiro, Gisèle, *La guerre des écrivains: 1940-1953*, Pariz 1999.
- Sapiro, Gisèle, „De l'écrivain d'Etat à l'intellectuel“, u: Eveline Pinto (ur.), *Penser l'art et la culture avec les sciences sociales: en l'honneur de Pierre Bourdieu*, Pariz 2002, str. 139-149.
- Sapiro, Gisèle, „Formes et structures de l'engagement des écrivains communistes en France de la 'drôle de Guerre' à la Guerre froide“, u: *Sociétés & Représentations*, 15, 2002, str. 155-176.
- Sapiro, Gisèle, „Figures d'écrivains fascistes“, u: Michel Dobry (ur.), *Le mythe de l'allergie française au fascisme*, Pariz 2003, str. 195-236.
- Sapiro, Gisèle, „La collaboration littéraire“, u: Albrecht Betz, Stefan Martens (ur.), *Les intellectuels et l'Occupation, 1940-1944: collaborer, partir, résister*, Pariz 2004, str. 39-63.
- Sapiro, Gisèle, „Les professions intellectuelles, entre l'Etat, l'entrepreneuriat et l'industrie“, u: *Le Mouvement social*, 214, janvier-mars 2006, str. 3-24 (temat: „L'organisation des professions intellectuelles“).
- Sapiro, Gisèle, „Formes de politisation dans le champ littéraire“, u: Jean Kaempfer, Sonya Florey, Jérôme Meizoz (ur.), *Formes de l'engagement littéraire (XVe-XXIe siècles)*, Lausanne 2006, str. 118-130.

- Sapiro, Gisèle, „Pierre Naville et Jean-Paul Sartre: une controverse sur le rôle social de l'intellectuel“, u: Françoise Blum (ur.), *Les vies de Pierre Naville*, Presses Universitaires du Septentrion, 2007, str. 127-142.
- Sapiro, Gisèle, „Modèles d'intervention politique des intellectuels: le cas français“, u: *Actes de la recherche en sciences sociales*, 176-177, 2009, str. 8-31 (temat „Engagements intellectuels“; str. 4-113).
- Sapiro, Gisèle (ur.), *L'espace intellectuel en Europe: de la formation des États-nations à la mondialisation, XIXe-XXIe siècle*, Pariz 2009.
- Sapiro, Gisèle, *La responsabilité de l'écrivain: littérature, droit et morale en France, XIXe-XXIe siècles*, Pariz 2011.
- Sartre, Jean-Paul, *Plaidoyer pour les intellectuels*, Pariz 1972.
- Serry, Hervé, *Naissance de l'intellectuel catholique*, Pariz 2004.
- Sirinelli, Jean-François (ur.), *Génération intellectuelle: effets d'âge et phénomènes de génération dans le milieu intellectuel français*, Pariz 1987.
- Sirinelli, Jean-François, *Génération intellectuelle: khâgneux et normaliens dans l'entre-deux-guerres*, Pariz 1988.
- Sirinelli, Jean-François, „Les Intellectuels“, u: René Rémond (ur.), *Pour une histoire politique*, Pariz 1988, str. 199-232.
- Sirinelli, Jean-François, „Génération et histoire politique“, u: *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 22, 1989, str. 67-80.
- Sirinelli, Jean-François, *Intellectuels et passions françaises: manifestes et pétitions au XXe siècle*, Pariz 1990.
- Sirinelli, Jean-François (ur.), *Ecole normale supérieure: le livre du bicentenaire*, Pariz 1994.
- Sirinelli, Jean-François, „L'intellectuel entre sociologie et histoire“, u: *Le Débat*, 79, 1994, str. 36-40 (dossier „La Ve République des clercs“; str. 19-40).
- Sirinelli, Jean-François, *Deux intellectuels dans le siècle, Sartre et Aron*, Pariz 1995.
- Sirinelli, Jean-François, „Les intellectuels français et la guerre d'Algérie: un nouvelle affaire Dreyfus?“, u: Michel Leymarie (ur.), *La postérité de l'affaire Dreyfus*, Presses Universitaires du Septentrion, 1998, str. 141-150.
- Sirinelli, Jean-François, „Des 'copains' aux 'camarades'? Les baby-boomers français dans les années 1960“, u: *Revue historique*, 626, 2003, str. 327-343.

- Sirinelli, Jean-François, „Génération, générations“, u: *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 98, 2008, str. 113-124.
- Sirinelli, Jean-François, „La Crise des intellectuels français: aspects historiques et retombées historiographiques“, u: *Modern and Contemporary France*, Volume 17, Issue 2, 2009, str. 127-137 (temat „Rethinking French Intellectuals“; str. 123-210).
- Sirinelli, Jean-François, „L'histoire politique à l'heure du *transnational turn*: l'agora, la Cité, le monde ... et le temps“, u: *Revue historique*, 658, 2011, str. 391-408.
- Soulié, Stéphan, *Les philosophes en République: l'aventure intellectuelle de la 'Revue de métaphysique et de morale' et de la Société française de Philosophie (1891-1914)*, Rennes 2009.
- Sternhell, Zeev, *Maurice Barrès et le nationalisme français*, Pariz 1972.
- Sternhell, Zeev, *La Droite révolutionnaire: 1885-1914, les origines françaises du fascisme*, Pariz 1978.
- Sternhell, Zeev, *Ni droite, ni gauche: l'idéologie fasciste en France*, Pariz 1983.
- Sternhell, Zeev; Sznajder, Mario; Ashéri, Maia, *Naissance de l'idéologie fasciste*, Pariz 1989.
- Sternhell, Zeev, *Les anti-Lumières: du XVIIIe siècle à la guerre froide*, Pariz 2006.
- Taine, Hippolyte-Adolphe, *De l'Intelligence*, Pariz 1870.
- Touchard, Jean, *Histoire des idées politiques*, sv. I-II, Pariz 1959.
- Touchard, Jean, „Le Parti communiste français et les intellectuels (1920-1939)“, u: *Revue française de science politique*, XVII, 3, 1967, str. 468-483.
- Touchard, Jean, *Aux origines du catholicisme social: Louis Rousseau, 1787-1856*, Pariz 1968.
- Toupin-Guyot, Claire, *Les intellectuels catholiques dans la société française: le Centre catholique des intellectuels français, 1941-1976*, Rennes 2002.
- Traverso, Enzo, *Les marxistes et la question juive: histoire d'un débat, 1843-1943*, Pariz 1990.
- Traverso, Enzo, *Les Juifs et l'Allemagne: de la 'symbiose judéo-allemande' à la mémoire d'Auschwitz*, Pariz 1992.
- Traverso, Enzo, *Siegfried Kracauer: itinéraire d'un intellectuel nomade*, Pariz 1994.

- Traverso, Enzo, *L'histoire déchirée: essai sur Auschwitz et les intellectuels*, Pariz 1997.
- Traverso, Enzo, *Le totalitarisme: le XXe siècle en débat*, Pariz 2001.
- Traverso, Enzo, *L'histoire comme champ de bataille: interpréter les violences du XXe siècle*, Pariz 2010.
- Traverso, Enzo, *La fin de la modernité juive: histoire d'un tournant conservateur*, Pariz 2013.
- Traverso, Enzo, *Où sont passés les intellectuels?* (Conversation avec Régis Meyran), Pariz 2013.
- Trebitsch, Michel; Granjon, Marie-Christine (ur.), *Pour une histoire comparée des intellectuels*, Bruxelles 1998.
- Verdès-Leroux, Jeannine, *Le Parti communiste, les intellectuels et la culture*, Pariz 1983.
- Verdès-Leroux, Jeannine, *Le Réveil des somnambules. Le parti communiste, les intellectuels et la culture (1956-1985)*, Pariz 1986.
- Verdès-Leroux, Jeannine, *La Lune et le caudillo. Le rêve des intellectuels et le régime cubain (1959-1971)*, Pariz 1989.
- Winock, Michel, *Le socialisme en France et en Europe: XIXe-XXe siècle*, Pariz 1992.
- Winock, Michel, *La droite depuis 1789: les hommes, les idées, les réseaux*, Pariz 1995.
- Winock, Michel, *Le siècle des intellectuels*, Pariz 1997.
- Winock, Michel, *La gauche en France*, Pariz 2006.
- Winock, Michel, *Madame de Staël*, Pariz 2010.
- Winock, Michel, *L'effet de génération: une brève histoire des intellectuels français*, Vincennes 2011.
- Winock, Michel, *Flaubert*, Pariz 2013.

Prijevod

- Adorno, Theodor W., „Pitanja intelektualnoj emigraciji“, u: *Tvrđa*, 1/2, 2000, str. 35-39.
- Anderson, Perry, *Razmatranja o zapadnom marksizmu*, Beograd 1985.
- Anderson, Perry, „Na tragu istorijskog materijalizma“, u: *Marksizam u svetu: časopis prevoda iz strane periodike i knjiga*, god. 15, br. 5-6, 1988, str. 263-348.
- Anderson, Perry, „Struktura i subjekt“, u: *K. – studentski časopis za književnost, književnu i kulturnu teoriju*, god. IX, br. 10, Zagreb 2011, str. 83-111.
- Aronson, Ronald, *Camus & Sartre: priča o jednom prijateljstvu i njegovom kraju*, Zagreb 2007.
- Benda, Julien, *Predavstvoto na intelektualcite*, Skopje 1992.
- Benda, Julien, *Izdaja intelektualaca*, Beograd 1996; Zagreb 1997.
- Benda, Julien, „Izdaja intelektualaca“, u: *Evropski glasnik*, 2, 1997, str. 231-327.
- Berlin, Isaiah, *Četiri ogleda o slobodi*, Beograd 1992 (*Četiri eseja o slobodi*, Split 2000).
- Berlin, Isaiah, *O nacionalizmu i drugi eseji*, Sarajevo 2000.
- Berlin, Isaiah, *Koreni romantizma*, Beograd 2006; 2012.
- Berlin, Isaiah, *Izvori romantike*, Ljubljana 2012.
- Bien, Joseph, „Intelektualac i djelovanje: Trocki i Weber u napisima Mauricea Merleau-Pontya“, u: *Filozofska istraživanja*, god. 11, sv. 3, br. 42, Zagreb 1991, str. 611-623.
- Bourdieu, Pierre, „Povijesni razvoj čiste estetike“, u: *Književna revija*, god. 36, br. 5-6, 1996, str. 91-118 (prijevod iz djela *Les règles de l'art: genèse et structure du champ littéraire*).
- Bourdieu, Pierre, *Signalna svjetla: prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*, Beograd 1999.
- Bourdieu, Pierre, *Narcisovo ogledalo: rasprava o televizijskom novinarstvu*, Beograd 2000.
- Bourdieu, Pierre, „Zgodovinska geneza čiste estetike“, u: *FNM: filozofska revija za učitelje filozofije, dijake in študente*, Letn. 7, št. 1-2, 2000, str. 45-54.

- Bourdieu, Pierre, „Izići iz neoliberalizma“, u: *Europski glasnik*, 5, 2000, str. 503-508.
- Bourdieu, Pierre; Wacquant, Loïc, „Nova planetarna vulgata“, u: *Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme*, god. 2, br. 3, 2001, str. 45-48.
- Bourdieu, Pierre, *Na televiziji*, Ljubljana 2001.
- Bourdieu, Pierre, „Post scriptum. Za korporativizam univerzalnoga“, u: *Novi Kamov*, god. 2, br. 1, 2002, str. 15-26.
- Bourdieu, Pierre, „Odgovornost intelektualcev“, *Monitor ISH: revija za humanistične in družbene znanosti*, Vol. 4, No. 1-4, 2002, str. 295-296.
- Bourdieu, Pierre, „Razmišljanje Nefrancoza“, u: *Monitor ISH: revija za humanistične in družbene znanosti*, Vol. 4, No. 1-4, 2002, str. 296-298.
- Bourdieu, Pierre, „Bistvo neoliberalizma: ta uresničujuća se utopija neomejene eksploatacije“, u: *Monitor ISH: revija za humanistične in družbene znanosti*, Vol. 4, No. 1-4, 2002, str. 299-304.
- Bourdieu, Pierre, „Politika globalizacije“, u: *Monitor ISH: revija za humanistične in družbene znanosti*, Vol. 4, No. 1-4, 2002, str. 304-307.
- Bourdieu, Pierre; Wacquant, Loïc, „Neoliberalni novorek: zabeležke o novi planetarni vulgati“, u: *Družboslovne razprave*, Letn. 19, št. 43, 2003, str. 57-63.
- Bourdieu, Pierre, *Pravila umetnosti: geneza i struktura polja književnosti*, Novi Sad 2003.
- Bourdieu, Pierre, *Znanost o znanosti in refleksivnost*, Ljubljana 2004.
- Bourdieu, Pierre, „Za angažovano znanje“, u: *Književne novine: organ Saveza književnika Jugoslavije*, God. 56, br. 1099/1100, 2004, str. 10-11.
- Bourdieu, Pierre, „O televiziji: pozornica i kulise“, u: *Europski glasnik*, 10, 2005, str. 271-308.
- Bourdieu, Pierre, „Intelektualno polje: svijet za sebe“, u: *K. – studentski časopis za književnost, književnu i kulturnu teoriju*, sv. 1, br. 4, Zagreb 2005, str. 21-31.
- Bourdieu, Pierre, „Intelektualno područje Svet zase“, u: *Likovne besede: revija za likovno umetnost*, Št. 77-78, 2006, str. 60-64.
- Bourdieu, Pierre; Wacquant, Loïc, *Načela za refleksivno društveno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*, Koper 2006.

- Bourdieu, Pierre; Wacquant, Loïc, „Nova planetarna vulgata“, u: *Nacionalni interes: časopis za nacionalna i državna pitanja*, god. 2, br. 1, 2006, str. 135-142.
- Bourdieu, Pierre, „Biografska iluzija“, u: *Monitor ZSA: revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije*, Vol. 10, No. 1-2, 2008, str. 249-254 (Vol. 12, No. 1-2, 2010, str. 371-376).
- Bourdieu, Pierre, „Zakaj morajo družbene znanosti same sebe vzeti za predmet“, u: *Monitor ZSA: revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije*, Vol. 12, No. 3-4, 2010, str. 211-213.
- Bourdieu, Pierre, *Homo academicus*, Ljubljana 2012.
- Brudny, Michelle-Irene, *Hannah Arendt: intelektualna biografija*, Zagreb 2008.
- Burrow, John, *Povijest povijesti: epovi, kronike, romanse i ispitivanja od Herodota i Tukidida do dvadesetog stoljeća*, Zagreb 2010.
- Camus, Albert, *Pobunjeni čovjek*, Zagreb 1971; 1976; 2010 (*Revoltirani čovek: esej*, Novi Sad 1998)
- Carey, John, „Intelektualci i mase“, u: *Treći program Hrvatskog radija*, 53/54, 1998, str. 187-196 (tematski blok: Intelektualci u 20. stoljeću).
- Caute, David, „Komunizam i francuski intelektualci 1914-1966“, u: *Marksizam u svetu: časopis prevoda iz strane periodike i knjiga*, god. IV, br. 1-2, 1977, str. 244-277 (temat: Intelektualci i radnički pokret).
- Chartier, Roger, „Tekstovi, tiskanja, čitanja“, u: Lynn Hunt (ur.), *Nova kulturna historija*, Zagreb 2001, str. 214-239.
- Chartier, Roger, *Pisanje in brisanje. Pisna kultura in literatura (od 11. do 18. stoletja)*, Ljubljana 2008.
- Chartier, Roger, „Tekstna kritika in kulturna zgodovina. Tekst in glas, XVI.-XVIII. stoletje“, u: *Monitor ZSA: revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije*, vol. 12, no. 1-2, 2010, str. 135-145.
- Chartier, Roger, „Preteklost in prihodnost knjige“, u: *Monitor ZSA: revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije*, vol. 12, no. 1-2, 2010, str. 147-153.
- Chartier, Roger, „Bralci in branja v dobi elektronske tekstualnosti“, u: *Monitor ZSA: revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije*, vol. 12, no. 1-2, 2010, str. 155-164.
- Chartier, Roger, *Red knjig: bralci, avtorji in knjižnice v Evropi med 14. in 18. stoletjem*, Ljubljana 2011.

- Chomsky, Noam, „Odgovornost intelektualaca“, u: *Marksizam u svetu: časopis prevoda iz strane periodike i knjiga*, god. IV, br. 1-2, 1977, str. 105-137 (temat: Intelektualci i radnički pokret) .
- „Chomsky – Foucault: razgovor“, u: *Tvrđa*, 1-2, 2004, str. 129-170.
- Chomsky, Noam; Foucault, Michel, *O ljudskoj prirodi: pravda protiv moći*, Loznica 2011 (diskusija).
- Collingwood, Robin George, *Ideja istorije*, Sarajevo – Zagreb 1986.
- Collini, Stefan, „Od mudraca do slavnih“, u: *Europski glasnik*, 13, 2008, str. 281-286.
- Dahrendorf, Ralf, „Intelektualci u doba iskušenja“, u: *Europski glasnik*, 11, 2006, str. 97-138 (tematski blok: Intelektualci).
- Dahrendorf, Ralf, *Iskušenja neslobode: intelektualci u doba kušnje*, Zagreb 2008.
- Darnton, Robert, „Bralci odgovarjajo Rousseauju: ponaredek romantične rahloćutnosti“, u: *Veliki pokol mačk in druge epizode francoske kulturne zgodovine*, Ljubljana 2005, str. 251-304.
- Darnton, Robert, „Što je povijest knjige?“, u: *Lucius*, god. 7, sv. 12-13, Zagreb 2008, str. 165-186 (tematski blok: Povijest knjige i čitanja).
- Darnton, Robert, „Prvi koraci prema povijesti čitanja“, u: *Lucius*, god. 7, sv. 12-13, Zagreb 2008, str. 187-209 (tematski blok: Povijest knjige i čitanja).
- Darnton, Robert, *Zadeva: knjiga. Preteklost, sedanjost in prihodnost*, Ljubljana 2011.
- Debray, Régis, *Uvod u mediologiju*, Beograd 2000.
- Debray, Régis, „Uvod u mediologiju: mediologija, i što s njom?“, u: *Europski glasnik*, 10, 2005, str. 323-337.
- Debray, Régis, „Krivilja jednog stoljeća“, u: *Europski glasnik*, 11, 2006, str. 331-345 (tematski blok: Intelektualci).
- Dragović-Soso, Jasna, *‘Spasioci nacije’: intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd 2004.
- Droit, Roger-Pol, „Veličina ili dekadencija francuskih intelektualaca?“, u: *Književna republika: časopis za književnost*, god. IV, br. 1-2, Zagreb 2006, str. 106-111 (tematski blok: Imaginarij lijevoga).
- Duquesne, Jacques, *Intelektualac u slobodi* (pita J. Duquesne; odgovara M. D. Chenu), Zagreb 1979.

- Dutschke, Rudi; Wilke, Manfred (prir.), *Sovjetski Savez, Solženjicin i zapadna ljevica*, Zagreb 1983.
- Europski glasnik*, 11, Zagreb 2006, tematski blok „Dossier: Intelektualci“, str. 97-396 (Ralf Dahrendorf, Intelektualci u doba iskušenja; Amitai Etzioni, Jesu li javni intelektualci ugrožena vrsta?; Russell Jacoby, Nakon posljednjih intelektualaca; Frank Furedi, Kako su riječi ljevica i desnica izgubile svoje značenje; Irving Howe, Intelektualci, neslaganje i birokrati; Edward W. Said, Govoriti istinu moćnima; Edward W. Said, Javna uloga pisaca i intelektualaca; Lewis Coser, Intelektualac kao slavna osoba; Francis Fukuyama, Nasljeđe neokonzervativizma; Pascal Bruckner, Paradoksi antiamerikanizma; Francis Fukuyama – Bernard-Henri Levy, Nije to samo Las Vegas (razgovor); Olivier Mongin, Bernard-Henry Levy: „Tamo gdje se to događa“; Régis Debray, Krivulja jednog stoljeća; Alain Badiou, Združeni nestanci čovjeka i Boga; Žarko Pačić, S onu stranu multikulturalizma; Joe Lockard, Odgovor Chomskom; Ziauddin Sardar, Dobrodošli na planet Blitkon).
- Fanon, Frantz, *Upor prekletih* [predgovor Jean-Paul Sartrea], Ljubljana 1963; 2010.
- Fanon, Frantz, *Prezreni na svijetu*, Zagreb 1968; 1973 (predgovor Jean-Paul Sartrea, str. VII-XXIII; pogovor „Život i djelo Frantza Fanona“ Vjekoslava Mikecina, str. 205-234).
- Foucault, Michel, „Mikrofizika moći (Intervju s Michelom Foucaultom)“, u: *Znanje i moć*, Zagreb 1994, str. 156-162.
- „Foucault, Michel – Deleuze, Gilles, razgovor: intelektualci i moć“, u: Michel Foucault, *Spisi i razgovori*, Beograd 2010, str. 89-101.
- Fuller, Steve, *Intelektualac: pozitivna moć negativnog mišljenja*, Zagreb 2010.
- Furet, François, „Ideja in njena usoda“, u: *Glasnik Unesco*, 9, št. 31, 1989, str. 51-57 (pojem univerzalnosti človeka in njegovih pravic v svetovnem okviru).
- Furet, François, *Prošlost jedne iluzije: ogled o komunističkoj ideji u XX. stoljeću*, Zagreb 1997 (*Minule iluzije: esej o komunistični ideji 20. stoljetja*, Ljubljana 1998).
- Goerner, Rüdiger, „Strahovanja i nevolje intelektualaca“, u: *Treći program Hrvatskog radija*, 27, 1990, str. 248-253.

- Gramsci, Antonio, *Izabrana dela*, Beograd 1959.
- Gramsci, Antonio, *Problemi revolucije. Intelektualci i revolucija*, Beograd 1973, str. 117-137.
- Gramsci, Antonio, *Intelektualcite i revolucijata*, Skopje 1989.
- Habermas, Jürgen, *Javno mnenje: istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*, Beograd 1969; Novi Sad 2012.
- Hamilton, Alastair, *Fašizam i intelektualci: 1919-1945*, Beograd 1978.
- Jacoby, Russell, *Društveni zaborav: kritika savremene psihologije od Adlera do Leinga*, Beograd 1981 (*Družbena amnezija: kritika sodobne psihologije od Adlerja do Lainga*, Ljubljana 1981).
- Jacoby, Russell, *Potiskivanje psihoanalize: Otto Fenichel i politizovani frejdisti*, Beograd 1986.
- Jacoby, Russell, „Nakon posljednjih intelektualaca“, u: *Evropski glasnik*, 11, 2006, str. 167-200 (tematski blok: Intelektualci).
- Jäger, Georg, „Pisac kao intelektualac“, u: *Zenit: magazin za književnost, umetnost i filosofiju*, god. 2, br. 6, 2007, str. 33-41.
- Jay, Martin, *Dijalektička imaginacija: povijest frankfurtske škole i Instituta za socijalno istraživanje 1923-1950.*, Sarajevo – Zagreb 1982.
- Jay, Martin, „Lukač, Bloh i borba za marksističku koncepciju totaliteta“, u: *Gledišta: časopis za društvenu kritiku i teoriju*, 30, 3-4, 1989, str. 49-57.
- Jay, Martin, *Adorno*, Ljubljana 1991.
- Jennings, Jeremy; Kemp-Welch, Anthony, „Intelektualac – sporna figura“, u: *Republika*, br. 194-195, Beograd 1998.
- Johnston, William M., *Austrijski duh: intelektualna i društvena povijest (1848-1938)*, Zagreb 1993.
- Književna republika: časopis za književnost*, god. IV, br. 1-2, Zagreb 2006, tematski blok: Imaginarij lijevoga, str. 78-134 (Borislav Mikulić, Imaginarij lijevoga. Intelektualac u svijetu post-politike; Budućnost Balkana: razgovor sa Zoranom Đinđićem i Slavojem Žižekom; Disput preko Rajne: razgovor Güntera Grassa i Pierrea Bourdieua; Roger-Pol Droit, Veličina ili dekadencija francuskih intelektualaca?, Massimo Cacciari, Sinisteritas i sudbina. Imaginarni dijalog; Nesveti život: razgovor s Giorgio Agambenom; Dodatak: Gaya scientia kritike).
- Koselleck, Reinhart, „Zgodovinski kriteriji novodobnega pojma revolucije“, u: *Filozofski vestnik*, 11, št.1, Ljubljana 1990, str. 129-141.

- Koselleck, Reinhart, „O raspoloživosti povijesti“, u: *Quorum*, god. 6, br. 4/31, 1990, str. 248-259 (prijevod iz djela *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*).
- Koselleck, Reinhart, *Pretekla prihodnost. Prispjevki k semantiki zgodovinskih časov*, Ljubljana 1999.
- „Reinhart Koselleck – uz smrt povjesničara“, u: *Gordogan*, br. 7-9, 2005, str. 24-31.
- Le Goff, Jacques, *Intelektualci u srednjem vijeku*, Zagreb 1982; Ljubljana 1998; Zagreb 2009.
- Lepenies, Wolf, „Konec utopije ali vrnitev melanholije: pogled na intelektualce starega kontinenta“, u: *Nova revija: mesečnik za kulturo*, Let. 14, št. 163-164, 1995, str. 157-163.
- Lévy, Bernard-Henri, *Pohvala intelektualaca*, Beograd 1988.
- Lévy, Bernard-Henri, „Intelektualci tretjega tipa“, u: *Literatura*, Let. 1, št. 2, 1989, str. 114-121 (odlomak iz knjige *Éloge des intellectuels*).
- „Nove rasprave o intelektualcima“ (razgovor povodom knjige B-H. Lévyja *Avanture slobode*; sudionici razgovora: Olivier Duhamel, Luc Ferry, Edgar Morin, Bernard-Henri Lévy), u: *Treći program Hrvatskog radija*, 33, 1991, str. 184-188.
- Manent, Pierre, *Intelektualna istorija liberalizma*, Beograd 2001.
- Mannheim, Karl, *Ideologija i utopija*, Beograd 1968; 1978; Zagreb 2007.
- Mannheim, Karl, „Problemi inteligencije: istraživanje njezine uloge u prošlosti i budućnosti“, u: *Eseji o sociologiji kulture*, Zagreb 1980, str. 99-179.
- Mannheim, Karl, „Problem generacija“, u: *Eseji o sociologiji znanja*, Novi Sad 2009.
- Marksizam u svetu: časopis prevoda iz strane periodike i knjiga*, god. IV, br. 1-2, 1977, temat: Intelektualci i radnički pokret, str. 1-418 (Jean-Paul Sartre, Funkcija intelektualca; Jean-Paul Sartre, O ulozi intelektualca u revolucionarnom pokretu; Gavi – Sartre – Victor, Revolucionarni čovek; Carlo Simoni, Sartre, intelektualac, organizacija; Georges Lapsade, Ruso i enciklopedisti; Edgar Morin, Intelektualci: kritika mita i mit kritike; Pierre Fougeyorollas, Reč intelektualac; Frédéric Bon i Michel-Antoine Burnier, Novi intelektualci; Noam Chomsky, Odgovornost intelektualaca; Charles Frankel, Muke humanističkog intelektualca; Michel Mazzola, Od intelektualca kod Marxa do marksizma

- intelektualaca; Alvin Gouldner, Uvod u teoriju revolucionarnih intelektualaca; Rossana Rossanda, Revolucionarni intelektualci i Sovjetski Savez; Isaac Deutscher, Savest bivšeg komunista; David Caute, Komunizam i francuski intelektualci 1914-1966; Michel-Antoine Burnier, Egzistencijalisti i politika; Michael Boedecker i André Leisewitz, Intelligencija i radnički pokret; Rob Burns, Zapadnonemački intelektualci i ideologija; Irwin Unger, Kraj pokreta nove levice u SAD 1969-1972; Herbert Marcuse, Poraz nove levice; Micheline Luccioni, Uključivanje mladih gradskih intelektualaca u kinesko selo).
- Ortega y Gasset, José, „Intelektualac i drugi“, u: *Posmatrač*, Beograd 1998.
- Perry, Marvin, *Intelektualna istorija Evrope*, Beograd 2000.
- Paulson, William, „Intelektualci“, u: Nicholas Hewitt (ur.), *Moderna francuska kultura*, Podgorica 2007, str. 149-168.
- Pipes, Richard, *Komunizam: povijest intelektualnog i političkog pokreta*, Zagreb 2006.
- Pocock, J. G. A., „Države, republike in imperiji: utemeljitev Amerike iz zgodnjemodernega zornega kota“, u: *Problemi: revija za kulturo in družbena vprašanja*, 33, št. 3, 1995, str. 79-105.
- Pocock, J. G. A., „Prosvetiteljstvo i protivprosvetiteljstvo, revolucija i kontrarevolucija: jedno evroskeptičko istraživanje“, u: *Treći program: izbor*, br. 133-134 (1-2), 2007, str. 44-61.
- Popper, Karl, *Traganje bez kraja: intelektualna autobiografija*, Beograd 1991 (*Nedovršena potraga: intelektualna autobiografija*, Zagreb 2004).
- Rancière, Jacques, *Učitelj neznalica: pet lekcija iz intelektualne emancipacije*, Zagreb 2010.
- Riklin, Mihail, *Komunizam kao religija: intelektualci i Oktobarska revolucija*, Zaprješić 2010.
- Robinson-Valéry, Judith, *Valeri, anksiozni intelektualac*, Banja Luka 1990.
- Rorty, Richard, „Humanistički intelektualac: 11 teza“, u: *Forum Bosnae*, 27, 2005, str. 10-13.
- Said, Edward W., *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*, Ljubljana 1996.
- Said, Edward W., „Prikazi intelektualaca“ u: *Treći program Hrvatskog radija*, 53/54, 1998, str. 179-186 (tematski blok: Intelektualci u 20. stoljeću); „Predstavljanja intelektualca“, u: *Odjek – Revija za umjetnost, nauku i društvena pitanja*, 3, 2009, str. 3-9.

- Said, Edward W., *Orijentalizam*, Zagreb 1999; Sarajevo 1999; Beograd 2000; 2008.
- Said, Edward W., „Intelektualni egzil: izgnanici i marginalci“, u: *Tvrđa*, 1-2, 2000, str. 25-32.
- Said, Edward W., „Kaj zastopa intelektualac“, u: *Sodobnost*, Letn. 48, št. 5, 2000, str. 851-862.
- Said, Edward W., *Krivotvorenje Islama: kako mediji i stručnjaci određuju način na koji vidimo ostatak svijeta*, Zagreb 2003.
- Said, Edward W., „Javna uloga pisaca i intelektualaca“, u: *Diskrepancija*, god. 4, br. 7-8, 2003, str. 77-84; „Javna uloga pisaca i intelektualaca“, u: *Europski glasnik*, 11, 2006, str. 237-248 (tematski blok: Intelektualci).
- Said, Edward W., „Govoriti istinu moćnima“, u: *Europski glasnik*, 11, Zagreb 2006, str. 229-235 (tematski blok: Intelektualci).
- Said, Edward W., „Predstavljanje intelektualaca“, u: *Odjek*, god. 62, br. 3, 2009, str. 3-9.
- Sapiro, Gisèle, „Oblici politizacije francuskih pisaca“, u: *Forum Bosnae*, 29, 2005, str. 120-133.
- Sartre, Jean-Paul, *Filozofske i političke rasprave*, Zagreb 1981 (Materijalizam i revolucija; Lažni učenjaci ili lažni kunići; Staljinova avet; Marksizam i egzistencijalizam; Marksizam i filozofija egzistencije; O dijalektici; Predgovor knjizi F. Fanona „Prezreni na svijetu“; Demilitarizacija kulture; Hladni rat i jedinstvo kulture).
- Sartre, Jean-Paul, „Pledoaje za intelektualce“ (I. Šta je intelektualac?; II. Funkcija intelektualca; III. Da li je pisac intelektualac?), u: Jean Paul Sartre, *Portreti. Izabrana dela*, knj. VII, Beograd 1984, str. 249-302.
- Schorske, Carl E., *Beč krajem stoljeća: politika i kultura*, Zagreb 1997 (*Fin-de-Siècle u Beču: politika i kultura*, Beograd 1998).
- Schorske, Carl E., „Ideja o gradu u evropskoj misli – od Voltera do Špenglera“, u: *Polja: časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja*, god. 53, br. 453, 2008, str. 57-70.
- Sertillanges, Antonin Gilbert, *Intelektualac: duh, uvjeti, metode*, Zagreb 1942.
- Skinner, Quentin, „Značenje i razumevanje u istoriji ideja“, u: Aljoša Mimica (prir.), *Tekst i kontekst: ogledi o istoriji sociologije*, Beograd 1999, str. 89-140.

- Skinner, Quentin, „Isaiah Berlin, engleski liberalizam i treći koncept slobode“, u: *Treći program Hrvatskog radija*, 66, 2004, str. 5-17.
- Smith, Dennis, „Historična sociologija kot intelektualno polje“, u: *Vzpon historične sociologije*, Ljubljana 2011, str. 267-292.
- Šporer, David (ur.), *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, Zagreb 2007 [zbornik prevedenih tekstova o novom historizmu].
- Taine, Hippolyte, „O inteligenciji“, u: *Studije i eseji*, Beograd 1954.
- Treći program Hrvatskog radija*, 53/54, 1998, tematski blok: Intelektualci u 20. stoljeću, str. 157-197 (Lj. F., Intelektualci u dvadesetom stoljeću – uvod; Daniel Bell, „Inteligencija“ u američkom društvu; Jan Potočka, Duhovan čovjek i intelektualac; Edward Said, Prikazi intelektualaca; John Carey, Intelektualci i mase, Václav Havel, Intelektualac i odgovornost).
- Tully, James, „Umestitev ‘Dveh razprav’“, u: *Problemi: revija za kulturo in družbena vprašanja*, Let. 34, št. 5-6, 1996, str. 83-112 [prijevod teksta „Placing the *Two Treatises*“ o Pocockovom proučavanju Locke].
- Walia, Shelley, „Intelektualac i politika izmještenosti“, u: *Edward Said i pisanje historije*, Zagreb 2002, str. 10-15.
- White, Hayden, *Metaistorija: istorijska imaginacija u Evropi devetnaestog vijeka*, Podgorica 2011.

Domaći i regionalni prilozi

- Aralica, Višeslav, „Tri sudbine hrvatskih nacionalnih intelektualaca: Vinko Krišković, Julije Makanec, Ivo Bogdan“, u: Nada Kisić Kolanović, Mario Jareb, Katarina Spehnbjak (ur.), *1945. – razdjelnica hrvatske povijesti*, Zagreb 2006, str. 415-422.
- Aralica, Višeslav, „Što je nacija ustaškim intelektualcima?“, u: Tihomir Cipek, Josip Vrandečić (ur.), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb 2007, str. 265-304.
- Aralica, Višeslav, *Matica hrvatska u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2009.
- Blažević, Zrinka, *Vitezovićeva Hrvatska između stvarnosti i utopije: ideološka koncepcija u djelima postkarlovačkog ciklusa Pavla Rittera Vitezovića (1652. - 1713.)*, Zagreb 2002.
- Blažević, Zrinka, „Damir Grubiša, Politička misao talijanske renesanse: antologija, Zagreb 2000.“ (recenzija), u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 32-33-34, 2001-2004, str. 315-316.
- Blažević, Zrinka, *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb 2008.
- Blažević, Zrinka, „Historijska znanost i izazovi lingvističkog i kulturnog obrata“, u: Drago Roksandić, Damir Agičić (ur.), *Spomenica Josipa Adamčeka*, Zagreb 2009, str. 499-517.
- Borovečki, Zrinka „Uz 100. obljetnicu rođenja: Werner Conze (1910.-1986.) i njegove ‘ideje i koncepti’ – njemačka Begriffsgeschichte“, u: *Pro tempore: časopis studenata povijesti*, god. 7, br. 8-9, Zagreb 2010-2011, str. 438-449.
- Božić Blanuša, Zrinka, „Intelektualna povijest kao dijalog: LaCapra i psihoanaliza“, u: *Filozofska istraživanja*, god. 31, sv. 2, 2011, str. 393-405.
- Čavoški, Jovan, „Mao Cedung, intelektualci i potresi u komunističkom svetu 1956-1957.“, u: *Tokovi istorije*, br. 1-2, 2008, str. 113-136.
- Čolović, Ivan; Mimica, Aljoša (ur.), *Intelektualci i rat*, Beograd 1993.
- Čimić, Esad, „Intelektualci i suvremenost: skica pokušaja tipologije društvenog angažmana intelektualca“, u: *Amalgam*, god. 1, br. 1, Zagreb 2005, str. 4-11.
- Ćirjaković, Zoran, „Drugi život javnih intelektualaca: televizijski intelektualci u eri društvenih medija“, u: *Treći program: izbor*, god. 44, br. 155-156, 2012, str. 201-215.

- Debeljak, Aleš, „Neodvisna kritika? Ne, hvala! Akademski intelektualci in univerza“, u: *Teorija in praksa*, 31, št. 3-4, 1994, str. 350-357.
- Dobrovšak, Ljiljana, „Odjeci Dreyfusove afere u hrvatskoj javnosti od 1894. do 1906.“, u: *Historijski zbornik*, 60, 2007, str. 129-159.
- Dolenc, Ervin, „Slovenski intelektualci, država, nacionalizam“, u: *Nova revija: mesečnik za kulturo*, 13, št.147-148, 1994, str.179-187.
- Dragnić, Nataša, „Intelektualac kod Andre Gidea i Hermanna Hessea ili u očekivanju samoga sebe“, magistarski rad, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 1994.
- Dragosavac, Dušan, *Klase i inteligencija, slobode i kritika*, Zagreb 1981.
- Drainac, Rade, *Izdajstvo intelektualaca: politička publicistika i drugo* (priredio Gojko Tešić), Beograd 1999.
- Drndić, Daša, „Je li vrijeme nestanka intelektualaca?“, u: *Tema*, god. 2, 10-11, Zagreb 2005, str. 37-42.
- Dugandžija, Nikola, „Intelektualci i duh vremena“, u: *Erasmus*, 19, 1997, str. 71-75.
- Džanko, Muhidin, *Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet – vitez pera i mejdana): intelektualna povijest i ideologijska upotreba djela*, Sarajevo 2006.
- Đorđević, Živorad, „Inteligencija u socijalističkom samoupravnom društvu“, doktorska disertacija, Beograd 1979.
- Đorđević, Živorad, *Za i protiv inteligencije*, Beograd 1983.
- Đurić, Đorđe, *Srpski intelektualac u politici: politička biografija Jovana Žujovića*, Beograd 2003.
- Ekmečić, Milorad, „Bakunjin kao pobunjeni intelektualac“, u: Mihail Bakunjin, *Ispovijed*, Osijek 1976, str. 117-159.
- Feldman, Andrea, *Povijesno gledamo: razgovori s povjesničarima* („Zeev Sternhell, Uroniti u javni život“), Zagreb 2007, str. 123-135.
- Fijačko, Krešimir, „Henry Kissinger – intelektualac i vlast“, u: Henry A. Kissinger, *Obnovljeni svijet: Metternich, Castlereagh i problemi mira, 1812-1822*, Zagreb 1976, str. 427-435.
- Gantar Godina, Irena (ur.), *Intelektualci v diaspori / Intellectuals in diaspora*, Ljubljana 1999.
- Gantar Godina, Irena, „Slovenski izobraženci v slovanskem svetu (pregled izseljevanja slovenskih izobražencev v srednjo in jugovzhodno Evropo do 1918)“, u: *Slovenski izseljenski koledar*, 2003, str. 79-93.

- Gantar Godina, Irena, „Izseljevanje slovenskih intelektualcev na Hrvaško do leta 1848“, u: *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*, 18, 2003, str. 123-134.
- Gantar Godina, Irena, „Slovenski izobraženci na Hrvaškem od 1850 do 1860“, u: *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*, 20, 2004, str. 77-94.
- Gantar Godina, Irena, „Slovenski intelektualci – izseljenci na Hrvaškem: Jernej Francelj (1821-1889)“, u: *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*, 19, 2004, str. 165-183.
- Gantar Godina, Irena, „Slovenski izobraženci iz Prage na Hrvaško“, u: *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*, 22, 2005, str. 197-218.
- Gantar Godina, Irena, „Slovenski izobraženci na Hrvaškem po letu 1868: Ivan Steklasa (1846-1921)“, u: *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*, 24, 2006, str. 153-166.
- Gantar Godina, Irena, „On the attitude of Slovene intellectuals in Bohemia and Croatia to Jews“, u: *Dve domovini: razprave o izseljenstvu / Two Homelands: Migration Studies*, 24, 2006, str. 133-143.
- Gantar Godina, Irena, „Slovene intellectual emigrants: between myth and loyalty, Slavdom and dynasty“, u: *Slovene Studies*, Vol. 30, No. 2, 2008, str. 273-281.
- Godeša, Bojan, *Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*, Ljubljana 1995.
- Gracin, Juraj, „Intelektualci, fašisti i antifašisti“, u: *Zbornik Dometi*, 2, Rijeka 1993, str. 171-179.
- Grđina, Igor, „Intelektualci in demokracija med Slovenijo in Jugoslavijo“, u: *Studia Historica Slovenica*, Letn. 7, št. 1-2, 2007, str. 27-45.
- Gross, Mirjana, „Intelektualna i kulturna historija“, u: *Suvremena historiografija*, Zagreb 1996, str. 313-321.
- Grubiša, Damir, *Politička misao talijanske renesanse: antologija*, Zagreb 2000.
- Hameršak, Filip, „O Matici, Hrvatskoj, fašizmu i historiografskom objašnjenju“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 42, br. 3, 2010, str. 865-900 [razmatranja potaknuta knjigom Višeslava Aralice *Matica hrvatska u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2009].
- Intelektualac*, serijska publikacija, ur. Ljubivoje Golubović, god. 1, br. 1-2, Beograd 1934.

- Ivanković, Mladenka, „Jevrejski intelektualci i studentska omladina među prvim žrtvama masovnih egzekucija“, u: *Tokovi istorije*, 1, 2013, str. 117-133.
- Iveković, Mladen, *Inteligencija Hrvatske u borbi. Povodom 20-godišnjice 1. kongresa kulturnih i javnih radnika u Topuskom: referat održan u Topuskom 27. lipnja 1964.*, Zagreb 1964.
- Iveković, Mladen, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918-1945.*, sv. I-II, Zagreb 1970.
- Jakovčević, Duje, „Zeev Sternhell, *The Anti-Enlightenment Tradition*, Yale University Press, New Haven – London 2010.“ (recenzija), u: *Historijski zbornik*, god. LXV, br. 1, 2012, str. 268-271.
- Janićijević, Milosav, *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije*, Beograd 1984.
- Janković, Branimir, „Potrebe i mogući smjerovi daljnjeg rada na teorijskim i metodološkim pristupima problematici intelektualaca i rata. Iskustvo „Desničinih susreta 2012.: Intelektualci i rat 1939.-1947.“, Zadar i Islam Grčki, 14-16. rujna 2012.“, u: Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.), *Vladan Desnica i Desničini susreti: pogled unatrag, pogled unaprijed. Povodom objavljivanja knjige Intelektualci i rat 1939.-1947.* Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011. i 25. obljetnice Desničinih susreta, Zagreb 2013, str. 43-53.
- Kalanj, Rade; Šporer, Željka (ur.), *Inteligencija i moderno društvo: zbornik radova*, Zagreb 1986.
- Kalanj, Rade, „Intelektualci i politička klasa“, u: *Revija za sociologiju*, god. 27, br. 3-4, 1996, str. 169-180.
- Kalanj, Rade, „Pogovor: Uvijek prijeporni Benda“, u: Julien Benda, *Izdaja intelektualaca*, Zagreb 1997, str. 190-203.
- Katičić, Radoslav, „Pitanje o podrijetlu Hrvata u hrvatskome intelektualnom diskurzu danas“, u: *Historijski zbornik*, god. 52, 1999, str. 117-120.
- Kermauner, Taras, *Mala odisejada slovenskog intelektualca*, Zagreb 1983.
- Kisić Kolanović, Nada, „Historiografija i postmoderna teorija pripovijedanja : Hayden White i Dominic LaCapra“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 35, br. 1, 2003, str. 217-234.
- Kisić Kolanović, Nada, „Muslimanska inteligencija i islam u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 36, br. 3, 2004, str. 901-938.

- Kisić Kolanović, Nada, „Ademaga Mešić i hrvatska nacionalna ideja 1895.-1918. godine“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 40, br. 3, 2008, str. 1119-1140.
- Kisić Kolanović, Nada, *Muslimani i hrvatski nacionalizam: 1941.-1945.*, Zagreb 2009.
- Kisić Kolanović, Nada, „Komunizam u percepciji hrvatske nacionalističke inteligencije 1938.-1945. godine“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 43, br. 1, 2011, str. 107-136.
- Knapp, Vladimir; Šlaus, Ivo (ur.), *Sprečavanje nuklearne proliferacije, razoružanje i odgovornost intelektualaca: Ivan Supek i hrvatski znanstvenici u Pagvaškom pokretu / Nuclear nonproliferation, disarmament and the responsibility of intellectuals: Ivan Supek and Croatia scientists in the Pugwash movement*, Zagreb 2008.
- Kolar-Dimitrijević, Mira; Wagner, Elizabeta (prir.), *Autoportret jednog intelektualca u doba socijalizma: svijet arheologa Stojana Dimitrijevića kroz pisma ženi od 1955. do 1964. godine*, Zagreb 2010.
- Koljević, Bogdana, „Intelektualci u tranziciji i kolonijalni diskursi“, u: *Pravo & društvo: časopis za pravnu i političku kulturu*, god. 4, br. 1, 2012, str. 51-60.
- Kos, Marko, „Zapravljena intelektualna energija: obračun intelektualcev s samoupravljanjem“, u: *Nova revija: mesečnik za kulturo*, 15, št. 169, 1996, str. 31-37.
- Kovač, Mirko, *Elita gora od rulje: polemika*, Zatrešić 2009.
- Kovačević, Božo, *Slučaj zagrebačkih revizionista: marksizam, filozofija i znanost u radovima Zvonimira Richtmanna i Rikarda Podhorskog*, Zagreb 1989.
- Kovačević, Božo, *Psihoanaliza i ljevica*, Zagreb 1989.
- Kramberger, Taja, „Možnost in nujnost kritičnega intelektualca: k prevodoma Bourdieuja in Wacquanta“, u: *Družboslovne razprave*, Vol. 19, No. 43, 2003, str. 49-55.
- Kramberger, Taja; Rotar, Drago B., „Prehodi, prevodi, transferji: nekaj refrakcij skozi tekste in kontekste ob prevodih Pierra Bourdieuja in Loïca Wacquanta“, u: Pierre Bourdieu, Loïc Wacquant, *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*, Koper 2006, str. 9-34.

- Kramberger, Taja, „Iz zgodovine intelektualcev: afera Dreyfus in francoski zgodovinarji“, u: *Monitor ZSA: revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije*, Vol. 10, No. 1-2, 2008, str. 25-81.
- Kramberger, Taja, „Les lieux d'oubli: repères pour la recherche sur l'affaire Dreyfus dans l'historiographie slovène“, u: Patrick Vauday et al. (ur.), *Histoire de l'oubli en contextes postsocialiste et postcolonial / Zgodovina pozabe v postsocialističnem in postkolonialističnem kontekstu*, Koper 2009, str. 189-213.
- Kramberger, Taja, „Neizenačen boj. Intelektualci in antiintelektualizem: Gabriel Monod in francoski zgodovinarji v času afere Dreyfus“, u: *Monitor ZSA: revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije*, Vol. 12, No. 3-4, 2010, str. 43-98.
- Kramberger, Taja; Rotar, Drago B., „Destrukcija intelektualne avtonomije“, u: Katja Kolšek, Tomaž Gregorc (ur.), *Prihodnost znanosti: neoliberalizem, univerza in politika sodobnega znanstvenega raziskovanja*, Novo mesto 2011, str. 133-175.
- Kravar, Zoran, *Antimodernizam*, Zagreb 2003.
- Kulenović, Enes, *Sloboda, pluralizam i nacionalizam: politička teorija Isaiaha Berlina*, Zagreb 2006.
- Kulenović, Enes, „Ralf Dahrendorf, *Iskušnja neslobode. Intelektualci u doba kušnje*, Zagreb 2008.“ (recenzija), u: *Politološke analize*, br. 2, 2010, str. 48-49.
- Kuljić, Todor, „Intelektualci o Titu: tri pristupa“, u: *Sociologija*, god. 39, br. 2, 1997, str. 223-238.
- Kuljić, Todor, „‘Problem generacija’ – nastanak, sadržaj i aktuelnost oglada Karla Manhajma“, u: *Sociologija*, vol. 49, br. 3, 2007, str. 223-248.
- Kuljić, Todor, „Istorijske, političke i herojske generacije: nacrt okvira i primena“, u: *Filozofija i društvo: zbornik radova*, br. 1 (35), 2008, str. 69-107.
- Kuljić, Todor, *Sociologija generacije*, Beograd 2009.
- Kurtagić, Fadil, „Intelektualni radnici i radnički pokret (predavanje održano 15. januara 1927. u kulturno prosvjetnom odsjeku radničke komore zagrebačke)“, Zagreb 1927.
- Lasić, Stanko, *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*, Zagreb 1970.

- Lasić, Stanko, „Jean-Paul Sartre, nakon dvadeset godina (21. lipnja 1905 – 15. travnja 1980)“, u: *Iz moje lektire. Portreti*, Zagreb 2001, str. 103-259.
- Lazić, Mladen, „Prilog raspravi o društvenoj ulozi intelektualaca“, u: *Treći program: izbor*, br. 1-2 (117-118), 2003, str. 111-134.
- Letica, Slaven, *Intelektualac i kriza*, Zagreb 1989.
- Lukač, Dušan, *Učesće intelektualaca u NOR-u i revoluciji u Jugoslaviji 1941-1945. god. (prilog pitanju)*, Titograd 1985.
- Marković, Mihailo; Brčin, Dragutin (ur.), *Intelektualci i društvena stvarnost*, Beograd 2005.
- Markus, Tomislav, „Cijena jednog uspona: sumrak intelektualaca u masovnim društvima XX. stoljeća“, u: *Društvena istraživanja*, god.10, br. 3, 2001, str. 527-558.
- Maruna, Boris, „Intelektualac, vlast i demokracija“, u: *Hrvatska revija*, god. 47, br. 3-4, Zagreb 1997, str. 419-423.
- Matvejević, Predrag, *Istočni epistolar: inteligencija i disidencija*, Zagreb 2013.
- Mikecin, Vjekoslav, *Povijest i kritička svijest: intelektualac i revolucija*, Zagreb 1974.
- Mikulić, Borislav, „Imaginarij lijevoga. Intelektualac u svijetu post-politike“, u: *Književna republika: časopis za književnost*, god. IV, br. 1-2, Zagreb 2006, str. 78-86 [uvodni tekst tematskom bloku „Imaginarij lijevoga“].
- Milanja, Cvjetko, *Čemu intelektualci u postmoderno doba*, Zagreb 2011.
- Milosavljević, Olivera, „Upotreba autoriteta nauke. Javna politička djelatnost Srpske akademije nauka i umetnosti 1986-1992.“, u: *Republika*, vol. 7, br. 119-120, Beograd 1995, str. I-XXX.
- Milosavljević, Olivera, „Nacionalizam u službi politike moći: tri kontroverze u shvatanjima srpskih intelektualaca početkom i krajem 20. veka“, u: *Sociologija*, god. 41, br. 2, 1999, str. 125-142.
- Milosavljević, Olivera, *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nama" i "drugima"*, Beograd 2002.
- Milosavljević, Olivera, *Savremenici fašizma*, sv. I-II, Beograd 2010.
- Najbar-Agičić, Magdalena, „Sveučilišni list kao izvor za povijest hrvatskih intelektualnih elita polovicom 20. stoljeća“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 42, br. 3, 2010, str. 595-629.

- Paić, Žarko, „Spektakl dobrovoljnoga ropstva: intelektualac i mediologija“, u: *Tema*, god. 2, 10-12, 2005, str. 55-60.
- Paić, Žarko, *Moć nepokornosti: intelektualac i biopolitika*, Zagreb – Ulcinj 2006.
- Paić, Žarko, *Projekt slobode: Jean-Paul Sartre – filozofija i angažman*, Pula 2007.
- Pančur, Andrej, „Intelektualci in prihodnost“, u: *Anthropos*, 29, št. 1-3, 1997, str. 122-124 (referat sa simpozija „Intelektualci in sedanjost/preteklost“, Ljubljana 1996).
- Papić, Žarko, *Samoupravljanje i inteligencija*, Beograd 1976.
- Papović, Dragutin, „Intelektualci i vlast u Crnoj Gori (1945-1950)“, u: *Godišnjak za društvenu istoriju*, god. 19, br. 2, 2012, str. 7-31.
- Pavlek Miškina, Mihovil, *Narod i inteligencija*, Zagreb 1937.
- Pažanin, Ana, „Uloga intelektualaca u novoj Europi“, u: *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 4, 2008, str. 331-339.
- Perišić, Miroslav, *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945-1958*, Beograd 2008; 2012.
- Petković, Jovan, *Intelektualac u novelama Miroslava Krležea*, Beograd 1978.
- Petrović, Gajo, „Odgovornost intelektualca danas“, u: *Mišljenje revolucije*, Zagreb 1978; Zagreb – Beograd 1986.
- Polić, Milan, „Radnici, seljaci i poštena inteligencija“, u: *Filozofska istraživanja*, god. 25, br. 1, 2005, str. 183-187.
- Popović, Radovan (prir.), *Pisma u Beograd: šta su hrvatski intelektualci pisali u 20. veku u Srbiju*, Beograd 2007.
- Prcela, Frano, „Intelektualci: između života za ideju i života od ideje?!“, u: *Republika*, god. 62, 11, 2006, str. 92-102.
- Primorac, Igor, „Bojko srpskih intelektualaca“, u: *Politička misao*, god. 34, br. 2, 1997, str. 83-94.
- Prpa-Jovanović, Branka, „Jugoslavija kao moderna država u viđenjima srpskih intelektualaca 1918.-1929.“, doktorska disertacija, Beograd 1995.
- Prpić, Ivan (prir.), *Komunisti o fašizmu: 1919-1940*, Zagreb 1976.
- Radojević, Mira, „Intelektualci u politici“, u: *Naša prošlost*, br. 8, 2007, str. 121-129.
- Roksandić, Drago; Najbar-Agičić, Magdalena; Cvijović Javorina, Ivana (ur.), *Desničini susreti 2009. Zbornik radova*, Zagreb 2011 (tema: Intelektualci i vlast, 1945-1954).

- Roksandić, Drago; Cvijović Javorina, Ivana (ur.), *Intelektualci i rat, 1939.-1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, Zagreb 2012.
- Roksandić, Drago; Cvijović Javorina, Ivana (ur.), *Vladan Desnica i Desničini susreti: pogled unatrag, pogled unaprijed. Povodom objavljivanja knjige Intelektualci i rat 1939.-1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011. i 25. obljetnice Desničinih susreta*, Zagreb 2013.
- Roksandić, Drago; Cvijović Javorina, Ivana (ur.), *Intelektualci i rat, 1939.-1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.*, Zagreb 2013.
- Roksandić, Drago et al. (ur.), *Intelektualac danas. Desničini susreti 2013: program rada, sažeci izlaganja*, Zagreb 2013.
- Roksandić, Drago; Janković, Branimir (ur.), *Baltazar Bogišić i njegovo doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi*, Zagreb 2012.
- Rupel, Dimitrij, *Slovenski intelektualci: od vojaške do civilne družbe*, Ljubljana 1989 (*Od vojnog do civilnog društva*, Zagreb 1990).
- Rus, Vojan, „Napredni intelektualci v (možnem) posttotalitarnem obdobju“, u: *Anthropos*, 29, št. 1-3, 1997, str. 135-138 (referat sa simpozija „Intelektualci in sedanost/preteklost“, Ljubljana 1996).
- Savić, Mile, „Kritička simulacija“, u: *Sociološki pregled*, vol. 35, br. 3-4, 2001, str. 235-250 [o ulozi „kritičkog intelektualca“ u procesu približavanja Srbije Europi].
- Savić, Mile, „Intelektualac i globalna politika“, u: Jovica Trkulja (prirednik), *Iskušanja globalizacije*, Kikinda 2004, str. 150-174.
- Shek Brnardić, Teodora, „Intellectual Movements and Geopolitical Regionalisation. The Case of the East European Enlightenment“, u: *East Central Europe*, Volume 32, Issue 1, 2005, str. 147-177 (Robin Okey, „A Comment on Teodora Shek Brnardić's Article“, str. 179-190).
- Shek Brnardić, Teodora, *Svijet Baltazara Adama Krčelića: obrazovanje na razmeđu tridentskoga katolicizma i katoličkoga prosvjetiteljstva*, Zagreb 2010.
- Shek Brnardić, Teodora, „Intelektualni razvoj“, u: Lovorka Čoralić (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Zagreb 2013, str. 195-218.
- Simonović, Radivoj, „Hiperprodukcija intelektualaca“ i „intelektualni proletarijat“ (separat), Novi Sad 1933.

- Slapšak, Svetlana, *Ogledi o bezbrižnosti: srpski intelektualci, nacionalizam i jugoslovenski rat*, Beograd 1994.
- Stipetić, Zorica, *Komunistički pokret i inteligencija: istraživanja ideološkog i političkog djelovanja inteligencije u Hrvatskoj (1918-1945)*, Zagreb 1980.
- Stipetić, Zorica, „Eugen Kvaternik u interpretaciji hrvatske intelektualne ljevice“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 23, br. 1-3, 1991, str. 119-128.
- Stojanović, Dubravka, *Noga u vratima: prilozi za političku biografiju Biblioteke XX vek*, Beograd 2011.
- Subotić, Milan, *Tumači ruske ideje: studije o ruskim misliocima*, Beograd 2001.
- Subotić, Milan, *Solženjicin: anđeo istorije*, Beograd 2007.
- Supek, Rudi, *Humanistička inteligencija i politika*, Zagreb 1971.
- Šegedin, Petar, *Svi smo odgovorni?*, Zagreb 1971; 1995 [poglavlje o odgovornosti intelektualaca].
- Šporer, David, *Novi historizam: poetika kulture i ideologija drame*, Zagreb 2005.
- Šporer, David, *Status autora: od pojave tiska do nastanka autorskih prava*, Zagreb 2010.
- Šušnjić, Đuro, „Intelektualci i inteligencija“, u: *Pravo & društvo: časopis za pravnu i političku kulturu*, br. 2, 2012, str. 23-36.
- Šute, Ivica; Holjevac, Željko (ur.), *Alte und neue Eliten im pannonischen Raum seit 1945. Mogersdorf: 38. Internationales kulturhistorisches Symposium*, Zagreb 2012.
- Tanović, Arif, „Intelektualci i radnički pokret“, u: *Marksizam u svetu: časopis prevoda iz strane periodike i knjiga*, god. IV, br. 1-2, 1977, str. V-XVI [uvodni tekst tematu „Intelektualci i radnički pokret“, str. 1-418].
- Tomanović, Velimir, *Radnička i intelektualna omladina: promene socijalnih razlika*, Beograd 1971.
- Trgovčević, Ljubinka, „Srpska inteligencija u XIX veku: zapadni i istočni uticaji“, u: Slavenko Terzić (ur.), *Evropa i Srbi: međunarodni naučni skup, 13-15. decembra 1995.*, Beograd – Novi Sad 1996, str. 261-273.
- Trgovčević, Ljubinka, *Planirana elita: o studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*, Beograd 2003.
- Trgovčević, Ljubinka, *Naučnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države: 1914-1920*, Beograd 1986.

- Trkulja, Jovica (prir.), *Intelektualci u tranziciji* (zbornik radova sa okruglog stola Intelektualci u tranziciji, Kikinda, 19. i 20. septembar 2002. godine), Kikinda 2003.
- Trkulja, Jovica, „Izdaja i autokompromitacija intelektualaca u Srbiji“, u: *Naše stvaranje: časopis za društveno-politička pitanja, nauku i književnost*, god. 50, br. 3, 2003, str. 20-33.
- Veličković, Nenad, „Pisac, intelektualac: angažman u vremenu i društvu“, u: *Novi izraz: časopis za književnu i umjetničku kritiku*, br. 31, 2006, str. 129-131.
- Vežjak, Boris, „Literati proti neliteratom: o javnem angažmanu in družbeni vlogi literatov-intelektualcev v primerjavi z neliterati-intelektualci“, u: *Dialogi*, Letn. 38, 3-4, 2002, str. 18-20.
- Vlaisavljević, Ugo, *Lepoglava i univerzitet: ogledi iz političke epistemologije*, Sarajevo 2003; 2009.
- Vodopivec, Peter, „Vloga slovenskih intelektualcev pri emancipaciji Slovencev – referat“, u: *Zgodovina v šoli*, Letn. 7, št. 4, 1998, str. 89-90.
- Vodopivec, Peter, „Slovene intellectuals' response to political and social modernization in the nineteenth and the beginning of the twentieth century“, u: *Slovene Studies*, 23, št. 1-2, 2001, str. 3-13.
- Zlobec, Jaša L. „Intelektualac kao dobrovoljno oruđe represije“, u: *Istra: časopis za kulturu, književnost i društvena pitanja*, god. 28, br. 3 (sv. 118), 1990, str. 52-54.
- Zwitter, Fran, „Iz tujih literaturi in revij – Kultura in politika [Julien Benda, La trahison des clercs. Paris (Bernard Grasset) 1927.]“, u: *Sodobnost*, god. 1, br. 1, 1933, str. 45-47.
- Žunec, Ozren, „Intelektualci: humanistička tradicija protiv demokracije“, u: *Erasmus*, 1, 1993, str. 20-29.
- Župan, Dinko, „Books I have read – Dora Pejačević kao čitateljica“, u: *Scrinia Slavonica*, 12, 2012, str. 115-178 [usp. bibliografski popis prilogâ Zorana Velagića, Jelene Lakuš i Aleksandra Stipčevića o povijesti knjige i čitanja].

Imensko kazalo

- Abensour, Miguel 108
Ackermann, Ulrike 99
Adcock, Robert 128
Adorno, Theodor W. 176
Agamben, Giorgio 181
Agičić, Damir 186
Alain (Émile Chartier) 122
Albrecht, Clemens 98, 148
Alemann, Ulrich von 148
Allitt, Patrick 127
Anderson, Perry 127, 176
Apel, Karl-Otto 119
Aralica, Višeslav 186, 188
Arendt, Hannah 58, 95
Arndt, Agnes 98, 148
Aron, Raymond 127, 165
Aronson, Ronald 30
Artaraz, Kepa 127
Asal, Sonja 148
Asheri, Maia 146, 174
Atanasijević, Ksenija 58
Attal, Frédéric 165
Attias-Donfut, Claudine 165
Aubert, Paul 167
Audry, Colette 95
Austin, John Langshaw 63, 106, 107
- Bachelard, Gaston 102
Bachoud, André 99
Badiou, Alain 180
Baer, Ulrich 155
Baltes, Paul B. 130
Barać, Stanislava 58
Barner, Wilfried 148
Barrès, Maurice 83, 84, 87
Bates, David 127
- Bauman, Zygmunt 127
Bavaj, Riccardo 60, 61, 63, 69, 91, 96, 148
Bayerl, Günter 148
Beaufret, Jean 116
Beauvoir, Simone de 28, 58, 95
Beilecke, François 92, 99, 148
Belkhir, Jean 165
Bell, Daniel 185
Benda, Julien 20-22, 41, 47, 52, 57, 83, 165, 176, 189
Bender, Thomas 96, 127
Benet, Juan 115-116
Benfey, Christopher 127
Bergen, Werner von 148
Berger, Bennett M. 127
Berger, Stefan 50, 60, 145
Berghahn, Volker 100, 149
Bergson, Henri 123
Bering, Dietz 81, 100, 149
Berlin, Isaiah 81, 128, 176
Berstein, Serge 165
Betz, Albrecht 165, 172
Bevir, Mark 63, 128, 129
Bialas, Wolfgang 96, 97, 99, 149, 150
Bien, Joseph 176
Biess, Frank 129
Biti, Vladimir 77
Bitunjac, Martina 58
Blanchot, Maurice 117, 165
Blaschke, Olaf 69
Blažević, Zrinka 7, 16, 64, 65, 68, 186
Blom, Hans 145
Bluhm, Harald 91, 150

- Blum, Françoise 172
 Boas, George 129
 Bock, Hans Manfred 81, 86, 92,
 100, 150, 155, 156
 Bodei, Remo 53
 Bödeker, Hans Erich 150
 Bodin, Louis 165
 Boedecker, Michael 128, 183
 Bogdal, Klaus-Michael 154
 Boll, Monika 98, 150
 Bon, Frédéric 98
 Boniface, Pascal 165
 Borovečki, Zrinka 65, 186
 Bosch, Frank 88, 151
 Boschetti, Anna 116, 165
 Bourdieu, Pierre 18, 36-40, 45, 47-
 48, 49, 51, 56, 57, 68, 69-74, 76,
 85, 90, 129, 130, 165, 166, 176,
 177, 178, 181, 190
 Bourdin, Janine 165
 Bourg, Julian 130
 Bourgin, Hubert 165
 Bourmeyster, Alexandre 165
 Bourricaud, François 165
 Bouwsma, William J. 130
 Bové, Paul A. 130
 Boyer, Paul S. 130
 Bozóki, András 98, 130
 Božić Blanuša, Zrinka 64, 186
 Brahimi, Brahim 165
 Brčín, Dragutin 192
 Breckman, Warren 130
 Bredin, Jean-Denis 130
 Brett, Annabel 130
 Breuer, Stefan 98, 151
 Brillant, Bernard 165
 Brisson, Thoma 165
 Brlek, Tomislav 77
 Bruckner, Pascal 180
 Brudny, Michelle-Irène 178
 Brun, Catherine 165
 Brunkhorst, Hauke 86, 151
 Brunner, Detlev 153
 Brunner, Otto 64, 110, 150, 158
 Brym, Robert J. 130
 Burawoy, Michael 36, 40, 130
 Burbank, Jane 131
 Burguière, André 9, 130, 166
 Burnier, Michel-Antoine 182, 189
 Burns, Rob 183
 Burrow, John 131, 132, 178
 Burschel, Peter 97, 151
 Busse, Dietrich 151
 Cacciari, Massimo 181
 Camp, Roderic A. 131
 Campbell, Peter 140
 Camus, Albert 25, 30, 178
 Candar, Gilles 172
 Canguilhem, Georges 102
 Cannadine, David 130
 Capper, Charles 136
 Carey, John 131, 178, 185
 Carrier, Martin 90, 151
 Carson, Cathryn 136
 Casanova, Laurent 166
 Cassirer, Ernst 123
 Castiglione, Dario 131
 Caute, David 131, 178, 183
 Censer, Jack R. 131
 Certeau, Michel de 65, 66, 103
 Chabot, Jean-Luc 166
 Charbit, Denis 166
 Charle, Christophe 82, 83, 99, 131,
 151, 166, 167
 Charpentier, Pierre-Frédéric 167
 Chartier, Roger 62, 66, 68, 74, 103,
 132, 167, 178
 Chenu, Marie-Dominique 179
 Chiva, Isac 122

- Chomsky, Noam 47, 118, 132, 179, 182
- Christofferson, Michael Scott 132
- Cipek, Tihomir 186
- Clemenceau, Georges 83-84
- Cohen, Philippe 167
- Collingwood, Robin George 132, 179
- Collini, Stefan 56, 57, 86, 87, 89, 90, 99, 100, 132, 167, 179
- Collins, Randall 133
- Conkin, Paul Keith 136
- Conze, Werner 64, 65, 110, 151, 158
- Coser, Lewis 180
- Cruse, Harold 133
- Cuesta, Josefina 99, 165
- Cvijović Javorina, Ivana 13, 18, 19, 48, 58, 189, 183, 184
- Čavoški, Jovan 186
- Čolović, Ivan 186
- Čoralić, Lovorka 194
- Čimić, Esad 186
- Ćirjaković, Zoran 186
- Dahrendorf, Ralf 87, 151, 179, 180
- Daniel, Ute 64, 151, 152
- Darnton, Robert 94, 133, 179
- David, Julia 167
- Davis, Natalie Zemon 76
- Debeljak, Aleš 187
- Debray, Régis 47, 52, 133, 167, 179, 180
- Defaud, Nicolas 167
- Dehli, Martin 93, 152
- Delacroix, Christian 102, 168
- Delanoue, Gilbert 167
- Deleuze, Gilles 35, 119
- DeLuna, D. N. 133
- Demirović, Alex 81, 98, 152
- Desnica, Vladan 13
- Deutscher, Isaac 183
- Dietze, Carola 93, 152
- Dijk, Teun A. van 68
- Dilthey, Wilhelm 61
- Djokić, Dejan 133
- Dobrovšak, Ljiljana 187
- Dobry, Michel 172
- Dolenc, Ervin 187
- Dorschel, Andreas 152
- Dosse, François 18, 65-67, 76, 91, 102
- Dragnić, Nataša 186
- Dragosavac, Dušan 186
- Dragović-Soso, Jasna 133, 179
- Drainac, Rade 156
- Drake, David 83, 133
- Draper, John William 61
- Dreyfus, Alfred 20, 22, 28, 37, 38, 55, 56, 83-84, 88, 95, 102
- Dreyfus-Armand, Geneviève 168
- Drndić, Daša 186
- Droit, Roger-Pol 52, 53, 57, 179, 181
- Droysen, Johann Gustav 61
- Dubois, Richard 168
- Dugandžija, Nikola 187
- Duhamel, Olivier 182
- Dülffer, Jost 161
- Dunkhase, Jan Eike 93, 152
- Dunn, John 106, 133, 134
- Duquesne, Jacques 179
- Durkheim, Émile 83, 119, 121, 123
- Dutschke, Rudi 180
- Dutt, Carsten 152
- Duval, Julien 168
- Džanko, Muhidin 187
- Đinđić, Zoran 181
- Đorđević, Živorad 187
- Đurić, Đorđe 187

- Eckel, Jan 69, 93, 150, 152
 Ekmečić, Milorad 187
 Epiktet 109
 Essbach, Wolfgang 152
 Etz Müller, Thomas 69, 93, 150, 152
 Etzioni, Amitai 180
 Evans, Mary 95, 134
 Eyerman, Ron 92, 134
- Faber, Richard 93, 152
 Fairclough, Norman 134
 Falola, Toyin 100, 134
 Fanon, Frantz 180, 184
 Faure, Felix 84
 Febvre, Lucien 65, 109
 Federini, Fabienne 168
 Fedjukin, Sergej Aleksevič 134
 Feldman, Andrea 187
 Feldner, Heiko 50, 60, 145
 Fermi, Laura 134
 Ferry, Luc 182
 Fijačko, Krešimir 187
 Filipović, Ljiljana 185
 Fineman, Joel 105
 Fiolić, Marta 18
 Flaubert, Gustave 42
 Fleck, Christian 91, 95, 134
 Fleck, Ludwik 93, 152
 Florey, Sonya 169, 172
 Foot, Sarah 138
 Forlin, Olivier 168
 Forner, Sean 98
 Foucault, Michel 32-35, 36, 37, 47,
 48, 49, 56, 57, 68, 73, 90, 102,
 118, 119, 179, 180
 Fougeyorollas, Pierre 182
 Fouquier-Tinville, Antoine Quentin
 120
 France, Anatole 83
 Frankel, Charles 182
- Franzmann, Andreas 83, 91, 94,
 153, 162
 Freedon, Michael 134
 Freimüller, Tobias 93, 153
 Frevert, Ute 149
 Friedlander, Judith 134
 Friedlander, Saul 50
 Fukuyama, Francis 90, 180
 Fulcher, Jane 134
 Fuller, Steve 134, 180
 Furedi, Frank 134, 180
 Furet, François 108, 180
- Gagnon, Alain G. 134
 Gains, Francesca 129
 Gallus, Alexander 97, 151, 153, 161
 Gangl, Manfred 96, 97, 150, 153,
 168
 Gantar Godina, Irena 187, 188
 Gattone, Charles F. 87, 135
 Gauchet, Marcel 108
 Gavi, Philippe 182
 Gebhardt, Jürgen 150
 Gehlen, Arnold 86
 Geiger, Theodor 85, 184
 Gella, Aleksander 135
 Genet, Jean 28
 Geppert, Dominik 87, 98, 154
 Gervereau, Laurent 83, 168
 Geyer, Michael 99, 100, 135
 Giesen, Bernhard 135, 154
 Gilbert, Felix 135
 Gilcher-Holtey, Ingrid 83, 88, 90,
 94, 100, 135, 154, 168
 Girard, Marie-Hélène 168
 Girault, Jacques 171
 Gluck, Mary 135
 Godeša, Bojan 188
 Goerner, Rüdiger 180
 Goertz, Hans-Jürgen 61, 163
 Golubović, Ljubivoje 188

- Gorski, Philip S. 132, 144
 Gotovac, Vlado 52
 Gouldner, Alvin Ward 135, 183
 Goulemot, Jean-Marie 168
 Gracin, Juraj 188
 Grafton, Anthony 135
 Gramsci, Antonio 22, 26-29, 36,
 37, 41, 47, 48, 57, 77, 181
 Granjon, Marie-Christine 99, 168,
 169, 170
 Grass, Günter 181
 Graubard, Stephen R. 135
 Grdina, Igor 188
 Grebing, Helga 96, 154
 Greenblatt, Stephen 165
 Gregorc, Tomaž 191
 Greiner, Bernd 161
 Gross, Mirjana 11, 61, 62, 65, 188
 Grubiša, Damir 188
 Grunberger, Hans 161
 Grüner, Jan Ingo 99, 154
 Grunewald, Michel 92, 154, 155,
 156, 157
 Gumbrecht, Hans Ulrich 155
 Günther, Frieder 155
 Gustafson, Bret 100, 141
 Gutenberg, Johannes 90
 Habermas, Jürgen 56, 86, 88, 94,
 118, 119, 155, 181
 Hachtmeister, Lutz 156
 Hacke, Jens 87, 98, 154, 155
 Hameršak, Filip 158
 Hamilton, Alastair 96, 135, 181
 Hampsher-Monk, Iain 131, 135
 Hanuschek, Sven 88, 99, 101, 155,
 157
 Harden, Maximilian 88
 Hargis, Jill 128
 Harlan, David 135
 Harrington, Austin 48, 143
 Harth, Helene 94
 Hartman, Geoffrey 155
 Harvey, David 135
 Haupt, Heinz-Gerhard 149
 Havel, Václav 185
 Hayek, Friedrich A. 135
 Hazareesingh, Sudhir 135
 Heeren, John 136
 Heidegger, Martin 114, 116-117,
 120, 122, 123
 Held, Jutta 13, 155
 Held, Virginia 136
 Hellmuth, Eckhart 156
 Hermanns, Fritz 151
 Hertfelder, Thomas 86, 101, 156
 Hess, Andreas 91, 95, 134
 Hewitt, Nicholas 40, 183
 Higham, John 136
 Hobbes, Thomas 108
 Hobsbawm, Eric 81
 Hoeges, Dirk 85, 156
 Hofmeister, Wilhelm 156
 Hofstadter, Richard 136
 Holdt, Karl von 36, 130
 Hollinger, David A. 136
 Holste, Christine 93, 152
 Holjevac, Željko 195
 Hooks, Bell 136
 Hornigk, Therese 88, 99, 101, 155,
 157
 Horowitz, Maryanne Cline 136
 Hourmant, François 169
 Howe, Irving 180
 Hübinger, Gangolf 60, 86, 89, 95,
 156, 157
 Huml, Ariane 157
 Hunt, Lynn 75, 132, 178
 Huszar, George B. de 136

- Iggers, Georg G. 96, 149
 Ingrao, Christian 169
 Iriye, Akira 59, 147
 Ivanković, Mladenka 189
 Iveković, Mladen 189
- Jacoby, Russell 137, 143, 180, 181
 Jäger, Georg 88, 90, 94, 99, 157, 181
 Jäger, Wolfgang 157
 Jakovčević, Duje 189
 Jambrešić Kirin, Renata 58
 Jameson, Fredric 68
 Janićijević, Milosav 189
 Janković, Branimir 7, 8, 19, 19, 81, 189, 194
 Janković, Stojan 13
 Jareb, Mario 186
 Jaspers, Karl 94
 Jay, Martin 69, 137, 143, 181
 Jeggle, Utz 121
 Jennings, Jeremy 99, 137, 181
 Joas, Hans 157
 Johnston, William M. 67, 68, 137, 181
 Jordan, Stefan 60, 64, 65, 156, 157, 158, 163
 Joyce, James 42
 Judt, Tony 92, 137, 138
 Julliard, Jacques 108, 169
 Jung, Thomas 85, 93, 157
 Jünger, Ernst 114
 Jurt, Joseph 99, 113-114, 157, 158
- Kaempfer, Jean 149, 169, 172
 Kalanj, Rade 21, 47, 189
 Kammen, Michael 62, 133
 Kämper, Heidrun 149
 Kant, Immanuel 120, 121
 Kaplan, Alice Yaeger 138
 Kaplan, Steven 105, 110, 139
- Karlauf, Thomas 93, 158
 Katičić, Radoslav 189
 Kelley, Donald R. 61, 62, 138
 Kemp-Welch, Anthony 99, 137, 181
 Kermauner, Taras 189
 Kershaw, Angela 138
 Kersting, Franz-Walter 98, 158
 Kessler, Mario 97, 158
 Khilnani, Sunil 139
 Kisić Kolanović, Nada 186, 189, 190
 Kissinger, Henry A. 187
 Kiš, Danilo 47
 Klimke, Martin 135
 Knapp, Vladimir 190
 Knoch, Habbo 89, 160
 Koehn, Barbara 169
 Kolar-Dimitrijević, Mira 190
 Kolšek, Katja 191
 Koljević, Bogdana 190
 König, Christoph 148
 Konrád, György 139
 Kortländer, Bernd 86, 155
 Kos, Marko 190
 Koselleck, Reinhart 8, 64-65, 67, 109-110, 139, 151, 158, 181, 182
 Kouvouama, Abel 169
 Kovač, Mirko 190
 Kovačević, Božo 190
 Kramberger, Taja 190, 191
 Kravar, Zoran 191
 Kreisky, Eva 94, 95, 158
 Kristeva, Julia 52, 68
 Krleža, Miroslav 52
 Krohn, Claus-Dieter 97, 158
 Kroll, Frank-Lothar 159
 Kroll, Thomas 16, 159
 Kruse, Joseph A. 86, 155
 Kulenović, Enes 191
 Kullashi, Muhamedin 169

- Kuljić, Todor 191
 Kupe, Jessica 143
 Kuper, Adam 143
 Kurtagić, Fadil 191
 Kurzman, Charles 139
 Kwaschik, Anne 93, 95, 159

 La Porte, Xavier de 170
 Laak, Dirk van 97, 159
 Labdaoui, Abdellah 169
 LaCapra, Dominick 63, 64, 66, 68,
 91, 105, 110, 139
 Lakuš, Jelena 75, 196
 Lamb, Robert 139
 Langguth, Gerd 99, 159
 Lapassade, Georges 182
 Lasić, Stanko 28, 30, 31, 191, 192
 Laugier, Sandra 169
 Lazić, Mladen 192
 Le Goff, Jacques 19, 88, 169, 182
 Lecherbonnier, Bernard 171
 Lecky, W. E. H. 61
 Leclerc, Arnauld 169
 Leclerc, Gérard 169
 Leenhardt, Jacques 169
 Lefort, Claude 108
 Leisewitz, André 183
 Lemert, Charles 69, 143
 Lemieux, Emmanuel 169
 Lenger, Friedrich 93, 159
 Lenk, Kurt 159
 Lepenies, Wolf 89, 159, 182
 Lepsius, Rainer Mario 82, 85, 159
 Lethen, Helmut 96
 Letica, Slaven 192
 Levi-Strauss, Claude 117
 Lévy, Bernard-Henri 47, 169, 180,
 182
 Leymarie, Michel 58, 91, 92, 95,
 101, 110, 167, 169, 170, 171,
 172, 173

 Liebermann, Sascha 91, 153, 162
 Liebert, Wolf-Andreas 149
 Lilla, Mark 91, 139
 Lindenberg, Daniel 168
 Lindenfeld, David 139
 Lindgaard, Jade 170
 Linton, Marisa 140
 Llanque, Marcus 159
 Lockard, Joe 180
 Locke, John 185
 Long, Imogen 140
 Lorenz, Astrid 98, 163
 Lovejoy, Arthur O. 61-62, 105, 140
 Löwy, Michael 104, 140, 170
 Luccioni, Micheline 183
 Luckscheiter, Roman 98
 Lühe, Irmela von der 97, 159
 Lukács, Georg 47
 Lukač, Dušan 192
 Lyon, E. Stina 91, 95, 134
 Lyotard, Jean-François 47, 52, 56,
 90, 170

 Machiavelli, Niccolo 63, 107
 MacIntyre, Alasdair 136
 Maclean, Ian 140
 Mahler, Andreas 16
 Maistre, Joseph de 88
 Maj, Barbara 169
 Makanec, Julije 186
 Malende, Christine 88, 99, 101,
 155, 157
 Manent, Pierre 198, 182
 Manin, Bernard 108
 Mannheim, Karl 22-26, 27, 47-48,
 57, 140, 159, 182
 Mansilla, H. C. F. 156
 Marchand, Suzanne 139
 Marcuse, Herbert 183
 Marinelli, Maurizio 140

- Marković, Mihailo 192
 Markus, Tomislav 192
 Marmetschke, Katja 92, 99, 148
 Marshall, Barbara L. 48, 143
 Marshall, David L. 140
 Martens, Stefan 165, 172
 Martin, Laurent 168
 Maruna, Boris 192
 Marušić, Ante 25
 Marx, Karl 114, 182
 Mason, Haydn T. 133
 Masseau, Didier 88, 170
 Matonti, Frédérique 170
 Matvejević, Predrag 192
 Mauriac, François 117
 Maurras, Charles 84
 Mauss, Marcel 117, 121
 Mayer, Kathrin 161
 Mazzola, Michel 182
 Medvetz, Thomas 170
 Mehlman, Jeffrey 140
 Mehring, Reinhard 93, 159
 Meinecke, Friedrich 61
 Meinel, Florian 93, 159
 Meizoz, Jérôme 169, 172
 Mergel, Sarah Katherine 140
 Merlio, Gilbert 99, 170
 Merz, J. T. 61
 Meyer, Martin 90, 170
 Meyran, Régis 175
 Miceli, Sergio 170
 Mikecin, Vjekoslav 180, 192
 Mikulić, Borislav 53, 181, 192
 Milanja, Cvjetko 48-52, 192
 Milić, Vojin 23, 25, 25-26
 Mills, C. Wright 42
 Milosavljević, Olivera 192
 Mimica, Aljoša 184
 Mittenzwei, Werner 160
 Moebius, Stephan 90, 160
 Mohan, Raj P. 140
 Mok, Ka-ho 141
 Molnar, Thomas 141
 Mommsen, Wolfgang J. 95, 156, 160
 Mongin, Olivier 170, 180
 Monrefiore, Alan 140
 Montrose, Louis 105
 Morana, Mabel 100, 141
 Morat, Daniel 18, 20, 27, 41, 55-59, 65, 76, 81, 89, 92, 97
 Morikawa, Takemitsu 100, 160
 Morin, Edgar 182
 Mornet, Daniel 170
 Morris, Marla 141
 Moses, A. Dirk 97, 129, 141
 Mosse, George L. 141
 Moyn, Samuel 141
 Mukherjee, Prithwindra 170
 Müller -Dohm, Stefan 85, 93, 157
 Müller, Christian Th. 161
 Müller, Hans-Peter 48
 Müller, Jan-Werner 99, 141
 Müller, Jerry Z. 97, 141
 Müller, Tim B. 100, 161
 Mulsow, Martin 162
 Münkler, Herfried 161
 Munslow, Alun 141
 Mury, Gilbert 170
 N'Da, Paul 171
 Najbar-Agičić, Magdalena 13, 48, 192, 193
 Naville, Pierre 170, 171
 Nay, Olivier 171
 Neaman, Elliot Y. 97, 141
 Negt, Oskar 98, 162
 Nehring, Holger 87
 Nicolaysen, Rainer 157
 Niedhart, Gottfried 161

- Niehr, Thomas 149
 Niemann, Mario 153
 Nietzsche, Friedrich 74, 119
 Noiriél, Gérard 171
 Nolte, Paul 89
 Nora, Pierre 102, 108
 Norris, Christopher 141
- Oevermann, Ulrich 91, 162
 Okey, Robin 194
 Oppenheimer, Robert 34
 Ortega y Gasset, José 47, 183
 Ory, Pascal 58, 83, 92, 168, 171
 Owen, Lynn 139
- Paić, Žarko 180, 193
 Palonen, Kari 141, 162
 Pančur, Andrej 193
 Papić, Žarko 193
 Papović, Dragutin 193
 Parsons, Talcott 142
 Partner, Nancy 138
 Pascal, Blaise 116
 Passmore, Kevin 50, 60, 145
 Patterson, Annabel M. 142
 Paul, Herman 142
 Paulson, William 40, 183
 Pavlek Miškina, Mihovil 193
 Payk, Marcus M. 162
 Pažanin, Ana 193
 Pehle, Walter H. 83, 148
 Pekelder, Jacco 135
 Penot-Lacassagne, Olivier 166
 Perišić, Miroslav 193
 Perry, Marvin 183
 Petković, Jovan 193
 Petrović, Gajo 193
 Phelan, Anthony 96, 142
 Picht, Robert 150
 Piepmeier, Rainer 162
 Pinto, Eveline 172
- Pipes, Richard 142, 183
 Plumpe, Werner 156
 Pocock, J. G. A. 63, 64, 106, 107, 110, 142, 183, 185
 Polić, Milan 193
 Pomian, Krzysztof 108
 Pomper, Philip 142
 Popović, Radovan 193
 Popper, Karl 183
 Posner, Richard A. 142.
 Potočka, Jan 185
 Poyner, Jane 142
 Poznanski, Renée 171
 Prcela, Frano 193
 Prigge, Walter 81, 96, 152, 162
 Primorac, Igor 193
 Prochasson, Christophe 83, 96, 168, 171
 Proust, Marcel 83
 Prpa-Jovanović, Branka 193
 Prpić, Ivan 193
 Puschner, Uwe 152, 155, 156
- Rabinbach, Anson 92, 142
 Racine, Nicole 58, 92, 95, 101, 171, 172
 Radojević, Mira 193
 Raeff, Marc 142
 Rancièe, Jacques 53, 172, 183
 Ranke, Leopold von 61
 Raphael, Lutz 64, 69, 87, 150, 151, 156, 162
 Rappenecker, Monika 157
 Rasmussen, Anne 96, 171
 Rathgeb, Eberhard 94, 162
 Raulet, Gérard 96, 153
 Read, Christopher 142
 Reader, Keith A. 143
 Rebérioux, Madeleine 172
 Reese-Schafer, Walter 91, 150

- Rehberg, Karl-Siegbert 160
 Reitmayer, Morten 162
 Reitz, Tilman 48, 143, 159
 Remmler, Karen 127
 Rémond, René 92, 173
 Reulecke, Jürgen 98, 158
 Reutter, Werner 98, 163
 Revel, Jean-François 172
 Richter, Melvin 143
 Ricœur, Paul 47, 68, 111, 118
 Rieff, Philip 143
 Rieffel, Rémy 172
 Riklin, Mihail 183
 Ringer, Fritz 69, 86, 122, 143, 162
 Rioux, Jean-Pierre 168, 172
 Robbins, Bruce 143
 Robert, Valérie 172
 Robinson-Valéry, Judith 183
 Roggenhofer, Johannes 151
 Rojahn, Jürgen 154
 Roksandić, Drago 8, 13, 18, 19, 48,
 58, 81, 186, 189, 193, 194
 Rorty, Richard 49, 105, 111, 136,
 183
 Rosanvallon, Pierre 108
 Ross, Andrew 143
 Rossanda, Rossana 183
 Rotar, Drago B. 190, 191
 Roussel, Hélène 96, 168
 Rupel, Dimitrij 194
 Rus, Vojan 194
 Rushing, Sara 128
 Russell, Bertrand 47, 144

 Said, Edward W. 28, 30, 40-47, 48,
 49-50, 51, 57, 58, 144, 180, 183,
 184, 185
 Saint-Simon, Claude-Henri de 83
 Sandhu, Angie 144
 Sapiro, Gisèle 99, 112, 144, 172,
 173, 184

 Sardar, Ziauddin 180
 Sartori, Andrew 141
 Sartre, Jean-Paul 28-35, 36, 37, 47,
 48, 52, 56, 57, 70, 90, 116, 173,
 180, 182, 184
 Saunier, Pierre-Yves 59, 147
 Savić, Mile 194
 Schäfer, Michael 91, 99, 162
 Scharloth, Joachim 135, 149
 Schefold, Bertram C. 156-157
 Schelsky, Helmut 163
 Schelz, Till 154
 Scheuch, Erwin K. 163
 Schildt, Axel 97, 153, 157, 158,
 159, 161
 Schlak, Stephan 93, 148, 163
 Schlich, Jutta 81, 98, 101, 163
 Schmidt, Martin 156
 Schorn-Schütte, Luise 60, 61, 88,
 163
 Schorske, Carl E. 103, 144, 163,
 184
 Schriewer, Jürgen 99, 131
 Schüler-Springorum, Stefanie 97,
 159
 Schulin, Ernst 144
 Schülze-Engler, Frank 100, 163
 Schumpeter, Joseph A. 85
 Schützeichel, Rainer 94, 153
 Schwinn, Horst 149
 Sdvizkov, Denis 101, 163
 Searle, John R. 63, 106
 Segert, Dieter 98, 163
 Seoderqvist, Thomas 134
 Serry, Hervé 173
 Sertillanges, Antonin Gilbert 184
 Shatz, Marshall S. 144
 Shek Brnardić, Teodora 194
 Shils, Edward 144
 Shragin, Boris 145
 Shurts, Sarah 145

- Sieferle, Rolf Peter 163
 Sieg, Ulrich 163
 Siess, Jürgen 163
 Sim, Stuart 145
 Simmel, Georg 117
 Simoni, Carlo 182
 Simonović, Radivoj 194
 Sirinelli, Jean-François 58, 65, 66,
 83, 91, 92, 95, 101, 104, 110,
 167, 168, 170, 171, 172, 173,
 174
 Skinner, Quentin 63, 64, 106, 107,
 108, 111, 145, 184, 185
 Slapšak, Svetlana 195
 Small, Helen 145
 Smelser, Neil J. 130
 Smith, Dennis 185
 Snyder, Timothy 138
 Sollers, Philippe 117
 Sombart, Nicolaus 95, 164
 Sombart, Werner 164
 Sonenscher, Michael 145
 Sontag, Susan 58, 95
 Sontheimer, Kurt 96, 164
 Soulié, Stephan 173
 Southgate, Beverley 50, 60, 61, 64,
 145
 Spehnjak, Katarina 186
 Spiegel, Gabrielle M. 68
 Spillers, Hortense J. 145
 Spivak, Gayatri Chakravorty 31
 Stark, Werner 145
 Stead, William Thomas 88, 151
 Steinberg, Hans-Josef 154
 Stenzel, Burkhard 96, 149
 Stephen, Leslie 61
 Stern, Ludmila 145
 Sternhell, Zeev 146, 174
 Stimson, Shannon 128
 Stipčević, Aleksandar 75, 196
 Stipetić, Zorica 195
 Stojanović, Dubravka 195
 Stromberg, Roland N. 146
 Subotić, Milan 195
 Supek, Ivan 52, 195
 Supek, Rudi 195
 Svennson, Lennart G. 134
 Swartz, David L. 146
 Szélenyi, Ivan 139
 Sznajder, Mario 146, 174
 Szöllösi-Janze, Margit 89
 Šegedin, Petar 195
 Šimetin Šegvić, Filip 7, 76
 Šimetin Šegvić, Nikolina 76
 Šlaus, Ivo 190
 Šporer, David 185, 195
 Šporer, Željka 169
 Šušnjić, Đuro 195
 Šute, Ivica 195
 Taine, Hippolyte-Adolphe 174, 185
 Tanović, Arif 195
 Tenorth, Heinz Elmar 162
 Terdiman, Richard 105
 Terzić, Slavenko 195
 Tešić, Gojko 187
 Teubert, Wolfgang 151
 Thamer, Hans-Ulrich 98, 158
 Tilmans, Karin 135
 Titscher, Stefan 146
 Todd, Albert 145
 Toews, John E. 146
 Tomanović, Velimir 195
 Tommek, Heribert 154
 Touchard, Jean 165, 175
 Toupin-Guyot, Claire 174
 Trabant, Jürgen 161
 Traverso, Enzo 174, 175
 Trebitsch, Michel 58, 92, 95, 99,
 101, 165, 170, 171, 172, 175

- Trentmann, Frank 128
 Trgovčević, Ljubinka 195
 Trkulja, Jovica 194, 196
 Tully, James 146, 185
 Turgenjev, Ivan Sergejevič 42
 Tykwer, Jorg 91, 153, 162
- Unger, Irwin 183
- Valéry, Paul 122
 Van Vree, Frank 135
 Vauday, Patrick 191
 Velagić, Zoran 75, 196
 Veličković, Nenad 196
 Venayre, Sylvain 168
 Verdes-Leroux, Jeannine 175
 Vezjak, Boris 196
 Victor, Pierre 182
 Villinger, Ingeborg 157
 Vincent, Julien 131
 Viswanathan, Gauri 146
 Vlaisavljević, Ugo 196
 Vodopivec, Peter 196
 Vogt, Peter 157
 Völkel, Markus 151
 Voltaire 88
 Vom Lehn, Marcel 164
 Vrandečić, Josip 186
 Vuletić, Ljiljana 58
- Wachtel, Andrew 146
 Wacquant, Loïc 178, 190
 Wagner, Elizabeta 190
 Wagner, Peter 131
 Walia, Shelley 185
 Walter, Dierk 161
 Walzer, Michael 87
 Weber, Alfred 110
- Weber, Max 110
 Weisbrod, Bernd 89, 93, 95, 160, 164
 Wengeler, Martin 149
 Wenzel, Uwe Justus 87, 164
 West, Cornel 136, 146
 Whatmore, Richard 132, 146
 White, Hayden 50, 105, 147, 185
 Wickberg, Daniel 147
 Wiener, Philip P. 147
 Wilke, Manfred 180
 Winch, Donald 147
 Winch, Peter 132, 140
 Winock, Michel 101, 164, 169, 175
 Winter, Jay 99, 131
 Wittgenstein, Ludwig 106, 107
 Wolbring, Barbara 153
 Wolin, Richard 146
 Woods, Roger 146
 Woolf, Virginia 58, 95
 Wright, William D. 146
- Young, Brian 132, 146
- Zapata Galindo, Martha 100, 164
 Zarka, Yves Charles 145
 Żarnowski, Janusz 147
 Zimmermann, Clemens 88
 Zimmermann, Eduardo 59, 147, 151
 Zlobec, Jaša L. 196
 Zola, Emile 56, 83, 84, 87, 102
 Zwitter, Fran 196
- Ždanov, Andrej Aleksandrovič 120
 Žižek, Slavoj 181
 Žunec, Ozren 196
 Župan, Dinko 196

Bilješka o priređivaču

Branimir Janković (Vinkovci, 1980) znanstveni je novak na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, na kojem izvodi kolegije „Povijest historiografije“ i „Historiografija o Francuskoj revoluciji“. Tajnik je uredništva časopisa *Historijski zbornik* i redoviti suradnik portala *www.historiografija.hr*. Studijski je boravio na Sveučilištu u Ljubljani i Sveučilištu u Regensburgu. Tajnik je Desničinih susreta 2011. i 2012. Suurednik je zbornikâ *Baltazar Bogišić i njegovo doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi* (s Dragom Roksandićem, Zagreb 2012) i *Jaroslav Šidak i hrvatska historiografija njegova vremena* (s Damirom Agičićem, Zagreb 2012). Dobitnik je Godišnje nagrade Društva sveučilišnih nastavnika i drugih znanstvenika u Zagrebu mladim znanstvenicima i umjetnicima za 2012. godinu. Priprema disertaciju o hrvatskoj historiografiji u socijalističkoj Jugoslaviji.

DIJALOG S POVODOM

6. svezak

Intelektualna historija

Priredio

Branimir Janković

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

FF Press

I. Lučića 3, Zagreb

Za nakladnika

Damir Boras

Urednik biblioteke Dijalog s povodom

Drago Roksandić

Tehnički urednik

Boris Bui

Računalni slog

Boris Bui

Naklada

300 primjeraka

Tisak i uvez

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

rujan 2013.

ISBN 978-953-175-480-4

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 852801

FF-press

9 789531 754804